

Разумков
центр

**Hanns
Seidel
Stiftung**

РЕІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ: КУЛЬТУРНО-ІДЕНТИЧІСНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПОВЕРНЕННЯ

Razumkov
centre

РЕІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ: КУЛЬТУРНО-ІДЕНТИЧНІСНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПОВЕРНЕННЯ

Аналітична доповідь

**Hanns
Seidel
Stiftung**

Аналітичну доповідь підготовлено Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова.

Проєкт здійснюється за підтримки Фонду Ганнса Зайделя в Україні

Київ-2025

РЕІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ: КУЛЬТУРНО-ІДЕНТИЧНІСНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПОВЕРНЕННЯ

Шеф-редактор – Юрій ЯКИМЕНКО

Керівник проекту – Ольга ПИЩУЛІНА

Автори доповіді – Ольга ПИЩУЛІНА, Тетяна МАРЦІНКОВСЬКА,
Юрій ЯКИМЕНКО, Михайло МІЩЕНКО

Центр Разумкова висловлює щирю вдячність Олександрі КОЛОМІЄЦЬ, Миколі СУДАКОВУ, Ірині НОВАК за консультації, коментарі та надані аналітичні та статистичні матеріали, які були використані під час підготовки аналітичної доповіді.

Аналітична доповідь має на меті комплексно проаналізувати умови, бар'єри та потенціал повернення українців, а також напрацювати рекомендації для держави, місцевого самоврядування, міжнародних партнерів і громадянського суспільства. Особливу увагу приділено взаємозв'язку культурно-ідентичнісних і соціально-економічних факторів, оскільки саме їхній баланс визначатиме успішність майбутньої реінтеграції та здатність України використати набутий досвід для післявоєнного відновлення та розвитку.

Центр Разумкова висловлює щирю вдячність експертам, які надали свої експертні оцінки під час проведення експертної дискусії, зокрема: Роксолані АВРАМЕНКО, Сергію ДОБРЖАНСЬКОМУ, Ользі ДУХНІЧ, Святославу КНЯЗЕВУ, Ларисі ЛІСОГОР, Павлу РОЗЕНКУ, Лідії ТКАЧЕНКО, Катерині ЧЕРНЕНОК, Олені ЧЕРНЕЖЕНКО, Наталії ШЕЛУДЬКО.

ДИСКЛЕЙМЕР

Рекомендації, представлені у цьому виданні, є узагальненням пропозиції учасників фокус-груп та експертних дискусій, здійсненим Центром Разумкова для подальшого аналізу, обговорення та вироблення відповідних політик, і не є офіційною позицією Центру або будь-яких державних органів чи міжнародних інституцій.

Думки, висловлені в цьому виданні, не обов'язково відображають позицію чи схвалюються «Фондом Ганнса Зайделя, який підтримав це дослідження».

У разі використання матеріалів, посилання на видання є обов'язковим.

Усі фотоматеріали, вміщені в цьому виданні, взяті із загальнодоступних джерел.

ЗМІСТ

5	ВСТУП
9	I. ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ЧИННИКИ
9	Зміни в ідентичності громадян: 2014–2025 рр.
13	Ідентичність українців: європейська інтеграція як ціннісний орієнтир
22	Ідентичність українських мігрантів: напрями змін
30	II. ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ФОКУСІ ГРУПОВИХ ДИСКУСІЙ: МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПОЮ – ТРАНСФОРМАЦІЯ ЧИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ
39	Особливості трансформації ідентичності українських отримувачів тимчасового захисту у Німеччині
44	Фактори, які впливають на самоідентифікацію
52	III. УКРАЇНЦІ ЗА КОРДОНОМ. ПЕРСПЕКТИВИ І СУПЕРЕЧНОСТІ
53	Ставлення приймаючих держав: від підтримки до обмежень
61	Соціокультурна та економічна інтеграція українців у європейському просторі
77	Результати фокус-групових дискусій: зайнятість і бар'єри економічної адаптації
89	IV. ПОВЕРНЕННЯ ДОДОМУ: СОЦІАЛЬНІ, ЕКОНОМІЧНІ Й ІДЕНТИЧНІСНІ ЧИННИКИ
92	Синтетичний підхід – гібридна перспектива («і там, і тут»)
94	Стратегії повернення – стимули та перепони
95	Чинники, що знижують ймовірність повернення вимушених мігрантів з Німеччини в Україну
100	Результати фокус-групових дискусій: мотивації, стимули та логіка ухвалення рішень про повернення
110	Суперечності експертних оцінок

- 117 Європейський досвід: перспективи застосування після повернення до України
- 124 Очікування від держави та суспільства: результати фокус-групових дискусій
- 130 **V. РЕКОМЕНДАЦІЇ**
- 131 Розробка Національної стратегії реінтеграції
- 132 Використання ідентичності як інструменту державної політики
- 133 Посилення цінності українського громадянства
- 134 Формування позитивного ставлення в Україні до повернення мігрантів
- 135 Макроекономічне регулювання як стимул повернення українців
- 137 Посилення мінімальних гарантій та підвищення якості оплати
- 138 Соціальні механізми підтримки сімей з дітьми
- 140 Розбудова інтеграційної інфраструктури
- 143 **ДОДАТКИ**
- 143 Таблиця «Українські біженці в Німеччині: ключові цифри»
- 145 Сценарії повернення українських вимушених мігрантів для різних соціальних груп
- 151 Універсальні елементи для всіх груп (деталізований алгоритм)

ВСТУП

У рамках проєкту «Реінтеграція українців: культурно-ідентичнісні та соціально-економічні аспекти повернення», що здійснювався за підтримки Фонду Ганса Зайделя в Україні, було здійснено дослідження, завданням якого було не лише дослідити масштаби та тенденції української міграції, а й глибоко проаналізувати ті соціальні, культурні та економічні механізми, які формують мотивацію до повернення та подальшої реінтеграції, або, навпаки, спонукають до подальшого перебування за кордоном.

Дослідження виходить з тези про те, що вимушена еміграція мільйонів українців породжує новий вимір ідентичності, транскордонний¹ або гібридний², який формується на стику мінімум двох культур і передбачає набуття ознак одночасної приналежності до них. Українська діаспора в країнах Європи формує нові осередки культурного впливу, які поєднують досвід інтеграції з активним збереженням національних маркерів. Виходячи з того, що глобалізація та масова міграція формують транскультурні та гібридні ідентичності, коли індивіди одночасно належать до кількох спільнот і просторових контекстів, український досвід тимчасової міграції до ЄС може слугувати наочним прикладом того, **як поєднання європейських цінностей із національною культурною свідомістю створює нову модель – «українсько-європейську» ідентичність.**

У цьому випадку ідентичність мігрантів набуває ознак гібридності, оскільки передбачає збереження самоідентифікації за ознакою приналежності до своєї історичної батьківщини та одночасно включає до своїх ідентифікаційних механізмів ознаки культури суспільства, що приймає. Такий вид нової ідентичності українських мігрантів є амбівалентним: з одного боку, це створює унікальний резерв інтелектуального, соціального та економічного капіталу, що може стати рушійною силою післявоєнної модернізації, з іншого – тривала міграція та успішна

¹ Ukrainian Academics in Forced Migration Caused by Russian – Ukrainian War: Problems of Identity. – CEEMR, <https://ceemr.uw.edu.pl/vol-14-no-1-2025/articles/ukrainian-academics-forced-migration-caused-russian-ukrainian-war-problems>.

² Тут і далі термін «гібридний» щодо ідентичності використовується лише в контексті ситуації з перебуванням українських отримувачів тимчасового прихистку в інших країнах.

інтеграція українців у нові суспільства підвищують ризики неповернення значної частини населення або повернення лише в середньо- та довгостроковій перспективі.

Паралельно важливо враховувати культурно-ідентичні аспекти, які визначають готовність людей повертатися та залишатися в Україні. Значна частина громадян взаємодіє з новими соціальними нормами та моделями співжиття, від практик інклюзивності до культури довіри та локальної самоорганізації. Повернення до України потребує адаптації цих очікувань до українського контексту і водночас стимулює попит на реформування державних інститутів. Перебування в європейських суспільствах також сприяє зростанню багатомовності та появи нових ідентичнісних моделей, які не зводяться до суто етнокультурного розуміння українськості.

У цьому контексті реінтеграція українців – поняття значно ширше, ніж фізичне повернення на Батьківщину. Воно охоплює відновлення участі громадян у соціально-економічних процесах, інтеграцію в локальні громади, залучення до культурного та громадського життя, а також переосмислення власної належності до української політичної нації. Процес реінтеграції потребує врахування змін, які відбулися у світогляді та ціннісних орієнтаціях мігрантів: нові моделі громадянської поведінки, досвід європейських інституцій, вищі очікування щодо якості життя, соціальних стандартів, прозорості управління та верховенства права.

Умови повоєнного розвитку України роблять питання реінтеграції ключовим для національної безпеки та демографічної сталості. Втрата висококваліфікованих спеціалістів, молоді та сімей середнього віку може мати довгострокові наслідки для економічного зростання, системи освіти, ринку праці та соціальної сфери. Водночас повернення навіть частини громадян, які здобули досвід життя у розвинених країнах, відкриває значний потенціал для інновацій, розширення культурного горизонту, реформування державних інституцій та посилення міжнародних зв'язків.

Мільйони українців отримали новий досвід життя в країнах ЄС, змінили професійні траєкторії, соціальні звички, очікування від держави й рівень толерантності до інституційної якості. Такий досвід не є однорідним: одні високо оцінили безпеку, стабільність і соціальні гарантії, інші

зіткнулися з бар'єрами на ринку праці, культурними розбіжностями чи нижчими стандартами повсякденного сервісу. Саме тому в процесі дослідження для отримання цілісної картини було обрано комбінований якісний дослідницький підхід, який дозволяє зануритися глибше, ніж це можливо у межах аналізу статистичних даних.

Ключовими інструментами дослідження стали **кабінетний аналіз, фокус-групові дискусії з різними категоріями українських мігрантів та експертні дискусії** із залученням фахівців із соціології, економіки, міграційної політики, урбаністики, ринку праці, освіти та державного управління. Фокус-груповий підхід забезпечив можливість виявити реальні мотиви, переживання та поведінкові моделі, які визначають поведінку українців під час адаптації та їхні плани на майбутнє. У форматі відкритої, але структурованої розмови учасники обговорювали досвід інтеграції в європейське суспільство, оцінювали рівень сервісу, доступність соціальних послуг, ситуацію на місцевому ринку праці, відчуття належності та ідентичності. Це дало змогу зрозуміти, як саме формується їхнє уявлення про «якість життя» і які елементи, від безпеки до простих побутових зручностей, впливають на рішення повернутися до України.

Паралельно проведені **експертні інтерв'ю та дискусії** показали іншу сторону процесів – системну. Експерти аналізували можливості та обмеження української економіки щодо прийому фахівців, які набули нового досвіду в ЄС; оцінювали готовність державних інституцій забезпечити сервісний підхід, необхідний для повернення; визначали бар'єри в політиці житла, освіти, медицини, цифрових послуг та місцевого самоврядування. Особливу увагу приділено тому, що українські мігранти повертаються з підвищеними вимогами до якості послуг, але при цьому часто мають досвід зіткнення з менш гнучкими та повільними сервісами в Європі, що формує унікальний баланс очікувань, який важливо враховувати при плануванні політик реінтеграції.

Комбінування декількох методів – кабінетного аналізу, фокус-групових та експертних дискусій, дозволило створити **багатовимірну аналітичну базу**, яка враховує одночасно індивідуальні життєві історії та макрорівневі тенденції. Фокус-групи показують, *як люди переживають зміни*, тоді як експерти оцінюють, *як системи можуть на них відповісти*. Така методологія є оптимальною у ситуації, коли традиційні кількісні дані ще не

повністю відображають нову соціальну реальність, а ухвалення ефективної державної політики потребує розуміння не лише цифр, а й мотивів, страхів, очікувань та культурно-ідентичнісних трансформацій.

У результаті отримані дані сприятимуть формуванню комплексної основи для розробки реалістичних та дієвих рекомендацій щодо повернення й реінтеграції українців, враховуючи соціальні відмінності, трансформацію ідентичності, зміни в трудовій мобільності та нові стандарти, яких громадяни очікують від України після досвіду життя в ЄС.

ДИСКЛЕЙМЕР

Самоідентифікація може бути основою для окремого, повноцінного соціологічного дослідження з використанням якісних і кількісних методів, що дозволить краще зрозуміти процеси, які переживають українці під час війни. Попри методологічні обмеження, фокус-групи допомогли виявити ключові тенденції, аспекти, чинники впливу і можливі зміни у процесах самоідентифікації українців у воєнний час. Отримані результати слід розглядати як загальні спостереження та орієнтири, а не як остаточні висновки про ситуацію в цілому.

I. ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ЧИННИКИ

ЗМІНИ В ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН: 2014–2025 рр.

Для України від моменту проголошення незалежності і створення самостійної держави головним трендом і завданням найвищого масштабу було формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян. Для країни тривалий час була характерною наявність суспільних поділів передусім соціокультурного характеру, домінування регіональних ідентичностей над загальнонаціональною, вищий рівень ідентифікації громадянами певних регіонів себе з сусідніми державами, ніж зі своїми співвітчизниками з інших регіонів і т. ін.¹

Зазначені чинники перешкождали консолідації суспільства навколо спільних цілей і цінностей, визначенню геополітичного вектору розвитку держави, вони використовувалися політичними силами для «розколу» електорату за регіональними ознаками, а також країною-агресором — для утримання України у сфері свого впливу, унеможливлення її європейської та євроатлантичної інтеграції.

Є всі підстави стверджувати, що початок російської гібридної агресії у 2014 р. як відповідь на зміни в Україні внаслідок Революції Гідності, став каталізатором консолідації українського суспільства, що засвідчила очевидна динаміка змін в основних вимірах ідентичності².

Повномасштабне російське вторгнення у 2022 р. викликало ще більшу реакцію, стимулювавши перехід українського суспільства від стану регіонально, мовно, культурно, конфесійно неоднорідної спільноти до більш цілісної громадянської української нації.

¹ Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. — Центр Разумкова, https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf.

² Ідентичність громадян України: тенденції змін. — Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>.

В узагальненому вигляді зміст етапів трансформації української ідентичності під впливом спочатку гібридної, а потім – повномасштабної російської агресії у 2014–2025 рр. можна представити у вигляді таблиці.

ЕТАПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ: 2014-2025 рр.	
Вихідна ситуація – початкове посилення національної ідентичності 2014 р.	З 2014 р. українська ідентичність зміцнюється через досвід опору гібридній агресії. Формується нова модель колективної ідентичності – ідентичність солідарності, в якій національне та європейське не протиставляються, а доповнюють одне одного.
Ідентичність через досвід опору та солідарності (2022-2023 рр.)	<p>Повномасштабна війна у 2022 р. призвела до консолідації національної ідентичності. Те, що раніше сприймалося як регіональні відмінності (схід-захід, російська-українська мова), стало спільним досвідом опору. Національна ідентичність стала громадянською та ціннісною, а не лише етнічною.</p> <p>У перші місяці війни більшість досліджень (UNHCR, MOM, Ukrainian Science Diaspora³, також соціологічні дослідження Центру Разумкова⁴ фіксували:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ сплеск патріотичної самоідентифікації навіть серед тих, хто раніше не виявляв активної громадянської позиції; ✓ переосмислення «українськості» як моральної категорії («бути українцем = чинити опір, допомагати, говорити правду»); ✓ зростання української мови як маркера ідентичності та опору; мовний зсув: перехід на українську, особливо серед молоді та в освітніх середовищах за кордоном.
Стабілізація, адаптація та роздвоєння досвіду (2024-2025 рр.)	<p>Перехід війни у затяжну фазу, продовження і посилення міграційних процесів, непослідовні дії деяких міжнародних партнерів, помилкові рішення і дії влади стали причинами:</p> <p>У частини населення (в Україні) – певного «охолодження» патріотичних почуттів; поширення «ухилянтства»; деякого зростання скепсису щодо ЄС та перспектив членства в ньому України.</p> <p>У частини населення (за кордонами України) – адаптації до країн перебування та роздвоєння досвіду; формування «гібридної ідентичності» (діаспорної ідентичності).</p>

Зазначені події стали стимулами і до змін державної політики у сферах, які стосуються формування ідентичності громадян (зовнішньо-політичний курс держави; мовна, культурна, інформаційна політика).

³ Ukrainian Science Diaspora, <https://ukrdiaspora.nauka.gov.ua/en/>.

⁴ Політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії. – Центр Разумкова, https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf.

Активний поворот тут відбувся на початку гібридної російської агресії у 2014 р., під час анексії Криму й окупації частини районів Луганської і Донецької обл.

А 13 грудня 2022 р., вже після початку широкомасштабного вторгнення, був прийнятий Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»⁵ (набув чинності 1 січня 2023 р.).

Закон «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначає «мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України, гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації, визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері».

Громадянська ідентичність визначається як «стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством», національна ідентичність – як «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями».

Метою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності визначається «досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина».

Завданнями цієї політики є:

1) формування у громадян України, у т. ч. дітей та молоді:

- ✓ активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності;
- ✓ оборонної свідомості та громадянської стійкості;
- ✓ патріотизму;
- ✓ поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави;

⁵ Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.

- 2) формування та збереження української національної ідентичності у громадян України, які усвідомлюють свою належність до української нації, а також у закордонних українців;
- 3) забезпечення розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України;
- 4) усунення впливу держави-агресора (держави-окупанта) в інформаційній, освітній, культурній сферах України;
- 5) активізація діяльності інститутів громадянського суспільства для досягнення цілей державної політики в зазначеній сфері;
- 6) поширення інформації про ветеранів війни, формування у суспільстві традицій вшанування пам'яті загиблих (померлих) ветеранів війни;
- 7) формування готовності громадян до виконання конституційного обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України.

На жаль, Закон не враховує ситуацію з міграцією українців за кордон, що виникла внаслідок війни. В ньому говориться лише про співпрацю із закордонними українцями з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Проте від початку 2022 р. мільйони українців отримали тимчасовий захист у країнах ЄС, Північної Америки та інших регіонах світу. Цей процес вплинув на трансформацію соціальних практик, економічних моделей та культурно-ідентичнісних орієнтацій громадян України. Українці по факту сформували розгалужену транскордонну спільноту. Це означає, що мільйони людей зберігають політичну, культурну та емоційну прив'язаність до України незалежно від їхнього актуального місця проживання.

Українські отримувачі тимчасового захисту за кордоном не є закордонними українцями, під якими у згаданому Законі мається на увазі українська діаспора. Вони перебувають у транзитному стані, з якого одна частина наразі бачить вихід у поверненні на Батьківщину, а інша – має намір залишитися за кордоном і поповнити таким чином ряди діаспори. І для їх повернення необхідні особливі підходи з боку держави.

Ці громадяни перебувають під значним інформаційним впливом, який формує їхні настрої та соціальне оточення. Інформаційна переважаність, тривалість війни та постійна присутність української теми в новинах

нерідко спричиняють серед частини європейського населення феномен «втоми від України». Це проявляється у зниженні емпатії, зростанні критичного або скептичного ставлення до біженців, підвищенні чутливості до негативних медіанаративів і політичних спекуляцій.

Для українських мігрантів така зміна настроїв створює додатковий психологічний тиск, ускладнює інтеграційні процеси і може посилювати відчуття вразливості чи небажаності, що, у свою чергу, впливає на їхню гібридну ідентичність та поведінкові стратегії.

Водночас гібридні інформаційні атаки намагаються посіяти розбіжності між тими, хто залишився в Україні, та тими, хто виїхав. Через медіа, соціальні мережі та маніпулятивні наративи поширюються меседжі, що підсилюють недовіру, взаємні звинувачення і почуття нерозуміння. Для тих, хто залишився, створюються наративи про «зраду» чи недостатній внесок діаспори, тоді як для мігрантів нав'язуються відчуття провини, віддаленості або втрати права на голос.

Такі інформаційні технології не лише підривають суспільну єдність, а й впливають на самоідентифікацію мігрантів, посилюючи внутрішню амбівалентність і розщеплення між двома контекстами життя. В результаті формується штучна лінія поділу, яка ускладнює повернення, взаємну підтримку та відчуття спільної долі, що є критично небезпечним для суспільної згуртованості під час війни.

ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ: ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР

Процес формування української національної ідентичності у контексті євроінтеграції називають одним із ключових факторів сучасного державотворення⁶. Для України, що перебуває між двома цивілізаційними моделями – пострадянською та європейською – питання ідентичності набуло не лише культурного, а й стратегічного виміру. Європейська інтеграція стала не просто зовнішньополітичним курсом, а символом ціннісного вибору, який визначає модель суспільства, пріоритети розвитку та національного саморозуміння.

⁶ Європейська інтеграція та національна ідентичність: інституційний та ціннісний виміри. – II Українсько-польський науковий форум, II Polsko-Ukrainskie Forum naukowe. 2016 р., – <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/9/16/paragraphs/808/iiforum.pdf>.

Історично українська ідентичність формувалася в складних умовах політичної залежності та культурного домінування сусідніх імперій. Це спричинило багатовекторність, амбівалентність і навіть фрагментарність національного самоусвідомлення. Здобуття незалежності у 1991 р. започаткувало процес пошуку власного цивілізаційного шляху, а після 2013-2014 рр. європейський вектор розвитку остаточно закріпився як головний орієнтир суспільної модернізації та національного самоствердження.

Євроінтеграція для багатьох українців стала не просто зовнішньо-політичним курсом, а ціннісним маркером, символом демократії, верховенства права, свободи слова, гендерної рівності, людської гідності. Українська ідентичність дедалі більше формується через приналежність до європейської культури цінностей, а не лише до географічного простору. Це проявляється у підтримці демократичних інститутів, зростанні критичного мислення та активного громадянства, ствердженні ідеалів прав людини та соціальної відповідальності.

Це підтверджується також дослідженнями Центру Разумкова щодо проблематики ідентичності громадян України, які здійснюються з початку 2000-х рр.⁷

Загалом треба відзначити, ще починаючи з 80-х рр. минулого століття в країні спостерігаються пошуки «ідейної альтернативи». Ці пошуки пов'язані з прагненням витіснення із масової свідомості маркерів, які

⁷ Починаючи з 2014 р., всеукраїнські опитування проводилися на тих територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії. Оскільки з 2014 р. у Криму, а у 2022-2025 рр. у Луганській обл. та на більшій частині Донецької обл. у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території та бойовими діями опитування не проводилося, для порівнюваності результатів за макрорегіонами дані по Південному регіону за попередні роки подані без врахування даних по Криму, а по Східному регіону – без врахування даних, отриманих у Донецькій та Луганській обл. Результати на загальнонаціональному рівні за всі роки наводяться за тією територіальною вибіркою, яка використовувалася на час проведення опитування (тобто до 2014 р. це вся територія України, після 2014 р. – територія, підконтрольна уряду України, на якій не ведуться бойові дії). Під час аналізу даних за регіонами, віднесення респондентів до певного регіону відбувалося на основі місця їх проживання до початку повномасштабної війни (до лютого 2022 р.). У таблицях, де наведено дані за регіонами, області розподіляються за регіонами таким чином: **Захід:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька обл.; **Центр:** Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська обл. та м. Київ; **Південь:** Миколаївська, Одеська, Херсонська обл.; **Схід:** Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Донецька та Луганська обл.

стосуються передусім росії та радянського минулого. Протягом 90-х і 2000-х рр. ці процеси мали «тихоплинний» характер, однак, події 2013-2014 рр. та 2022 р., як зазначалося, послужили стимулом істотного їх прискорення.

Як наслідок, в останні роки сформувалася система ідентифікаційних координат, в якій на негативному полюсі перебувають СРСР та Росія (які подаються в офіційному дискурсі як негативна референтна спільнота), а на позитивному полюсі – Європейський Союз – він сприймається як ідеальна референтна спільнота. Така система координат передбачає прагнення до наближення до ідеальної референтної спільноти і дистанціювання від негативної референтної спільноти.

Соціологи розглядають відповіді на це запитання не стільки з точки зору самооцінки ідентичності, скільки як оцінку можливостей наближення до ЄС та європейців як ідеальної референтної спільноти.

Соціологічні дослідження показали, що найбільше зростання відчуття себе європейцями відбулося між груднем 2015 р. і груднем 2017 р. (зростання з 29% до 40%), після того, як у травні 2017 р. була підписана угода про безвізовий режим з ЄС.

За даними опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи імені І. Кучеріва у грудні 2017 р., відповідаючи на питання: *«Яка модель сучасного розвитку здається Вам більш привабливою?»*, 58% дали відповідь про привабливість «європейської моделі». За даними 2024 р., вважали європейську модель більш привабливою вже 64% опитаних⁸. Разом з тим, слід зазначити, що у 2024 р. привабливість моделі порівняно з 2023 р. дещо знизилася: через виниклі проблеми у відносинах із деякими західними сусідами знизилася сприйняття ЄС як «ідеальної референтної спільноти» (хоча для переважної більшості українців таке сприйняття ЄС зберігається).

⁸ Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.). – Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>.

Під впливом подій, пов'язаних з повномасштабною війною, прийняттям європейськими країнами біженців з України, частка респондентів, які вважають себе європейцями зростає і у 2023-2024 рр., тримаючись на рівні 49-51%, але у квітні-травні 2025 р. частка таких знизилася до 39%, при зростанні до 52% частки тих, хто себе європейцем не відчуває. Тобто ми бачимо, що тенденція зменшення частки тих, хто сприймає ЄС як «ідеальну спільноту» проявилася раніше (у 2024 р.), а в 2025 р. вже виникла тенденція зменшення частки тих, хто вважає себе європейцем. Цей показник став близьким до тих, що спостерігалися у 2021 р., тобто перед початком повномасштабної війни.

Але якщо порівнювати дані за регіонами, то в різних регіонах порівняно з 2021 р. спостерігаються протилежні тенденції. Так, якщо у Західному регіоні у 2025 р. порівняно з 2021 р. частка тих, хто відчуває себе

європейцем, зменшилася з 56,5% до 49%, у Центральному зменшилася з 43,5% до 34%, то у Південному зросла з 24% до 29,5%, а у Східному зросла з 32% до 44%. Отже, зараз у Західному регіоні відносну більшість (49%) становлять ті, хто відчуває себе європейцем, у Південному і Центральному регіонах більшість (відповідно 63% і 57%) європейцями себе не відчувають, а у Східному регіоні частки тих, хто відчуває і не відчуває себе європейцем, статистично значуще не відрізняються (відповідно 44% і 47%).

Серед представників найстаршої вікової групи (50 років і старші) і тих, кому 40–49 років більшість становлять ті, хто не відчуває себе європейцем (відповідно 59% і 52%), серед 30–39 річних частки тих, хто відчуває і не відчуває себе європейцем, статистично значуще не відрізняються, а серед молоді віком менше 30 років більшість (53%) вважають себе європейцями.

* Сума варіантів відповіді «так» та «скоріше так».

** Сума варіантів відповіді «ні» та «скоріше ні».

Називаючи причину, що заважає відчувати себе європейцем, ті респонденти, які себе європейцями не відчують, найчастіше називають низький рівень добробуту (хоча частка таких порівняно з 2006 р. зменшилася з 76% до 56%). Також менше стало тих, хто як причину назвав низький рівень культури, освіти (зменшення з 35% до 21%). 45% назвали соціально-культурні умови життя (у 2006 р. 41%). Більше стало тих, хто вказує на мовні бар'єри (їх частка зросла з 24% до 39%) та на відчуття себе представником іншої культури (зростання з 11% до 23%), на релігійну належність (з 3% до 8%). 32% вказали на «неєвропейську» свідомість (у 2006 р. приблизно стільки ж – 29%). Також порівняно з 2006 р. не змінилася частка тих, хто називає брак інформації про ЄС (8%).

Респондентам ставилося запитання, в яких аспектах Україна є європейською державою. Цілком очікувано найчастіше звучить географічний (86%), хоча частка таких зросла порівняно з 2021 р. на 9%. Традиційно вказують історичний аспект (68%, у 2021 р. таких відповідей було менше – 55%). Істотно порівняно з 2021 р. зросла оцінка культурного аспекту (з 44% до 60%). Покращилася оцінка з політичного аспекту (з 32,5% до 47% опитаних зросла частка тих, хто вважає, що в політичному плані Україна є європейською країною). А найнижчі оцінки стосуються соціального аспекту (лише 28,5% вважають, що Україна є європейською державою в соціальному аспекті) та економічного аспекту (19%). Хоча все ж за останні роки і тут спостерігаємо деяке зростання оцінок.

До якої культурної традиції відносять себе громадяни України?

Даючи відповідь на питання, до якої культурної традиції *відносять себе громадяни України*, у травні 2023 р. респонденти найчастіше відповідали, що відносять себе до української культурної традиції (81%). Частка таких порівняно з 2006 р. істотно зросла (тоді вона становила 56%). З 7% до 10% зросла також частка тих, хто відносить себе до загальноєвропейської культурної традиції, і знизилася – тих, хто відносить себе до російської (з 11% до 0,5%) та радянської (з 16% до 4%) культурних традицій.

Зростання числа тих, хто відносить себе до української культурної традиції, відбулося у всіх регіонах, але найбільшою мірою – у Південному і Східному. У Південному регіоні їх частка зросла з 50% до 80%, а у Східному – з 46% до 76%.

ДО ЯКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ ВИ СЕБЕ НАСАМПЕРЕД ВІДНОСИТЕ?

% опитаних

	2006 р.	2008 р.	2013 р.	2015 р.	2017 р.	2023 р.
Українська	56,3	58,1	67,7	70,0	68,9	80,8
Загальноєвропейська	6,6	4,2	7,5	7,1	13,1	10,3
Радянська	16,4	17,3	12,5	10,3	9,9	3,6
Російська	11,3	15,5	6,2	3,2	2,0	0,5
Інша	1,5	1,4	1,7	1,7	0,9	1,7
Важко відповісти	7,9	3,5	4,4	7,7	5,1	3,1

ЯКА КУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ, НА ВАШ ПОГЛЯД, ПЕРЕВАЖАТИМЕ В УКРАЇНІ В МАЙБУТЬОМУ (ЧЕРЕЗ 20-25 РОКІВ)?

% опитаних

	2006 р.	2015 р.	2023 р.
Українська	35,4	39,5	55,2
Загальноєвропейська	16,1	21,1	24,3
У різних регіонах переважатимуть різні культурні традиції	21,7	17,0	11,0
Радянська	1,3	2,3	0,5
Російська	2,1	1,7	0,4
Інша	1,3	1,0	0,6
Важко відповісти	22,1	17,3	8,0

Статистично значуще зростання частки тих, хто відносить себе до загальноєвропейської культурної традиції, відбулося у Центральному (з 6% до 12%) та Східному (з 6% до 9,5%) регіонах. Віднесення до радянської та російської культурних традицій зменшилося у всіх регіонах.

Якщо у 2021 р. віднесення себе до української культурної традиції частіше проявлялося у молодшій та середній вікових групах порівняно зі старшою (відповідно 76%, 78% і 67,5%), то у 2023 р. статистично значущих відмінностей між віковими групами за цим показником вже немає.

Молодь як носій євроінтеграційної ідентичності. Представники старшої вікової групи дещо рідше, ніж респонденти середнього та молодшого

віку, відносять себе до загальноєвропейської традиції (відповідно 8%, 12% і 13%) і дещо частіше — до радянської (відповідно 7%, 1% і 0,5%).

Відповідаючи на запитання: «*Яка культурна традиція, на ваш погляд, переважатиме в Україні в майбутньому (через 20–25 років)?*», респонденти частіше, ніж у 2006 р., відповідають, що переважаючою буде українська культурна традиція (їх частка зросла з 35% до 55%). З 16% до 24% зросла частка тих, хто дотримується думки, що переважаючою буде загальноєвропейська культурна традиція. З 22% до 11% знизилася частка тих, хто вважає, що в різних регіонах переважатимуть різні культурні традиції. Вкрай низькою залишається частка тих, хто вважає, що переважатимуть радянська та російська культурні традиції (у 2023 р. так вважають відповідно лише 0,5% і 0,4% опитаних).

Отже, молоде покоління українців, яке виросло після 2000-х, сприймає європейську ідентичність як природну частину свого світогляду. Для них:

- ✓ Європа — не «інший», а «наш» простір можливостей;
- ✓ демократичні цінності та толерантність є нормою;
- ✓ відчуття приналежності до ЄС посилюється через освітні програми, мобільність, культурні обміни.

Це покоління формує ідентичність відкритості, орієнтовану на інновації, співпрацю та глобальну інтеграцію.

Загальнонаціональна, регіональна, локальна ідентичності. Порівняно з 2006 р. істотно зросла частка респондентів, які, відповідаючи на запитання, з чим вони себе насамперед ототожнюють — з Україною, своїм містом чи селом, регіоном — у першу чергу пов'язують (ототожнюють) себе з Україною (з 31% у 2006 р. до 53% у 2024 р. і до 60,5% у квітні-травні 2025 р.). З 44% у 2006 р. до 28% у 2024 р. і до 18% у 2025 р. зменшилася частка тих, хто найбільше пов'язаний зі своїм містом чи селом, і дещо зменшилася частка тих, хто ідентифікує себе з регіоном (відповідно 15%, 13% і 12%). Незначна частина респондентів ідентифікує себе з Європою (4%), хоча це більше, ніж було у 2006 р. (0,8%).

Трансформація символічного простору. Можна побачити, що специфіка трансформації української ідентичності через призму

загальнонаціональних опитувань, полягає в тому, що **в контексті євроінтеграції посилюється тенденція переходу від етнокультурної моделі ідентичності до громадянської (політичної), де визначальною стає не походження чи мова, а громадянська приналежність, спільні цінності та політична лояльність**⁹. Ця модель робить українську націю більш інклюзивною: «українцем» може бути кожен, хто поділяє європейські принципи, дотримується законів і відчуває себе частиною української держави. Отже, євроінтеграційний контекст активізував переосмислення національних символів, пам'яті, історії та мови. Це має прояв у тому, що:

- ✓ Проводиться дерусифікація топонімів, культурного канону, контенту освіти.
- ✓ Паралельно відбувається європеїзація культурного простору – відкритість до співпраці, вивчення європейських мов, адаптація стандартів в освіті, науці та культурі.
- ✓ Посилюється роль української мови як маркера єдності та суверенітету.

Хоча залишаються не знятими і напруження та виклики, а процес формування європейської ідентичності не є однорідним:

- ✓ Частина суспільства досі має амбівалентне ставлення до європейської інтеграції, вбачаючи у ній загрозу традиційним цінностям.
- ✓ Регіональні, мовні та соціально-економічні відмінності можуть зменшувати формування спільної ідентичності.
- ✓ Водночас триває балансування між національною самобутністю та європейською універсальністю – пошук формули «українське через європейське».

Загальний висновок, який можна зробити на підставі аналізу проведених упродовж останніх років загальнонаціональних соціологічних досліджень, зводиться до того, що ідентичність українців у контексті євроінтеграції – це процес переосмислення себе як європейської нації, що виборює своє місце в європейській спільноті, зберігаючи при цьому

⁹ Financial and property attitudes and community identities of Ukrainians in the conditions of Russian-Ukrainian war, https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743201/1/Hubeladze_2024.pdf.

самобутність, мову, культуру та гідність. Вона стає динамічною, відкритою, громадянською та ціннісно орієнтованою, а євроінтеграція виступає не лише політичним, а й цивілізаційним вибором.

Отже, соціологічні дослідження показують, що **ідентичність українців дедалі більше визначається не етнічним походженням, а системою цінностей – європейським вибором**. Внаслідок цього під впливом гібридних загроз формується новий тип політичної нації, у якій «українськість» є актом свідомого вибору, а не лише культурною спадковістю (політичне українство).

Отже, вивчення ідентичності через масові соціологічні опитування дає змогу зафіксувати її декларативний, ціннісно-нормативний вимір, який люди схильні виражати у формі коротких відповідей на стандартизовані запитання. У такому форматі респонденти зазвичай артикулюють бажані або соціально (суспільно) схвалювані ролі, наприклад, підтримку європейського курсу чи орієнтацію на демократичні цінності, що може посилювати самоідентифікацію як «європейців». Масові опитування ефективно вимірюють поширеність настанов, політичних орієнтацій і символічних уявлень, але меншою мірою виявляють глибинні, емоційні або контекстуальні аспекти приналежності.

Тому отримані в загальнонаціональних (масових) соціологічних дослідженнях показники ідентичності варто інтерпретувати як індикатори нормативних орієнтацій та політичної суб'єктності, а не як повне відображення багаторівневої структури особистісної самоідентифікації.

ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ: НАПРЯМИ ЗМІН

Як зазначалося, в сучасному світі ідентичність перебуває під впливом низки різного роду чинників, які зумовлюють її багатопланову трансформацію – глобалізації, цифровізації, міграції, політичних конфліктів та ін. За наявності таких впливів ідентичність стає динамічною, багатозоровою та ситуативною, зменшуючи рівень стабільності, що властивий традиційним формам (етнічній, національній, релігійній ідентичностям).

ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	
Чинники	Прояви
Глобалізація та міграція	<p>Мобільність населення: зростання міграції, змішання культур та постійний контакт із «іншими» моделями поведінки формують гібридні ідентичності.</p> <p>Транснаціональні зв'язки: людина може одночасно відчувати приналежність кільком співтовариствам: національному, регіональному, професійному.</p> <p>Культурна гібридизація: запозичення елементів різних культур (мова, стиль життя, цінності) стає нормою.</p> <p>Формування діаспор.</p>
Цифровізація та розвиток соціальних мереж	<p>Радикально змінюють способи самопрезентації. Онлайн-ідентичність стала не просто продовженням реальної, а самостійним конструктом, керованим візуальними та алгоритмічними механізмами. Це посилює саморефлексію, але водночас призводить до фрагментації та залежності від зовнішньої валідації.</p> <p>Цифрова ідентичність: формується через онлайн-профілі, віртуальні спільноти та самопрезентацію в мережі.</p> <p>Алгоритмічне середовище: соціальні мережі створюють «луна-камери»¹⁰ (Echo Chambers), де ідентичність зміцнюється через схвалення однодумців.</p> <p>Медіа-вплив: візуальна культура та меми створюють нові символічні форми колективного самовираження.</p> <p>Онлайн-комунікація, вплив інфлюенсерів, самопрезентація у соцмережах.</p>
Культурні та ціннісні зрушення	<p>Індивідуалізація: ідентичність все більше будується навколо особистого вибору, а не традиційних структур (родина, нація, релігія).</p> <p>Гендерна та етнокультурна перевизначеність: розширюється розуміння ідентичності меж бінарних чи етноцентричних рамок.</p> <p>Світові цінності: права людини, сталий розвиток, толерантність і diversity стають частиною нового морального коду.</p> <p>Індивідуалізація, толерантність, різноманіття.</p>

¹⁰ Луна-камери – явище, яке використовується для Когнітивного Зламу. Органічно створені підгрупи, в яких люди спілкуються лише з людьми подібних думок. Луна-камери існують як в інтернеті, так і в реальному житті. Наприклад, виборці політичної партії можуть звертатися до тієї самої газети за інформацією, спілкуватися переважно з однолітками подібного походження та брати участь у розмовах на форумах з людьми подібної політичної орієнтації. Внаслідок цього, вони рідко піддаються ідеологічно протилежним думкам. Це може бути використано для зміцнення та поширення певної інформації до окремих груп людей.

ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	
Чинники	Прояви
Політичні та військові конфлікти	<p>Провокують консолідацію оборонних ідентичностей – патріотичних, етнонаціональних, цивілізаційних. Для України війна стала каталізатором національної солідарності та символічного переосмислення власної історії. Однак цей процес супроводжується ризиком радикалізації та «ексклюзивної» ідентичності, коли межі між «своїми» та «чужими» стають жорсткими.</p> <p>Поляризація та політизація питань ідентичності: приналежність стає інструментом політичної мобілізації.</p> <p>Націоналізація ідентичності: в умовах загроз та конфліктів посилюються оборонні форми самоідентифікації – патріотизм, етноцентризм, культурний консерватизм.</p> <p>Переосмислення історичної спадщини та повернення до «автентичного» культурного коріння.</p>
Економічні та соціальні зміни	<p>Неоліберальна логіка: ринкові відносини проникають у сферу ідентичності: «самобрендинг», кар'єрна самореалізація, конкуренція за увагу.</p> <p>Нерівність та прекарізація: нестабільність праці та соціального захисту підштовхують людей до пошуку нових форм колективної солідарності.</p> <p>Міське та глобальне середовище: мегаполіси стають лабораторіями мультикультурних ідентичностей.</p>
Технологічні інновації та штучний інтелект	<p>Штучний інтелект та віртуальна реальність створюють нові форми «розширеної ідентичності» – аватари, цифрові двійники.</p> <p>Розмивання кордонів між реальним та віртуальним: люди можуть одночасно існувати в кількох світах, де ідентичність гнучка та фрагментарна. VR¹¹, AR¹², метавсесвіти, цифрові двійники.</p>
Нові професійні та цифрові ідентичності	<p>Формуються під впливом економічних та технологічних змін, що ґрунтуються на мобільності та самореалізації. Одночасно посилюються ризики нестійкості, прекарності та «кризи автентичності».</p>

¹¹ Virtual Reality (віртуальна реальність) – повністю занурює користувача у штучний світ.

¹² Augmented reality (доповнена реальність) – накладає віртуальні об'єкти на реальне оточення, розширюючи його.

ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	
Чинники	Прояви
Кризи та колективні травми – пандемія, війни, екокатастрофи	Формують «травматичну ідентичність» , засновану на досвіді втрати та солідарності, але також стимулюють зростання соціальної емпатії та глобального порозуміння. Пандемія COVID-19, війни, кліматичні катастрофи посилили почуття вразливості та переоцінку колективної власності. Роль пам'яті та травми: колективні травми (війна, вигнання, еміграція) стають частиною ідентичності, задаючи її «травматичне ядро». Війни, переселення, кліматичні шоки.
Медійна культура та візуалізація	Вплив образів, сторітелінг ¹³ , кіно, медіа.
Освіта та міжкультурні контакти	Мобільність, міжнародні програми, онлайн-навчання.
Локальні відродження та деколонізаційні рухи	Переосмислення історії, повернення до «коріння».

Паралельно розвивається протилежний тренд – локалізація ідентичності, прагнення повернути собі справжнє, автентичне коріння. Виходячи з цього, сучасна ідентичність – це поле напруги між глобальним та локальним, між віртуальним та реальним, між свободою вибору та потребою належності. Її головний виклик – знайти баланс між відкритістю світу та збереженням внутрішньої цілісності.

НАСЛІДКИ ТА РИЗИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ			
Чинник	Наслідки для ідентичності	Ризики та виклики	Приклади
Глобалізація та міграція	Гібридні, транскультурні ідентичності; розмивання національних кордонів	Втрата локальної культури, асиміляція, «криза належності»	Українці в ЄС поєднують європейські цінності з національною ідентичністю; транснаціональні батьківщини
Цифровізація та соціальні мережі	Поява цифрового «Я», множинних ідентичностей	Поверхневість, залежність від визнання, фейкова ідентичність	Онлайн-спільноти українців за кордоном; TikTok- ідентичності

¹³ Сторітелінг (story telling) – це мистецтво розповідати історії, яке використовується для передачі емоцій та побудови зв'язку з аудиторією. У маркетингу та рекламі він застосовується для просування продуктів чи послуг, використовуючи емоційно насичені наративи, які можуть бути настільки ж ефективними, як і сухі факти. Ця техніка включає як традиційні тексти, так і візуальні засоби, як-от відео чи зображення, що допомагає бренду завоювати лояльність клієнтів.

НАСЛІДКИ ТА РИЗИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ			
Чинник	Наслідки для ідентичності	Ризики та виклики	Приклади
Культурні та ціннісні зрушення	Розширення моделей самовизначення; послаблення традиційних норм	Ціннісні конфлікти поколінь, дезорієнтація, релятивізм	Молодіжні рухи за права, гендерна рівність, екоактивізм
Політичне та конфліктне середовище	Консолідація через загрозу, зростання патріотизму	Радикалізація, ксенофобія, «ексклюзивна» ідентичність	Українська національна мобілізація у війні, новий патріотизм
Економічні та соціальні зміни	Нові професійні та класові ідентичності	Соціальна фрагментація, нерівність, нестабільність «Я»	ІТ-спільноти, стартап-культура, фрілансери
Технологічні інновації та ШІ	Розмивання меж реальності та віртуальності; множинні ролі	Втрата автентичності, залежність від технологій, контроль даних	Аватари, віртуальні простори (Metaverse, Roblox)
Кризи та травми сучасності	Формування травматичних ідентичностей; пошук нових солідарностей	Психологічна вразливість, розрив поколінь, ізоляція	Українські біженці, досвід втрати домівки, колективна пам'ять війни
Медійна культура та візуалізація світу	Самоідентифікація через візуальні наративи	Маніпуляції, «медіаспоживання» замість досвіду, культ репутації	Медіаобраз «Brave Ukraine» ¹⁴ , героїзація волонтерів
Освіта та міжкультурні контакти	Глобальне мислення, розвиток толерантності	Втрата локальної прив'язаності, відтік мізків	Erasmus+, навчання українців у ЄС
Локальні відродження та деколонізаційні рухи	Відновлення культурної гідності, посилення локальної ідентичності	Надмірна ідеологізація, ризик нової ізоляції або ексклюзив	«Деколонізація простору», українізація освіти, ренесанс традицій

¹⁴ Сміливість – наш національний ресурс, <https://brave.ua/>.

У нашому дослідженні трансформації ідентичності частини громадян України ми зосереджуємося переважно на дослідженні ідентичності, яка має ознаки гібридної (Hybrid identity), оскільки саме вона є найбільш характерною для досвіду сучасних вимушених мігрантів¹⁵.

Міграція змінює звичні соціокультурні контексти, поєднуючи елементи країни походження та країни перебування, що формує складні багаторівневі ідентифікаційні структури. Українські мігранти за кордоном одночасно зберігають культурні та емоційні зв'язки з Україною, інтегруються в нові професійні, соціальні та нормативні середовища, а також реагують на інформаційні та політичні впливи різних країн. Саме тому аналіз гібридного аспекту ідентичності дозволяє глибше зрозуміти, як мігранти переосмислюють себе, свої цінності та приналежності, і як ці процеси впливають на їхні інтеграційні вибори та потенційні сценарії повернення.

Термін «гібридність» широко використовується у соціальних і гуманітарних дослідженнях, насамперед позначає ситуацію перебування між двома станами (культурами, мовами, спільнотами), яка може мати як позитивні, так і негативні наслідки для індивіда. Гібридна ідентичність розглядається як результат інтеграції та взаємодії декількох культурних, етнічних або соціальних ідентичностей в одній людині. Це не просто змішання звичок, а глибокий внутрішній стан, який формується під впливом міграції, глобалізації, мультикультуралізму та міжнаціональних шлюбів. Така людина може відчувати приналежність до кількох культур одночасно, що створює її унікальну, змішану ідентичність як формування абсолютно нового соціального явища, яке є похідним від двох підстав у вигляді появи нової, третьої. Основні форми гібридної ідентичності виявляються в ідентичності національних меншин, мігрантів та мігрантських діаспор.

¹⁵ Див. наприклад: Wagner Consuela, Migration and the Creation of Hybrid Identity: Chances and Challenges, <http://rais.education/wp-content/uploads/2017/09/16.pdf>; Мірончук Т.А., Одарчук Н.А., Поняття гібридності в сучасному україномовному інформаційному просторі: мовознавчий аспект, <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16174/3/ijitss0166.pdf>.

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ГІБРИДНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Інтеграція культур	Гібридна ідентичність виникає на стику культур та поєднує елементи різних культурних традицій, мов, цінностей та світоглядів.
Вплив глобалізації та міграції	У сучасному світі гібридна ідентичність стає все більш поширеною через глобальні міграційні процеси та стирання кордонів між культурами.
Процес формування	Гібридна ідентичність формується поступово та залежить від таких факторів, як культурне оточення, досвід міграції, соціальна взаємодія та освіта.
Самовизначення	Людина з гібридною ідентичністю усвідомлює свою амбівалентність і одночасно може належати кільком культурам, наприклад, німецькій, православної та українській одночасно.
Прояви	Гібридна ідентичність може виявлятися у різних формах: у національних меншин, мігрантів, у віртуальних спільнотах чи навіть у межах однієї країни, але з різними культурними впливами.

Гібридна ідентичність, що формується на перетині різних культурних, соціальних і політичних середовищ, є неоднозначним феноменом. З одного боку, вона відкриває доступ до ширшого спектра ресурсів, досвідів і способів самореалізації, сприяє гнучкості мислення, крос-культурній компетентності та здатності адаптуватися до змін.

З іншого боку, її формування нерідко супроводжується відчуттям роздвоєності, втрати цілісності або нестабільності приналежності, що може створювати ризики психологічної напруги, соціальної ізоляції чи вразливості до зовнішніх маніпуляцій. Саме ця подвійність, поєднання можливостей і загроз роблять гібридну ідентичність ключовим об'єктом дослідження в контексті міграційного досвіду.

ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ ГІБРИДНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Позитивні аспекти гібридної ідентичності	Виклики гібридної ідентичності
Відкритість до культурного діалогу , висока соціальна адаптивність, критичне мислення, здатність поєднувати досвід різних систем.	Ризики втрати культурної тягlosti при слабкому зв'язку з національним середовищем.
Формування гнучкої ідентичності – люди одночасно відчують українцями, європейцями та локальними жителями (наприклад, «українка у Берліні»).	Розмитість відчуття «дому» – подвійна належність може спричинити внутрішню невизначеність.

ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ ГІБРИДНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	
(продовження)	
Позитивні аспекти гібридної ідентичності	Виклики гібридної ідентичності
Нормалізація дистанції з Україною – зняття емоційного напруження, поява іншої домівки.	Проблеми реінтеграції після повернення, коли очікування, сформовані в ЄС, не збігаються з реаліями українського суспільства.
Формування нового типу діаспорної ідентичності , де «українськість» зберігається швидше як культурний код, а не як щоденна соціальна практика.	Етична амбівалентність: відчуття провини за те, що ти «у безпеці», але існує і страх повернення; у молодших поколінь.

Сьогодні в умовах глобалізації та суцільної інформатизації ми маємо ситуацію, коли мігранти інших конфесійних приналежностей та культур, що пройшли страх і травми сучасної війни, потрапляють у зовсім нове місце існування, нове як мінімум за п'ятьма найважливішими параметрами:

По-перше, це відчутно інша соціальна та конфесійна культура та інший спосіб життя.

По-друге, сьогодні Європейський Союз не здатен асимілювати потужний і безперервний приплив біженців.

По-третє, турбулентність сучасних соціальних та економічних процесів створює ситуацію невпевненості та напруженості.

По-четверте, глобалізація та цифровізація формують відчутно новий, «рухливий» спосіб життя, що важко узгоджується з орієнтацією вимушених мігрантів на пошук надійного притулку, роботи та стабільного способу життя.

По-п'яте, приплив біженців та вимушених переселенців різномірний, у ньому одні шукають лише притулку, другі – стабільного життя, треті – продовження своєї освіти та кар'єри.

Тому формування політики підтримки мігрантів має включати не лише соціально-економічні, а й культурно-ідентичні аспекти – створення платформ для культурного діалогу, освітніх програм, збереження мови, історичної пам'яті та соціальних зв'язків. Значущість зазначених аспектів підтверджується суб'єктивним досвідом українських мігрантів, яким вони поділилися в ході фокус-групових дискусій.

II. ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ФОКУСІ ГРУПОВИХ ДИСКУСІЙ: МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПОЮ – ТРАНСФОРМАЦІЯ ЧИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ¹

Завдання дослідження ідентичності в рамках фокус-групових дискусій² полягало у визначенні того, як учасники усвідомлюють себе на різних рівнях – особистісному, соціальному, культурному та національному, як формуються та трансформуються їхні цінності, переконання й почуття приналежності під впливом міграційного досвіду, медіа та зовнішніх інформаційних впливів, а також у виявленні процесів трансформації та гібридизації, що дозволяють зрозуміти механізми формування сучасної ідентичності.

¹ У межах проекту були проведені онлайн фокус-групові дискусії з використанням платформи Zoom. Дискусії було спрямовано на вивчення досвіду українців та українок із вимушеною міграцією. Обговорення охоплювали кілька ключових тематичних блоків: бар'єри та стимули адаптації в країні-реципієнті; особливості та можливі зміни у самоідентифікації; мотиви та бар'єри для повернення в Україну; очікування від державної політики у сфері підтримки повернення і реінтеграції.

У фокус-групах взяли участь жінки і чоловіки віком 20-50 років, із різним сімейним станом, рівнем освіти, професійною зайнятістю, з дітьми та без дітей. Учасники представляли міста Харків, Дніпро, Одесу, Львів, Київ, Чернігів і Миколаїв та мали щонайменше дворічний досвід перебування за межами України внаслідок війни.

Фокус-групи проводились за двома кластерами. Перший кластер фокус-групи складався з тих, хто залишив Україну після початку повномасштабної війни та наразі проживає в різних містах Німеччини. Другий – об'єднав респондентів, які певний час перебували в Німеччині, але згодом повернулися до України. Формування двох кластерів фокус-груп було зумовлене необхідністю охопити різні сегменти цільової аудиторії та різні траєкторії міграційного досвіду, що дозволяє глибше зрозуміти мотивації, бар'єри та індивідуальні установки учасників.

Такий підхід не передбачає статистичного порівняння груп, проте дає змогу зібрати ширший спектр досвіду та ідентифікувати ключові чинники, що впливають на рішення про перебування за кордоном або повернення додому. Отримані інсайти дозволяють глибше зрозуміти потреби українців із досвідом вимушеної міграції та окреслити напрями можливої державної підтримки.

² Хоча слід наголосити, що національна й культурна (етнічна) ідентичність формується і трансформується під впливом великої кількості чинників і є доволі складною темою для обговорення з пересічними громадянами. Тема самоідентифікації може бути основою для окремого, повноцінного соціологічного дослідження з використанням якісних і кількісних методів, що дозволить краще зрозуміти процеси, які переживають українці під час війни.

Ще до початку війни українська ідентичність у міграційному середовищі була досить розмитою. Для частини людей національна належність не відігравала помітної ролі у повсякденному житті, поступаючись місцем прагматичним аспектам – роботі, заробітку, освіті дітей. Війна та міграція стали тією межею, яка радикально змінила цю ситуацію.

Результати фокус-групових дискусій

«Більше відчулася оця національна самоідентифікація. Якщо раніше (до війни у 2022 р.): ну, українці і українці. Навпаки під час перебування в Німеччині мені на весь світ хотілося кричати, що я українка, і це відчуття ще більше загострилося... Я стала ще більше розуміти, наскільки у нас крута країна, неймовірно круті люди...», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

Узагальнюючи ключові тенденції обговорення питання самоідентифікації під час фокус-групових дискусій, можна окреслити:

✓ Майже всі респонденти вказали на сприйняття себе насамперед українцями. Жоден не охарактеризував себе в першу чергу європейцем.

Результати фокус-групових дискусій

«Я однозначно горда тем, що я українка. Для нас родные наши праздники, украинские, мы слушаем украинские песни, и это все для нас близко. Европейцами – нет, не стали», (жінка, 26 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

✓ Чимала частина підкреслила, що відчувають гордість за свою країну, вважають своє походження, «українство» цінністю, рекламують свою країну, її досягнення, культуру та традиції в країні перебування.

Результати фокус-групових дискусій

«Когда ты общаешься с немцами, ты можешь не просто с гордостью говорить, что я украинец, а говорить какими-то фактами, какими-то примерами. И немцам это интересно. Любопытно узнать, какая ты украинка, что такое вообще Украина и так далее. Ты гордишься и с удовольствием об этом говоришь», (жінка, 29 років, Одеса, вища освіта, заміжня, 3 дітей, Німеччина).

✓ Частина зауважила, що навіть три роки вимушеної міграції в Німеччині із вивченням німецької мови, зміною стилю життя, дотриманням інших законів, норм і традицій, побутовою, культурною і професійною адаптацією, не стали поштовхом для змін в контексті самоідентифікації. Дійшли висновку, що не стали вважати себе більше європейцями, ніж українцями, хоча живуть в Європі.

Результати фокус-групових дискусій

«Я себя больше отношу к украинскому народу и пока не могу сказать, что отношусь к европейскому. И не могу сказать, что меня туда тянет. Прошло не много времени», (жінка, 46 років, Харків, вища освіта, заміжня, Німеччина).

✓ Дехто вважає себе українцями «*by default*» і щиро не розуміє, з яких причин і за яких обставин повинно щось змінитися в їхній самоідентифікації. Водночас не можна стверджувати, що така «українськість» як безумовна даність, є чимось неусвідомленим або незатребуваним, оскільки респонденти/ки неодноразово наголошували, що з початком війни відчували гостру потребу переосмислення, збереження і зміцнення своєї української ідентичності як однієї із важливих складових здобуття перемоги.

Результати фокус-групових дискусій

«Всегда была на подкорочке запись, что я украинка, и в принципе, до этого вопроса я не задумывалась: я украинка и точка», (жінка, 29 років, Одеса, вища освіта, заміжня, 3 дітей, Німеччина).

Посилення української самоідентифікації. Виходячи з відповідей, переважна частина респондентів демонструє не лише збереження, а й зміцнення української самоідентифікації. Водночас складається стійке враження, що **їдеться скоріше про зміцнення національної³ (етнічної, культурної) самоідентифікації:** мова, традиції, історія, культурна спадщина, спільний досвід, спосіб життя, а не громадянської ідентичності як приналежності до певної нації, держави, яка базується на спільних політичних цінностях і баченні майбутнього.

³ У термінології Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>.

За мирних часів національна, етнічна ідентичність функціонує як даність, як стійка, зрозуміла частина «я», що залишається незмінною, іноді навіть недоречною для обговорення і роздумів, доки не виникнуть кризові ситуації чи виклики, що спонукають до її переосмислення або навіть створюють загрозу втрати національної ідентичності.

З початком війни в чималій частині респондентів спостерігається посилення української культурної самоідентифікації (зокрема, відмова від російської мови й перехід на українську, вивчення української культури, історії), що відбувається одночасно з її змінами у напрямі від локальної до загальнонаціональної (від самоусвідомлення жителя певного міста, регіону до жителя країни, громадянки України. Іншими словами, відбувається багатовимірна трансформація ідентичностей.

Результати фокус-групових дискусій

«У мене самоідентифікація не сильно змінилася, але в якийсь момент я відчула, що вона може сильно розширюватися. Якщо в Україні ти можеш себе визначати як людину зі Східної України, з Харкова, то виїжджаючи за кордон, ти з України, в якийсь момент зі Східної Європи, а якщо ти їдеш іще далі, то ти просто з Європи. Ідентичність може ставати різною в залежності від умов», (жінка, 26 років, Харків, вища освіта, заміжня, повернулася в Україну).

В контексті обговорення ідентичності, культурної самоідентифікації респонденти наголосили, що Україна з початком війни сприймається як бренд незламності, спроможності захищати свою свободу і незалежність в боротьбі з більш чисельною і сильною у військовому відношенні країною, що викликає повагу з боку громадян Європи і посилює бажання бути приналежним, зміцнює українську самоідентифікацію та її зовнішні прояви за кордоном. Українці там відчувають до себе інтерес і повагу, можуть розраховувати на допомогу і підтримку з боку місцевих жителів.

Результати фокус-групових дискусій

«Німці почали поважати українців, нашу націю, Україну і українців як стійких, міцних і дієвих людей», (жінка, 50 років, Львів, вища освіта, заміжня, повернулася в Україну).

Результати фокус-групових дискусій

«До моменту війни ми не були яскравою нацією. А зараз ми дали відпір ворогу. Дівчата в Німеччині займалися волонтерством, ходили на мітинги, вимагали ті танки Ліфарди («Леопарди»)… Наші люди за кордоном дуже велику роботу провели. Німці зовсім іншими очима на нас подивилися», (жінка, 47 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 3 дітей, повернулася в Україну).

«В Америці я завжди ходила с какими-то ленточками, когда меня встречали американцы, обнимали меня, выражали поддержку. Это было так удивительно, когда незнакомый человек начинает тебя целовать и говорит: «Держитесь!» После этого – гордость», (жінка, 48 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Окремі учасники фокус-груп зізналися, що переходять чи вже перейшли з російської на українську мову і поглиблено вивчають українську культуру, історію, наголошуючи тим самим на зміцненні етнічної ідентичності. Водночас, на думку учасниць фокус-групових дискусій, той факт, що вони й досі спілкуються російською, не заважає їм почувати себе справжніми українками.

Результати фокус-групових дискусій

«Якщо мій старший син говорив російською через те, що ми з Миколаєва, то після повернення ми повністю перейшли на українську, молодший повністю перейшов на українську, і для мене це гордість», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

Майже усі респонденти вказують на тугу за своєю країною і місцем свого проживання під час вимушеної міграції. Найкращі спогади, моменти схильні пов'язувати зі своїм життям в Україні.

Результати фокус-групових дискусій

«Те, що я за кордоном, що я відірвана від своєї сім'ї, від місць, де я зростала, я відчуваю тугу за домом, яка мене спонукає хотіти додому», (жінка, 29 років, Дніпро, вища освіта, неодружена, Німеччина).

Лише одиниці, розмірковуючи над питанням самоідентифікації, вказали, що вважають себе скоріше «людиною без кордонів», оскільки за час війни мали змогу побувати на різних континентах, пожити в різних країнах, поспілкуватися і поспівпрацювати з представниками різних рас і культур; цінують «свободу», волю, очевидно в сенсі можливості

отримання нових вражень, життєвого досвіду, самовдосконалення: подорожувати по світу, змінювати професії, умови і спосіб життя; відчують себе впевненими в своїх силах, спроможними досягати успіху в різних мовних і культурних середовищах.

Результати фокус-групових дискусій

«Я більше почувуюся як «людина без кордонів». Тому що земля одна, а влада приходить то одна, то інша... Відчуття свободи. Людина, що хоче робити, те й вона і робить. Хоче працювати і отримувати винагороду, люкс! А заробила гроші, вона хоч куди поїде, в Люксембург, Нідерланди», (чоловік, 50 років, Київ, середня спеціальна освіта, одружений, 2 дітей, Німеччина).

Засоби збереження зв'язків з Україною. Респонденти в імміграції різними способами зберігають свій зв'язок з Україною: регулярно спілкуються з родичами, друзями, колегами по роботі, які залишилися в Україні, намагаються час від часу відвідувати Україну, рідне місто, родину, дехто продовжує працювати/навчатися дистанційно в Україні, отримує заробітну плату, відповідно, сплачуючи там податки, відслідковують новини в соцмережах, знаходять українські спільноти, групи за кордоном тощо. Все це суттєво сприяє збереженню української самоідентифікації, приналежності до своєї країни.

Результати фокус-групових дискусій

«В мене менше часу уходить на адаптацію в Німеччині, а більше часу на життя в Україні, навіть в онлайн режимі. Я постійно з Україною», (жінка, 43 роки, Чернігів, вища освіта, розлучена, 2 дітей, Німеччина).

«Я слухаю блогерів українських, українське радіо. Плюс знайомі дзвонять, як там в районі, в іншому районі. Це спілкування зі знайомими. Новини», (чоловік, 50 років, Київ, середня спеціальна освіта, одружений, 2 дітей, Німеччина).

«Батьки, друзі – це дуже сильно допомагає не забувати, що ти – українець», (чоловік, 20 років, Львів, середня освіта, неодружений, Німеччина).

Така приналежність, міцна українська самоідентифікація заохочують деяких доєднуватися до волонтерських і гуманітарних ініціатив на підтримку співвітчизників, зокрема військових в Україні.

Результати фокус-групових дискусій

«Ти постійно є в групах, постійно надаєш допомогу: то солдату потрібна допомога, то у когось щось сталося. Ти постійно в тому крутишся. Ти живеш Україною, незважаючи на те, що знаходишся далеко», (жінка, 43 роки, Чернігів, вища освіта, розлучена, 2 дітей, Німеччина).

Також більшість, перебуваючи за кордоном у вимушеній міграції, наголошували на важливості і цінності спілкуватися рідною мовою, співати українських пісень, святкувати державні і релігійні українські свята, дотримуватися українських традицій і поширювати їх.

Підтримувати зв'язок з Україною і зберігати українську ідентичність в країні вимушеного перебування допомагають також українські діаспори, що об'єднують українців попередніх хвиль еміграції, або створилися стихійно в багатьох населених пунктах за ініціативи активістів серед вимушених мігрантів. Також різні акції, свята, культурні події відбуваються за підтримки українських релігійних організацій.

Результати фокус-групових дискусій

«В Німеччині є українські священники, проводять служби Божі. Я була на кількох службах, український священник приїжджав. Святили паску навіть», (жінка, 46 років, Ніжин, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

«Ми у Франкфурті-на-Майні познайомилися з українцями з діаспори, яких батьки ще дітьми вивезли. Вони організували демонстрації на підтримку України», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

Ідентичність поколінь: молодь і діаспора. Вікові та соціальні відмінності суттєво впливають як на характер ідентичності, так і на поведінкові стратегії. Старші покоління, особливо ті, що мають міцні сімейні та майнові зв'язки в Україні, часто зберігають традиційні уявлення про «додому», і саме вони можуть бути більш схильними до повернення після стабілізації ситуації. Їхня ідентичність міцніше пов'язана з територією, родиною, мовою, релігійними та побутовими практиками. Саме старші українці в діаспорі часто виступають носіями «живої культури» – тих елементів, які підтримують спадкоємність і колективну пам'ять. Водночас старші покоління схильні до ностальгійного типу ідентичності, що фіксується на спогадах про «домашню Україну» – цінності, які стають основою для збереження спільноти за кордоном.

Молодь натомість демонструє більшу гнучкість – її ідентичність частіше набуває «гібридного» характеру, поєднуючи українські корені з європейськими цінностями. Але це не означає втрату зв'язку з Батьківщиною: радше відбувається перехід від етнокультурної до ціннісно-громадянської моделі «українськості».

Молодші українці, особливо ті, хто інтегрується в європейські освітні чи трудові системи, зазвичай більш відкриті до нових практик і норм. Їхня ідентичність формується в процесі поєднання українських та європейських досвідів і багато в чому залежить від успішності адаптації – навчальної, професійної, комунікативної.

Відповідно, процес гібридизації є більш характерним для молодого покоління українців, яке зростає чи навчається у країнах ЄС. Для цих дітей і підлітків «українськість» часто асоціюється з Батьківщиною та культурним наслідком, тоді як «європейськість» – із повсякденним життям, школою, друзями. Так формується інтегрована двошарова ідентичність: вони відчують себе одночасно українцями та європейцями, не вбачаючи між цими категоріями суперечності.

Таким чином, усередині діаспори співіснують різні моделі самоідентифікації: традиційно-національна, адаптивна та гібридна, що відображає складну соціальну структуру міграційної спільноти.

Ті, хто повернувся до України після тривалого перебування за кордоном, говорять про Україну, як про свій єдиний дім. Неодноразово і доволі щиро (без пафосу) наголошували на тому, що далеко від дому, в іншій країні, вони раптом побачили, наскільки глибоко відчують свою приналежність до України. Іншими словами, вимушена імміграція до іншої країни оголила й загострила те, що до цього здавалося звичним і буденним.

Результати фокус-групових дискусій

«Після повернення в Україну більше відчулася національна самоідентифікація.», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

Результати фокус-групових дискусій

«Я більше за кордоном відчуваю свою приналежність до України, бо я сумую, звичайно. Дивно, але я відчуваю себе більше україночку за кордоном, ніж я відчувала себе в Україні до війни, коли там жила», (жінка, 29 років, Дніпро, вища освіта, неодружена, Німеччина).

У тих, хто повернувся, українська ідентичність не просто зберігається — вона посилюється через повернення у середовище, де війна, солідарність, ризики та колективна відповідальність стають щоденною реальністю.

На відміну від тих, хто залишився в ЄС, громадяни, які повернулися, відчувають сильніший імпульс зв'язку з «власним місцем», тому їхня ідентичність трансформується через практичну участь у житті громади, відбудові, роботі, захисті країни. Повернення не є поверненням до старої ідентичності, це її оновлення через досвід порівняння з ЄС, підтвердження потреби бути «вдома» й укорінення в український контекст. **У результаті формується більш чітка, свідома громадянська ідентичність, де українство — не фон, а свідомий життєвий вибір.**

Результати фокус-групових дискусій

«Повернення в мене — це через патріотичні мотиви, для мене важливо підтримувати нашу економіку і відновлювати нашу країну», (жінка, 40 років, Чернігів, вища освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

«Вдома легше дихати, все таки там рідна мова, їжа, традиції, підтримка родини. Хоча є небезпека, ти себе в колі рідних, близьких відчуваєш краще. А ще краще працювати на власну країну, ніж на чужу», (жінка, 38 років, Київ, середня спеціальна освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

У тих, хто залишається в ЄС після 2022 р., трансформація ідентичності має інший характер, ніж у класичних мігрантів, адже більшість українців їхали як тимчасово переміщені, а не як ті, хто прагнув інтеграції чи «стати європейцем». Це означає, що вони зберігають домінантно українську ідентичність, навіть адаптуючись до інституційних і соціальних норм ЄС.

Їхня трансформація полягає не в асиміляції, а у поєднанні двох реальностей: української належності та європейського середовища, яке забезпечує стабільність і безпеку, але не формує почуття власного

«культурного дому». Їхня ідентичність стає більш рефлексивною: вони гостріше усвідомлюють, ким є, оскільки перебувають у контрастному середовищі, однак не переймають його як свою нову ідентичнісну основу.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ОТРИМУВАЧІВ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ У НІМЕЧЧИНІ

Країни ЄС, у яких опинилися українці, істотно відрізняються між собою. Наприклад, мовний та культурний бар'єр у Польщі чи Чехії значно нижчий, ніж у Німеччині або Ірландії. Різняться також соціальні системи, ставлення до біженців, рівень підтримки інтеграції та житлові умови.

Проте навіть у країнах з найбільш сприятливими умовами перебування, до яких належить Німеччина, адаптація не означає асиміляцію: **українці залишаються помітною спільнотою зі своїми цінностями, звичаями й нарративом війни як джерелами колективної ідентичності.**

УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ В НІМЕЧЧИНІ: КЛЮЧОВІ ПОКАЗНИКИ	
Зареєстровані українці в Німеччині	Україна – найбільша група біженців у ФРН ≈ 1,08-1,15 млн
Дорослі у працездатному віці (20-64 роки)	Більшість – жінки ≈ 500-600 тис.
Рівень працевлаштування (2025 р.)	Швидший темп інтеграції, ніж у попередніх хвиль біженців ≈ 51% серед тих, хто прибув у 2022 р.
Загальне число працюючих українців (2024-2025 рр.)	≈ 296 тис. , із них ≈ 245 тис. на контрактах з соцстрахуванням
Основні сфери зайнятості	Промисловість, торгівля, медицина/догляд, HoReCa (Hotel, Restaurant, Cafe/Catering), логістика. Часто нижче кваліфікації
Діти у школах Німеччини	Офіційно зараховані до шкіл (станом на 2025 р.) ≈ 223 830 дітей
Житло	≈ 79% живуть у орендованих квартирах. Менше 20% – у гуртожитках/центрах
Участь у інтеграційних та мовних курсах	≈ 70% тих, хто не працює. В більшості земель це – обов'язкова вимога
Основні бар'єри інтеграції	Структурні бар'єри сповільнюють кар'єрне зростання: мова, визнання дипломів, догляд за дітьми, житло
Фінансова ситуація	Через низькі зарплати або неповний робочий день велика частка отримує Bürgergeld
Наміри залишатися	Змішані; більшість не планує довгострокову міграцію. Частина розглядає життя в Німеччині як тимчасове

У тих респондентів, які наразі залишаються в Німеччині, українська самоідентифікація, етнічна ідентичність не зникають, але вони, схоже, стають внутрішнім ресурсом, який допомагає пережити випробування у новій країні, подолати стрес та винайти сили для адаптації. Чимала частина вимушених мігрантів тримаються за мову, за традиції, за українську спільноту, регулярно комунікують з родичами і друзями, які залишаються в Україні, але при цьому створюють нові соціальні зв'язки, заводять німецьких друзів, намагаються інтегруватися.

Їхня етнічна ідентичність не є наразі мотивом для повернення в Україну, а радше фундаментом, на якому вони намагаються будувати нове життя в Німеччині. В даному контексті як важливий фактор відзначили важливість комунікацій з українською діаспорою, різними спільнотами українців за кордоном.

Попри тривале перебування в Німеччині та інтеграційні практики, українські вимушені мігранти зберігають українську самоідентифікацію; тенденцій до формування україно-німецької або україно-європейської ідентичності наразі не спостерігається. Це можна пояснити наступними факторами:

✓ Більшість українців прибули до Німеччини **як біженці від війни**, а не як, наприклад, трудові мігранти або політичні біженці. Такі спільноти зазвичай мають **високу мотивацію і потребу зберігати зв'язок з Батьківщиною**, оскільки планують повернення або принаймні не сприймають імміграцію як остаточну. Така тимчасовість, «підвішений стан» підсилюють прагнення **«триматися своїх», шукати українську діаспору або інші спільноти співвітчизників за кордоном**, що у свою чергу не створює сприятливого підґрунтя для змішаної ідентичності.

✓ Повномасштабне вторгнення РФ викликало різке зростання національної єдності та самоусвідомлення. Отже, приналежність до української спільноти, патріотизм стали для значної частини суспільства ключовими **цінностями та формою опору агресії**, виборювання перемоги, тому українці активно підтримують національну чи принаймні етнічну ідентичність навіть за кордоном.

✓ В Німеччині досить активно діють українські громади, українська діаспора, волонтерські центри, церковні осередки, взаємодія з якими

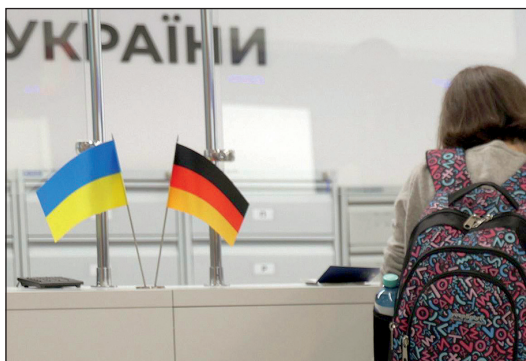
допомагає **збереженню «українськості» (етнічної, культурної, громадянської)** і зменшує потребу в асиміляції з німецьким суспільством.

✓ Більшість вимушених мігрантів зберігає високий рівень зв'язку з Україною завдяки постійному спілкуванню з родичами, друзями, моніторингом новин у соцмережах і українських ЗМІ, має досвід поїздок додому, дистанційної роботи або навчання в українських закладах, компаніях.

✓ Інтеграційна політика Німеччини не вимагає від українців швидкої асиміляції, немає примусу змінювати культурну ідентичність, відмовлятися від неї, є дозвіл і підтримка можливостей зберігати зв'язки з Батьківщиною, дотримуватися українських традицій, культури, поширювати їх у німецькому суспільстві.

✓ Переважна частина вимушених мігрантів – жінки з дітьми. Можна припустити, що матері більше схильні прищеплювати українську ідентичність своїм дітям: мову, традиції, символи, що, звичайно, підживлює збереження і зміцнення етнічної ідентичності.

Після початку війни українців у Європі сприймають із повагою як постраждалу, але стійку націю. Що у свою чергу посилює **гордість і бажання належати до української нації**, демонструвати цю приналежність за кордоном, а не бажання інтегруватися у німецьке суспільство, створюючи «гібридну» ідентичність.

Узагальнюючи результати фокус-групових дискусій та існуючі сучасні дослідження, можна окреслити деякі узагальнені специфічні риси української ідентичності в Німеччині.

СПЕЦИФІЧНІ РИСИ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ІДЕНТИЧНОСТІ

Риса	Опис
Високий освітній та професійний рівень	Серед українців-біженців у Німеччині багато людей із університетською освітою. Це впливає на те, як вони сприймають себе та яку роль готові займати у суспільстві – не лише як «біженці», а й як активні учасники ⁴ .
Обмежені знання німецької мови на старті та участь у мовних курсах	Мова – ключовий фактор в ідентичності та інтеграції. З одного боку, слабе знання мови може посилювати почуття чужості; з іншого боку – участь у мовних курсах дає можливість вбудуватися, розширити коло спілкування, брати участь у німецькій повсякденності.
Частковий намір залишитися/подвійна перспектива	Значна частина українців розглядає Німеччину як місце для довгострокового проживання, але при цьому зберігають плани чи сподівання на повернення в Україну або після війни, або, можливо, через кілька років. Це формує подвійну ідентичність: «я – тут, але і там» ⁵ .
Залежність від інституційних рамок та від сприйняття з боку місцевого суспільства	Законодавство, види прав на проживання, статус, доступ до соціальної підтримки, визнання дипломів, сприйнятливість місцевих жителів – все це впливає на те, як швидко і глибоко людина може відчути себе в Німеччині ⁶ .
Емоційний/психологічний стрес та ностальгія	Переселення, розлука, страх за рідних, невизначеність – усе це впливає на самопочуття, формує почуття «перерви» в ідентичності. Дехто зберігає стійкий зв'язок з Україною через мову, медіа, культуру, пам'ять.
Прискорений процес культурної адаптації vs збереження культурних маркерів	Деякі аспекти (повсякденні практики, мова, одяг, звичаї) адаптуються швидше: мова німецька, побут, гастрономія, норми поведінки. Але зберігаються українські символи: мова вдома, медіа, свята, українська культура через спільноти.

⁴ Ukrainian Refugees in Germany: Evidence From a Large Representative Survey. – German Institute for Economic Research (DIW Berlin), <https://www.comparativepopulationstudies.de/index.php/CPoS/article/view/559?utm>.

⁵ Refugees from Ukraine in Germany, <https://www.bib.bund.de/EN/Research/Surveys/Refugees-from-Ukraine-in-Germany/refugees-from-ukraine-in-germany.html?utm>.

⁶ Refugees from Ukraine in Germany, <https://www.bib.bund.de/EN/Research/Surveys/Refugees-from-Ukraine-in-Germany/refugees-from-ukraine-in-germany.html?utm>.

НІМЕЧЧИНА: ОСОБЛИВОСТІ КОНТЕКСТУ ПЕРЕБУВАННЯ

Законодавчі зміни, що стосуються громадянства та подвійного громадянства. З 27 червня 2024 р. в Німеччині вступив в дію новий закон про громадянство, який дозволяв множинне громадянство і скорочував термін натуралізації з восьми до п'яти років.

Закон також передбачав, що при особливих успіхах в інтеграції (як-то участь у волонтерській діяльності, успіхи у навчанні або роботі) і за наявності знання німецької на рівні С1, можна було отримати німецький паспорт після трьох років проживання в країні. Це підвищило привабливість німецького громадянства для тих категорій іноземців, які за попереднім законом могли тільки змінити своє поточне громадянство на німецьке, і в 2024 р. було встановлено рекорд з кількості виданих німецьких паспортів⁷. Для українців це зменшує дилему «або/або»: можна інтегруватися та набути німецького громадянства, але при цьому не «вимикати» українську ідентичність⁸.

Проте у 2025 р. Бундестаг підтримав пропозицію уряду про скасування прискореної процедури отримання громадянства, тому можливості здобути німецький паспорт за три роки більше не буде. Залишається чинним загальне правило – для отримання громадянства ФРН потрібно прожити легально, на підставі виду на проживання, у країні мінімум п'ять років безперервно (допускається невелика кількість коротких виїздів зі збереженням центру інтересів). Легальність множинного громадянства також зберігається.

Характер «масового припливу» вимушених мігрантів саме з України, з активною підтримкою на інституційному рівні – тимчасовий захист, визнання статусу, відкриті кордони, програми інтеграції. Це створює умови, відмінні від стандартних міграційних потоків, що дозволяє швидше включитися до соціальних, економічних, культурних процесів⁹.

Кількість жінок та дітей серед вимушених мігрантів. Переважно мігрують жінки з дітьми. Це впливає на трансформацію ідентичності через турботу, виховання, сімейні стосунки, асиметричне сприйняття відповідальності та обов'язків¹⁰.

Наразі в частини респондентів спостерігається **нейтрально-прагматичне ставлення до Німеччини як до тимчасового місця перебування, безпечного простору на тлі війни в Україні, країни певних можливостей, але без відчуття приналежності і близькості цінностей, способу життя і менталітету, культурною дистанцією, незрозумілими правилами та бюрократією.** Можливо, саме тому частина вказала на відсутність змін в національній ідентичності або навіть її посилення і бажання повернутися додому.

⁷ 27 червня 2024 року в Німеччині набув чинності новий закон про громадянство. – МБФ «Карітас України», <https://caritas.ua/news/27-cherwnya-2024-roku-v-nimechchini-nabuv-chynnosti-novyy-zakon-pro-gromadyanstvo/>.

⁸ New law: Ukraine allows dual citizenship. – Migrando, <https://migrando.de/en/news/naturalization/neuesgesetz-ukraine-erlaubt-doppelte-staatsbuergerschaft/?utm>.

⁹ Longitudinal study on Ukrainian refugees in Germany. – Free University of Berlin, <https://www.polsoz.fu-berlin.de/en/soziologie/arbeitsbereiche/sozialstrukturanalyse/projects/SUARE-project/index.html?utm>.

¹⁰ Ukrainian refugees in Germany: Escape, arrival and everyday life. – IAB, <https://iab.de/en/ukrainianrefugees-in-germany-escape-arrival-and-everyday-life/?utm>.

ФАКТОРИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ

У процесі аналізу досвіду вимушених мігрантів стає очевидним, що їхня самоідентифікація формується під впливом складного поєднання зовнішніх обставин і внутрішніх переживань. Зміна соціального середовища, потреба адаптації та переосмислення власної ролі у новому контексті висвітлюють багатовимірність цього процесу.

Учасники фокус-груп одноставно визначали себе передусім українцями, що пояснюється **домінуванням національної ідентичності**, посиленою досвідом війни, почуттям спільної долі та необхідністю символічного захисту у міграційному середовищі.

Європейська ідентичність, навпаки, сприймається як наднаціональна та інституційна – вона виступає радше ціннісною рамкою або ціллю, ніж базовою формою самоідентифікації. Крім того, досвід проживання за кордоном не розмиває, а посилює українську ідентичність через постійне порівняння з іншими культурами та загострене відчуття власної приналежності. Таким чином, «європейськість» для більшості респондентів є додатковим, а не первинним рівнем самоідентифікації.

Слід також зауважити, що такі чинники, як ставлення місцевого населення, країни перебування до вимушених мігрантів і ставлення самих вимушених мігрантів до цієї країни можуть зворотньо впливати на ідентичність.

Можна припустити, що лояльне, позитивне ставлення німців до українців у Німеччині, виважена інтеграційна політика можуть сприяти формуванню гібридної ідентичності. Коли вимушені мігранти почуваються у безпеці, отримують суттєву підтримку і мають широкі можливості для комфортної адаптації, це може сприяти формуванню більш гнучкої, змішаної, гібридної чи подвійної ідентичності (україно-європейської, україно-німецької).

І, навпаки, загрози, негативне ставлення, відсутність підтримки з боку країни перебування та її населення, негативний досвід можуть активувати механізм етнічної та культурної згуртованості, коли українські вимушені мігранти починають інтенсивніше взаємодіяти з іншими українцями за кордоном, шукають «своїх», що підсилює ідентичність і сповільнює інтеграцію і формування гібридної ідентичності.

З цього випливає, що вдосконалення інтеграційних процесів, інтеграційної політики може сприяти формуванню гібридної самоідентифікації серед вимушених мігрантів, оскільки розширює можливості позитивного досвіду взаємодії з приймаючим суспільством, зменшує культурну дистанцію та підсилює відчуття включеності, приналежності, сприяє швидкій адаптації та досягненню рівня життя, не гіршого за рівень життя в Україні за мирних часів.

Так само ставлення вимушених мігрантів до країни перебування: її законів, соціальних норм, цінностей, способу життя, безпосередньо впливає на їхню самоідентифікацію. Якщо вимушені мігранти приймають норми країни перебування, поважають закони, відчують близькість цінностей і менталітету, а головне, бачать перспективи для себе і своїх дітей — все це може сприяти формуванню гібридної ідентичності.

Результати фокус-групових дискусій

«Когда мы говорили про права человека и выходные (в контексте того, что подobaється в Німеччині), ты вникаешь и живешь уже как европеец. Получается, украинец, но живет по правилам европейцев», (жінка, 29 років, Одеса, вища освіта, заміжня, 3 дітей, Німеччина).

Отже, ідентичність українців за кордоном залишається неоднорідною. Вона варіюється залежно від освіти, соціального статусу, ступеня інтегрованості і тривалості перебування за межами України. Для когось «українськість» — це емоційна прив'язаність, для інших — сукупність культурних практик або політична позиція.

У цьому зв'язку доцільно виокремити **фактори, які впливають на самоідентифікацію вимушених мігрантів.**

Вік, вікова група:

- ✓ Молодь частіше формує гібридні ідентичності.
- ✓ Старші мігранти частіше зберігають українську ідентичність.

Рівень освіти:

- ✓ Вищий рівень освіти може формувати більшу відкритість, цікавість до нових культур, а знання іноземної мови полегшує культурну, професійну адаптацію, що загалом може сприяти гнучкій гібридній ідентичності.

Попередній досвід мобільності, міграції, досвід тривалих подорожей:

- ✓ Люди з міжнародним досвідом легше адаптуються та розширюють культурну ідентифікацію, можуть почуватися людьми «без кордонів», відчувати подвійну, гібридну ідентичність.

Особисті цінності, світогляд та стиль мислення:

- ✓ Інклюзивні цінності (відкритість, толерантність) сприяють гібридній ідентичності.
- ✓ Ексклюзивні (традиціоналізм, етноцентризм) — зміцненню національної, етнічної ідентичності.

Соціальне оточення в країні перебування:

- ✓ Наявність друзів серед місцевих жителів сприяє гібридній ідентичності.
- ✓ Замикання у своєму колі співвітчизників, навпаки, може посилювати українську ідентичність.

Взаємодія з українською діаспорою:

- ✓ Активні громади підтримують, зберігають «українськість».
- ✓ Відсутність взаємодії із діаспорою або слабка взаємодія може стимулювати інтеграцію і гібридну ідентичність.

Сімейні цінності в контексті етнічної ідентичності:

- ✓ Жінки з дітьми, сім'ї з дітьми часто цілеспрямовано підтримують етнічну ідентичність (мова, українська онлайн-школа, традиції).
- ✓ Змішані шлюби частіше формують гібридну ідентичність.

Характер інтеграційної політики, законодавство:

- ✓ Інклюзивна політика підвищує ймовірність формування гібридної ідентичності.

- ✓ Жорстка асиміляційна політика може викликати супротив, неприйняття і, навпаки, посилити «українськість» та навіть бажання повернутися додому.
- ✓ Можливість отримання подвійного громадянства або стабільного статусу сприяє гібридній ідентичності.

Медіа та інформаційний простір:

- ✓ Цілком ймовірно, що українські медіа підтримують «українськість», українську ідентичність.
- ✓ Європейські медіа впливають на формування європейської чи локальної (німецької) ідентичності.

Рівень травми та пережитого стресу:

- ✓ Пережитий стрес під час війни може як посилити національну ідентичність, так і, навпаки, стимулювати почати нове життя в іншій країні й акумулювати усі ресурси мігрантів залишитися, інтегруватися і з часом набути гібридної ідентичності.
- ✓ Відчуття безпеки, захисту в приймаючій країні може створювати умови для гібридної ідентифікації.

Потреба в приналежності:

- ✓ Люди з високою потребою в соціальній підтримці частіше шукають «своїх», отже, зміцнюють українську ідентичність.
- ✓ Люди з відкритим стилем соціальної поведінки легше формують множинні ідентичності.

Близькість культур:

- ✓ Чим менша культурна дистанція, тим легше відбувається адаптація, інтеграція і, відповідно, більше шансів для формування гібридної ідентичності.
- ✓ Хоча з європейськими країнами дистанція відносно невелика, значна частина респондентів наголосила на суттєвих відмінностях у способі життя і цінностях.

Мовне середовище, знання мови:

- ✓ Знання мови приймаючої країни є важливим елементом для гнучкості ідентичності.
- ✓ І, навпаки, наявність мовного бар'єру, незнання мови приймаючої країни скоріше сприятимуть українській ідентичності.

Тимчасовість перебування, плани на майбутнє:

- ✓ Більшість вимушених мігрантів не планують еміграцію назавжди, що скоріше зберігає українську ідентичність.

Слід додати, що цей перелік факторів, по-перше, не є повним, по-друге, фактори не слід розглядати окремо, оскільки вони взаємопов'язані і можуть посилювати або послаблювати одне одного.

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ

Культурна адаптація	<p>Прийняття нової культури: українці стикаються з необхідністю адаптуватися до нового культурного середовища, що може включати вивчення мови, звичаїв та традицій.</p> <p>Збереження культурної спадщини: багато хто прагне зберігати свою українську ідентичність через участь у культурних заходах, створення українських спільнот та поширення української мови.</p>
Соціальні зв'язки	<p>Формування діаспор: у країнах ЄС формуються нові українські спільноти, які допомагають зберегти взаємодопомогу та підтримку.</p> <p>Інтеграція: українці часто стикаються з викликами інтеграції в нові суспільства, що може впливати на їхнє самовідчуття та ідентичність.</p>
Політична ідентичність	<p>Зміцнення національної ідентичності: війна в Україні посилила почуття патріотизму та єдності серед українців. Багато емігрантів стають активними учасниками політичного життя, підтримуючи Україну на міжнародній арені.</p> <p>Переосмислення цінностей: еміграція може призводити до переосмислення особистих та суспільних цінностей, заснованих на досвіді війни та міграції.</p>
Економічна адаптація	<p>Пошук можливостей: українці часто змушені шукати роботу в нових умовах, що може вплинути на їхню самооцінку та ідентичність.</p> <p>Травма та втрата: еміграція може бути пов'язана з переживаннями втрати та травми, що впливає на психічне здоров'я та ідентичність.</p>
Емоційні аспекти	<p>Підприємницька активність: деякі українці розпочинають власний бізнес або розвивають нові навички, що сприяє зміцненню їхньої нової ідентичності.</p> <p>Надія та оптимізм: незважаючи на труднощі, багато хто зберігає надію на повернення та відновлення Батьківщини, що стає важливою частиною їхньої ідентичності.</p>

Підсумовуючи, слід наголосити, що війна та міграція не лише посилили українську ідентичність, але й зробили її більш багатовимірною. Вона перестала бути розмитою або суто етнічною і дедалі більше набуває ознак усвідомленої спільної належності, що включає різні досвіди – адаптаційні, культурні, ціннісні.

Водночас, якщо вести мову про трансформацію української ідентичності, що відбувається під впливом процесів вимушеної міграції, то не можна сприймати українських мігрантів у Європі як однорідну спільноту. Українська ідентичність за межами країни завжди була багатшаровою та суперечливою – ще до повномасштабної війни її формували різні покоління трудових мігрантів, студентів, фахівців, а також тих, хто вже мав досвід роботи або навчання в країнах ЄС. Після 2022 р. нова хвиля вимушеної міграції лише підсилила це різноманіття, додавши нові соціальні, вікові, регіональні та культурні виміри.

Трансформація ідентичності українців у Європі після 2022 р. – це складний процес, який включає як адаптацію до нових умов, так і збереження свого коріння. Цей досвід формує нову генерацію українців, які продовжують виборювати свої права та ідентичність в умовах глобальної міграції.

При цьому, дослідження в цілому підтвердило, що українці, які тривалий час живуть в Європі, не втрачають національної ідентичності, але трансформують її, адаптуючи до нових умов. Вони одночасно і зберігають українські цінності (мова, культура, родинність, релігійні традиції), та інтерналізують європейські (індивідуалізм, гендерна рівність, екологічна етика, повага до приватності). Такий баланс створює «подвійну належність» – відчуття спорідненості з Україною як власним домом і Європою як середовищем можливостей. Гібридна ідентичність у цьому сенсі є формою адаптації без асиміляції.

Важливим також є зворотний вплив: українці, які повертаються з-за кордону або підтримують зв'язок із Батьківщиною, привносять у соціокультурний простір України нові європейські норми поведінки, управління, виховання, міжособистісної комунікації. Це сприяє європеїзації «знизу», коли цінності інтеграції поширюються не лише через державну політику, а через повсякденний досвід громадян.

Отже, феномен формування гібридної ідентичності у частини українців в Європі є закономірним результатом глобальної мобільності та інтеграційних процесів. Українці не втрачають власної культурної основи, а, навпаки, пристосовують її до нових реалій, формуючи сучасну, багатовимірну ідентичність, засновану на взаємоповазі, відповідальності та європейських цінностях.

Цей процес має важливе значення для майбутнього України. Гібридна ідентичність українців за кордоном може сприяти процесу посиленню зв'язків між Україною і країнами Європи, де перебувають українці, слугувати джерелом соціального капіталу, культурних інновацій та нових підходів до розвитку суспільства. Вона формує новий тип громадянина – відкритого до світу, але водночас глибоко вкоріненого у власну національну традицію. У такому розумінні гібридна ідентичність може вважатися ресурсом, який у разі правильної державної та культурної політики може стати потужним чинником євроінтеграції та соціальної модернізації України.

Масова вимушена міграція та досвід спільної загрози зробили українську ідентичність предметом свідомого вибору. Для багатьох саме життя за кордоном, у ситуації відчуження, стало моментом її усвідомлення. Бути українцем перестало означати лише походження – це стало моральною позицією, знаком солідарності з країною, що чинить опір. Так народжується нова форма патріотизму – стримана, але глибока, заснована на відчутті спільної відповідальності.

Горизонтальні зв'язки між мігрантами, участь у спільнотах, українських освітніх чи волонтерських ініціативах, активність у цифрових мережах створюють простір, де ця ідентичність не розчиняється, а, навпаки, зміцнюється. Так формується своєрідна «українська публічна сфера в еміграції», що підтримує відчуття приналежності навіть у нових соціокультурних контекстах.

Відтак, напевно можна констатувати, що в Європі серед українців поступово формується новий тип ідентичності – українсько-європейська. Вона не означає відмови від українського, а радше розширення горизонту. Люди, які живуть у країнах ЄС, засвоюють нові норми – повагу до інституцій, права людини, екологічну свідомість, гендерну рівність.

Ці риси інтегруються у власну ідентичність і стають критерієм оцінки України.

Після повернення саме ця «гібридна ідентичність» частини українців, які відчули переваги європейського порядку і вимагатимуть подібних стандартів удома – у сфері освіти, праці, сервісів, політики – може стати фактором модернізації. Проте можливе й інше – розчарування, коли реальність не відповідатиме очікуванням. Тоді частина діаспори залишиться в ЄС, а частина спробує вплинути на зміни в Україні.

Отже, трансформація ідентичності українців, які виїхали до Європи після 2022 р., є багатограним і динамічним процесом, зумовленим як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Подальший перебіг цього процесу та його результати матимуть велике значення для майбутнього України під час війни і після досягнення миру.

III. УКРАЇНЦІ ЗА КОРДОНОМ. ПЕРСПЕКТИВИ І СУПЕРЕЧНОСТІ

Потік вимушених мігрантів з України до країн ЄС поки що не знижується. За повідомленнями ЗМІ, тільки за серпень-вересень 2025 р. з України виїхало понад 120 тис.¹ людей. У вересні 2025 р. Європейський Союз надав 79 205² нових дозволів на тимчасовий захист, що стало рекордом із серпня 2023 р. Порівняно із серпнем 2025 р. приріст становив 49%. Лише за вересень 2025 р. громадяни України становили понад 98,4% отримувачів тимчасового захисту у ЄС. Дорослі жінки становили 44% одержувачів, неповнолітні – майже третину (31,0%), дорослі чоловіки – майже чверть (25,1%) від загальної кількості.

Лідирували Польща (+12 960), Німеччина (+7 585)³ та Чехія (+3 455)⁴. Це країни, де вже сформувалися найбільші українські діаспори.

Хоча загальні річні цифри прийому українських громадян, наприклад, у Німеччині знижуються: січень-жовтень 2025 р. – 6 623 особи, той самий період 2024 р. – 8 961 особа. Але після періоду стабільності (400–600 осіб на місяць із лютого до серпня) потік знову зріс: вересень – 1 000 осіб; жовтень – 1 304 особи. Значне зростання припало саме на той період, коли Київ тимчасово дозволив виїзд за кордон чоловікам віком від 18 до 22 років. Це маркер геополітичного зсуву. Європа тепер не просто приймає українців, вона їх інтегрує, фактично, переміщуючи демографічну основу країни за межі її кордонів⁵.

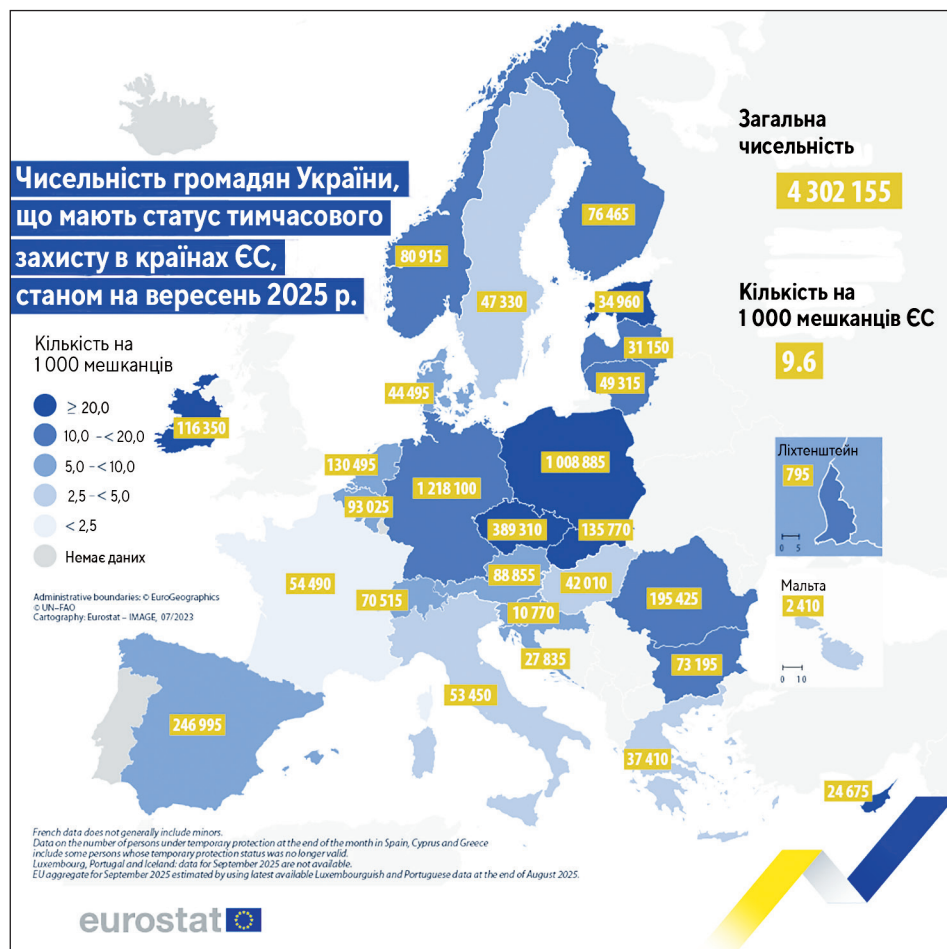
¹ Понад 120 тисяч українських хлопців віком 18-22 років виїхали з України. – ТОВ «Регіональні новини», <https://regionews.ua/ukr/news/ukraine/1764363225-ponad-120-tisyach-ukrayinskih-hloptsiv-vikom-18-22-rokiv-viyihali-z-ukrayini>.

² Temporary protection decisions highest в 2 years. – Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20251110-2>.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Українські біженці не будуть змушені виїжджати з Німеччини в стислі терміни. – «Бізнес Цензор», <https://censor.net/n3586982>.

Джерело: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20251110-2>.

СТАВЛЕННЯ ПРИЙМАЮЧИХ ДЕРЖАВ: ВІД ПІДТРИМКИ ДО ОБМЕЖЕНЬ

Не дивлячись на потужні заходи підтримки, через три з половиною роки після початку повномасштабного вторгнення мільйони українських біженців по всій Європі продовжують жити у стані тривожної невизначеності. У багатьох країнах підтримка біженців слабшає, вартість життя збільшується, багато вимушених мігрантів стикаються з новими

проблемами – починаючи бюрократичними перешкодами, закінчуючи скороченням соціальної допомоги.

16 вересня 2025 р. Рада ЄС затвердила **Рекомендацію**⁶ про перехід від статусу тимчасового захисту до інших видів на проживання в країнах ЄС для українців, а також про підтримку добровільного повернення та реінтеграції в Україну, коли умови дозволять зробити це безпечно⁷. Інструмент тимчасового захисту (спеціальний статус ЄС для осіб, які рятуються від війни в Україні) для українських біженців було активовано у березні 2022 р.⁸ та продовжено до 4 березня 2027 р. Тимчасовий захист гарантує право на проживання, доступ до ринку праці, житла, медичної допомоги, соціальної підтримки та освіти для дітей. Однак через три роки система підтримки, створена для українських біженців, демонструє ознаки ослаблення і перед урядами країн перебування стоїть завдання розробити національні схеми інтеграції, які дозволять українцям залишитися у них на законних підставах після завершення статусу тимчасового захисту.

КЛЮЧОВІ ПУНКТИ РЕКОМЕНДАЦІЙ:⁹

1. Запланований та координований перехід («exit strategy»)¹⁰

- ✓ ЄС пропонує скоординований підхід країн-членів до завершення статусу тимчасового захисту.
- ✓ Країни-члени покликані розробити перехідні схеми, щоб уникнути різкого припинення прав та забезпечити правову стійкість для бенефіціарів¹¹.

⁶ Рекомендація – це дорожня карта для країн ЄС, щоб заздалегідь та скоординовано готувати наступний етап.

⁷ Protection of displaced Ukrainians: Council adopts recommendation o transition out of temporary protection. – European Council, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/09/16/protection-of-displaced-ukrainians-council-adopts-recommendation-about-transition-out-of-temporary-protection/>.

⁸ EU members states agree to extend temporary protection for refugees from Ukraine. – European Council, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/06/13/eu-member-states-agree-to-extend-temporary-protection-for-refugees-from-ukraine/>.

⁹ Recommendation on coordinated approach to transition out of temporary protection for displaced persons from Ukraine, 8 September 2025. – European Council, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12015-2025-IN17/en/pdf>.

¹⁰ Protection of displaced Ukrainians: Council adopts recommendation o transition out of temporary protection. – European Union, https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/protection-displaced-ukrainians-council-adopts-recommendation-about-transition-out-temporary_en?utm.

¹¹ Protection of displaced Ukrainians: Council adopts recommendation o transition out of temporary Protection. – European Council, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/09/16/protection-of-displaced-ukrainians-council-adopts-recommendation-about-transition-out-of-temporary-protection/pdf/?utm>.

КЛЮЧОВІ ПУНКТИ РЕКОМЕНДАЦІЙ:**2. Надання альтернативних легальних статусів**

- ✓ Рекомендація передбачає можливість видачі національних видів проживання («residence permits») на основі зайнятості, навчання, возз'єднання сім'ї та інших підстав.
- ✓ Також важливо дозволити людям з тимчасовим захистом подавати заявки на статуси з права ЄС, наприклад, з високою кваліфікацією («highly qualified employment») ¹².
- ✓ При цьому не можна одночасно утримувати статус тимчасового захисту та статус, що ґрунтується на міграційних правилах ЄС.

3. Інформаційна підтримка («Unity Hubs»)

- ✓ Створити «Unity Hubs» (центри єдності) – точки контакту в країнах, що приймають, де мігранти можуть отримувати консультації щодо документів, працевлаштування та можливостей повернення або інтеграції.
- ✓ Забезпечити систематичне інформування бенефіціарів тимчасового захисту про можливі шляхи перебування чи повернення.
- ✓ Моніторинг та обмін інформацією між країнами ЄС та Україною для узгодженості дій та оцінки прогресу переходу.

4. Підтримка добровільного повернення в Україну

- ✓ Розробити програми добровільного повернення («voluntary return»), координуючи умови з владою України та іншими країнами ЄС.
- ✓ Передбачити «ознайомчі візити» («exploratory visits») в Україну, щоб люди могли оцінити можливість повернення та умови життя на Батьківщині.
- ✓ Зберігати права, надані на тимчасовий захист (житло, медична допомога, освіта), для тих, хто бере участь у програмах повернення.

5. Продовження правового поля та правова визначеність

- ✓ Тимчасовий захист продовжено до 4 березня 2027 р., щоб надати більше часу на реалізацію перехідних заходів.
- ✓ Водночас надання стабільних прав (через інші види статусу) допоможе уникнути правової невизначеності у людей, у яких тимчасовий захист може закінчитися.

6. Підтримка сталої реінтеграції

- ✓ Допомога тим, хто повертається в Україну, через координацію з українською владою, щоб повернення було «стійким» та соціально-економічно життєздатним.
- ✓ Використання структури ЄС та засобів для сприяння відновленню та адаптації тих, хто повертається: навчання, консультації, проекти на місцях.

¹² Temporary protection for Ukrainians: EU застосування записів на phasing out. – European Pravda, <https://www.eurointegration.com.ua/eng/news/2025/09/16/7220316/>.

¹³ Автоматичне продовження захисту до 2027 р. має на меті запобігти тому, щоб мільйонам українців не доводилося регулярно подавати заяви про надання притулку. Рада ЄС обґрунтовує своє рішення тим, що припинення статусу захисту призведе до перевантаження систем притулку в Європі. Для того, щоб захист дійсно діяв до 2027 р., уряд Німеччини має ухвалити нову постанову, яка забезпечить його подальше застосування. Можна припустити, що це станеться найближчим часом.

Деякі країни ЄС вже переглядають свої політики у сфері прийому біженців з України: **Норвегія**, зокрема, залишає за собою право припинити автоматичне надання притулку всім українцям¹⁴, у т. ч. відмовити в тимчасовому захисті тим, хто проживав з початку війни за кордоном або прибув з т. зв. «безпечних регіонів». Країна змінила умови надання соціальної допомоги (довший термін проживання, часткова зайнятість), скасувала допомогу на оплату приватного житла та запровадила обмеження на поїздки в Україну для осіб, що перебувають під тимчасовим захистом.

Уряд **Нідерландів** хоче запровадити спеціальний тимчасовий статус для громадян України з метою заохотити їх повернутись на Батьківщину після 2027 р.¹⁵ Такий статус допоможе уникнути ситуації, за якої близько 120 тис. українців, що нині мешкають у Нідерландах, будуть змушені одночасно подати заяву на статус біженця. Працюючі українці, які забажають залишитися, самостійно оплачуватимуть житло та страховку¹⁶.

У 2025 р. **Угорщина** не змінювала систему соціальної допомоги українцям кардинально, але внесла деякі зміни щодо безкоштовного житла та умов надання інших видів підтримки. Основні зміни включають обмеження безкоштовного житла лише для біженців із постраждалих від війни регіонів із серпня 2024 р. та зміни в системі виплат для працездатних біженців, які можуть призвести до їх скорочення у разі відмови від роботи або курсів працевлаштування¹⁷.

¹⁴ Norway to end automatic asylum for Ukrainian refugees. – RTÉ, <https://www.rte.ie/news/ukraine/2024/0927/1472347-norway-ukraine/>.

¹⁵ Нідерланди готують план для повернення українців додому після 2027 року. – Європейська правда, <https://www.euointegration.com.ua/news/2025/11/27/7225878/>.

¹⁶ Kabinetsplan: tijdelijke status voor Oekraïners, moeten zorgpremie en huur gaan betalen. – NOS, <https://nos.nl/artikel/2592269-kabinetsplan-tijdelijke-status-voor-oekraïners-moeten-zorgpremie-en-huur-gaan-betalen>.

¹⁷ Угорщина змінила правила для біженців із України: важливі деталі. – Visit Ukraine Today, <https://visitukraine.today/ru/blog/4353/hungary-has-changed-the-rules-for-refugees-from-ukraine-important-details?srltid=AfmBOop8Q2DOCH3qdSRAMqwKtwKuli4UQY-FY>.

Чехія змінила систему соціальної допомоги українським біженцям, запровадивши нові правила виплат та інтеграції. Зміни включають скорочення гуманітарної допомоги для більшості після 150 днів перебування, введення п'ятиступеневої системи для людей з інвалідністю, припинення фінансування деяких шкільних програм та відкриття можливості отримати спеціальний дозвіл на довгострокове перебування (ZDP¹⁸) для тих, хто відповідає певним критеріям¹⁹. Обмежила безкоштовне проживання першими 90 днями перебування²⁰.

Скорочення соціальної допомоги українським вимушеним мігрантам торкнуться й **Німеччини**. 9 листопада 2025 р. правлячі партії Німеччини досягли угоди, за якою Кабінет Міністрів змінив правила отримання соціальної допомоги для українців, які приїхали до Німеччини з 1 квітня 2025 р.

Якщо українці ще не отримують соціальну допомогу, то після набуття чинності змін, вони зможуть претендувати тільки на соціальні виплати за законом про допомогу біженцям (AsylbLG²⁰) і «базисне» медичне обслуговування. Для тих, хто приїхав після 1 квітня 2025 р., та вже отримав або хоча б подав на Bürgergeld, виплати продовжаться до закінчення дії Bescheid²², але максимум на три місяці після набуття чинності закону. Після цього їм необхідно буде подавати на виплати за AsylbLG. Початок праці чи відвідування інтеграційних курсів залишаться обов'язковими²³.

Після 1 квітня 2025 р., замість допомоги Bürgergeld у розмірі €563 на місяць, українці отримуватимуть допомогу як прохачі притулку – €441. Політики сподіваються, що ці зміни підштовхнуть біженців до активного пошуку роботи²⁴.

¹⁸ ZDP – це новий тип дозволу на проживання у Чехії, який створено спеціально для українців із тимчасовим захистом. Введений у межах закону Lex Ukraїna VII (2025 р.), згідно з яким спецдозвіл надається на п'ять років і забезпечує вільний доступ до ринку праці без потреби отримувати додатковий дозвіл. Див. Захист для біженців Lex Ukraїna VII (нововведення, терміни та особливості), <https://iaseed.eu/wp-content/uploads/2025/01/media-lex-12-2024.pdf>.

¹⁹ Спеціальний дозвіл на довгострокове перебування. – Міністерство внутрішніх справ Чеської Республіки, <https://ipc.gov.cz/uk/zvlastni-dlouhodoby-pobyt-ua/>.

²⁰ Тимчасовий захист у Чехії для українців у 2025 році: як оформити й основні правила для біженців? – Visit Ukraine Today, https://visitukraine.today/ru/blog/7050/temporary-protection-in-the-czech-republic-for-ukrainians-in-2025-how-to-apply-and-basic-rules-for-refugees?srsId=AfmBOOrCTgj9_yPhSWJUw7ByQGszdpHDqR3nOJffY8ItuRQwwYGZZ62S.

Позбавлення виплат: у Чехії посилять контроль за українськими біженцями. – Visit Ukraine Today, <https://visitukraine.today/ru/blog/4737/deprivation-of-benefits-the-slovak-republic-will-tighten-control-over-ukrainian-refugees?srsId=AfmBOorsGukYf-DIDloDH-DJ4PGOCAYM92I>.

²¹ AsylbLG (Asylbewerberleistungsgesetz) – це Закон про допомогу шукачам притулку в Німеччині. Він передбачає матеріальну допомогу (виплати, житло, харчування, одяг, медичне обслуговування) для іноземців, які шукають притулку та не мають достатніх власних доходів чи майна. Термін AsylbLG також часто використовується для позначення самої допомоги, яку призначають за цим законом. Див. Соціальна допомога AsylbLG від Соціаламту для українських біженців у Німеччині. – *migrant-consult.com*, <https://migrant-consult.com/dopomoga-asylbkg.html>.

²² Социальное пособие от Sozialamt по AsylbLG. – UAhelp, <https://uahelp.wiki/nuernberg/benefits/sozialamt-asylbkg>.

²³ «Ernüchternde Ergebnisse»: Mehr als die Hälfte der Ukraine-Flüchtlinge scheitert offenbar in Integrationskursen. – Tagesspiegel, <https://www.tagesspiegel.de/politik/ernuechternde-ergebnisse-mehr-als-die-halfte-der-ukraine-fluechtlinge-scheitert-offenbar-in-integrationskursen-10956892.html>.

²⁴ Парламент ще має затвердити законопроект. У правлячій коаліції має вистачити голосів.

BÜRGERGELD TA ASYLBLG: ЩО ЗМІНИТЬСЯ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ

З 1 квітня 2025 р. новоприбулі українці вже не зможуть отримувати Bürgergeld. Замість цього їм призначатимуть допомогу за Asylbewerberleistungsgesetz (AsylbLG).

Перехід на AsylbLG означає зміни майже у всіх сферах життя:

- ✓ Фінанси – виплати можуть бути меншими більш ніж на €500 на місяць;
- ✓ Житло – замість окремої квартири через Jobcenter – гуртожитки або комунальне житло;
- ✓ Медицина – тільки базова допомога, решта надається за дозволом соцслужби;
- ✓ Робота – можливі обмеження на перші місяці та більше бюрократії;
- ✓ Мова і навчання – обмежений доступ до курсів та перекваліфікації;
- ✓ Діти і сім'я – менше виплат і бонусів, Kindergeld часто недоступний;
- ✓ Пільги – менше транспортних і соціальних знижок.

AsylbLG – це більш скромні умови життя, менший доступ до ресурсів і довший шлях до інтеграції.

За повідомленнями німецької преси, Рахункова палата Німеччини опублікувала звіт про хід інтеграції біженців з України до німецького суспільства. Результати перевірки фахівці назвали «*протверезними*» – «...*Більше половини українських біженців пройшли курс інтеграції невдало...*»²⁵. Із 135 тис. мігрантів, які вивчали німецьку мову, лише 61 тис. людей змогли здати її на рівень B1²⁶. Багато українців взагалі припинили проходження курсів, відмовившись брати участь у тестуванні. При цьому навчання біженців у 2023 р. коштувало бюджету Німеччини майже мільярд євро, і в наступні роки владі довелося збільшити цю суму.

Дослідники визнають, що в Німеччині багато українських біженців, які прибули з 2022 р., вочевидь, не змогли інтегруватися в ринок праці.

²⁵ «Ernüchternde Ergebnisse»: Mehr als die Hälfte der Ukraine-Flüchtlinge scheitert offenbar in Integrationskursen. – Tagesspiegel, <https://www.tagesspiegel.de/politik/ernuchternde-ergebnisse-mehr-als-die-halfte-der-ukraine-fluchtlinge-scheitert-offenbar-in-integrationskursen-10956892.html>.

²⁶ На рівні B1 німецької потрібно знати, як розуміти основну інформацію зі знайомих тем (робота, школа, дозвілля), спілкуватися в типових життєвих ситуаціях, висловлювати свою думку та описувати досвід, цілі та враження, а також писати прості зв'язні тексти. Словниковий запас становить близько 2-3 тис. слів, а також необхідно володіти основною граматикою.

Бюрократичні перепони для компаній та агенцій з працевлаштування часто виявляються надто високими. Через високі вимоги ринку праці до знання німецької мови пошукачами роботи трудова інтеграція вимушених мігрантів у цій країні, як правило, триває досить довго, хоча за 3,5 роки вона все ж таки принесла довгоочікувані результати: останнім часом у рівні зайнятості українських біженців відбувся якісний стрибок.

Так, станом на серпень 2025 р., рівень зайнятості серед українців від 20 до 64 років, які прибули до ФРН з лютого до травня 2022 р., становив 51%. Зокрема, працювали 50% жінок і 57% чоловіків²⁷. Одним із головних факторів трудової адаптації є сімейні обставини. Члени сімей, які об'єдналися у Німеччині, працюють значно частіше, ніж у випадках, коли головою домогосподарства є самотня мати.

У німецькій політиці триває активна дискусія щодо майбутнього українських біженців (вимушених мігрантів), в якій стикаються дві лінії аргументації: з одного боку, необхідність гуманітарної підтримки та інтеграції, з іншого – побоювання з приводу навантаження на соціальні системи, тривалості перебування та перспектив повернення.

Правоцентристські партії акцентують увагу на посиленні правил, збільшенні вимог до працевлаштування та можливому перегляді обсягів соціальних виплат, тоді як центристські та ліво-ліберальні сили наголошують на важливості солідарності, збереження тимчасового захисту та створення умов для самодостатності біженців. У результаті тема українців стає одним із ключових елементів широких дебатів про міграцію, соціальну стійкість та відповідальність Німеччини.

Окрім того, 21 листопада 2025 р. Бундесрат (Bundesrat) затвердив восьму зміну до перехідного (тимчасового) положення щодо перебування українців в Німеччині²⁸ (Ukraine-Aufenthalts-Übergangsverordnung).

²⁷ ВІВ: Більше половини українських біженців у ФРН працевлаштовані. – Deutsche Welle, <https://www.dw.com/ua/bib-bolee-poloviny-ukrainskih-bezencev-v-germanii-trudoustroeny/a-74613321>.

²⁸ «Ukraine-Aufenthalts-Übergangsverordnung», яке регулювало правила в'їзду та перебування громадян України та третіх країн, які постійно проживали в Україні, на території Німеччини після 24 лютого 2022 р.

Документ уточнює правила в'їзду та перебування в Німеччині для тих українців, які вже одержали тимчасовий захист в іншій країні ЄС²⁹.

Раніше формулювання перебування українців допускало трактування, що статус діє, лише доки людина ним користується. Цим почали зловживати: за даними МВС ФРН, багато українців відмовлялися від статусу в іншій країні ЄС, щоб потім знову оформити тимчасовий захист у Німеччині. Це стало масовим явищем, яке порушує загальноєвропейський механізм розподілу.

Тепер формулювання закону прямо вказує: якщо українець вже отримав тимчасовий захист в іншій країні ЄС, Німеччина не надаватиме такого ж статусу повторно³⁰. В'їзд без підстав і спроба обійти правила ЄС більше неможливі, це розглядається як порушення, а людині загрожує відмова у в'їзді та статус «nicht schutzberechtigt» (що не має права на захист).

Для більшості біженців з України запроваджені заходи означають, що їхнє перебування в Німеччині **поки що** залишається безпечним – з чіткими правилами та новими можливостями на майбутнє. Однак ці зміни ставлять багатьох українців у складне становище майбутнього вибору, змушуючи їх переосмислювати своє майбутнє в Європі. Це змушує багатьох робити складний вибір: залишатися та долати труднощі в чужій країні або ж повертатися на Батьківщину, де загальна ситуація з безпекою все ще залишається вкрай нестабільною.

²⁹ В Германии изменили правила прибытия украинских беженцев. Бундесрат принял официальное решение. – «Cxid.info», <https://cxid.info/198313.html>.

³⁰ Посвідка на проживання та статус захисту: нові правила для біженців з України – тепер вони діють! – Migrando, <https://migrando.de/uk/news/aufenthaltstitel/aufenthaltstitel-schutzstatus-neue-regeln-fuer-gefluechtete-aus-der-ukraine-das-gilt-jetzt/>.

СОЦІОКУЛЬТУРНА ТА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Адаптаційні бар'єри: соціальні, культурні та інституційні виклики

Процес адаптації українців в ЄС став ключовим фактором їхнього соціального добробуту та визначальним елементом для планування майбутнього у країнах тимчасового перебування. У доповіді³¹, опублікованій 14 лютого 2025 р. Міжнародною федерацією товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця³², зазначається, що скорочення масштабів міжнародної допомоги та збільшення вартості життя призводять багатьох біженців до «серйозних труднощів». Зокрема, наголошується, що багато хто повертається додому «не за власним бажанням, а за потребою». *«Уже зараз уряди застосовують директиву 2001/55/EG (Temporary Protection Directive) у дедалі більшому обмежувальному ключі, що призводить до виникнення нових проблем і підвищує ступінь соціальної вразливості біженців».*

Додаткові труднощі для українців, які прагнуть адаптуватися до життя в Європі, виникають на підставі скорочення масштабів міжнародної фінансової підтримки з боку США та з приводу посилення національних норм і правил прийому біженців з України.

Як було зазначено, гібридна ідентичність формується за умов **успішної адаптації в спільноті, що приймає**. Водночас для українців адаптація означає не лише побутове та професійне влаштування, а й пошук балансу між збереженням власної ідентичності та інтеграцією в нові соціальні середовища. Адаптація українців у Європейському Союзі відбувається нерівномірно, залежно від національних політик різних країн, доступних ресурсів та індивідуальних траєкторій мігрантів. Цей процес супроводжується комплексом соціальних, культурних, економічних та психологічних викликів.

По-перше, **мовний бар'єр** лишається найбільш системною перешкодою: навіть за умов доступних мовних курсів рівень володіння мовою часто

³¹ «At a tipping point»: Hardship for Ukrainians abroad. – IFRC, <https://www.ifrc.org/press-release/tipping-point-hardship-ukrainians-abroad>.

³² «At a tipping point»: Hardship for Ukrainians abroad. – IFRC, <https://www.ifrc.org/press-release/tipping-point-hardship-ukrainians-abroad>.

недостатній для якісної інтеграції на ринку праці, отримання кваліфікованих робочих місць і забезпечення автономності у повсякденному житті.

По-друге, мігранти стикаються з **структурними бар'єрами ринку праці** – невизнанням українських дипломів, обмеженнями доступу до кваліфікованих сфер та конкуренцією за робочі місця з місцевими працівниками, що нерідко призводить до «професійної деградації» та вимушеної зайнятості нижчого рівня.

Третій блок викликів пов'язаний із **житловою стабільністю**: у багатьох країнах житло дороге, контрактні умови нестабільні, а високий попит створює конкуренцію, що особливо вдаряє по сім'ях з дітьми.

Водночас **доступ до соціальних сервісів** – освіти, медицини, адміністративних послуг нерідко ускладнений бюрократією, мовними обмеженнями та перевантаженістю системи.

Культурні виклики проявляються у відчутті «іншості», різниці в нормах поведінки, соціальній дистанції та більш формалізованих взаєминах у західноєвропейських суспільствах.

Це обумовлює труднощі побудови соціальних зв'язків і формування локальної підтримки. Психологічний вимір включає ностальгію, тривожність через війну, невизначеність майбутнього, а також емоційне виснаження від тривалого перебування між двома життями – у країні перебування та в Україні.

Для багатьох сімей окремим навантаженням стає **адаптація дітей**: мовні вимоги шкіл, різниця освітніх систем, соціальна інтеграція серед однолітків, а також подвійні ідентичні виклики підлітків. Також з часом посилюється втома приймаючих суспільств, що може формувати менш сприятливий контекст: від скорочення програм підтримки до більш критичних суспільних настроїв.

Загалом ці виклики визначають неоднорідність адаптаційних траєкторій українців, впливають на їхню інтеграцію у нові суспільства та одночасно формують умови і мотивації потенційного повернення.

Адаптаційні бар'єри очима респондентів фокус-групових дискусій

Результати фокус-групових дискусій дозволяють конкретизувати описані вище тенденції та доповнити їх суб'єктивними переживаннями респондентів. Виходячи з відповідей учасників фокус-груп, адаптація у новій країні передбачає досягнення рівня життя, який сприймається як співставний з тим, що був в Україні. Йдеться про наявність власного житла, роботи відповідної кваліфікації та перспективи професійного розвитку, доступ до якісної медицини і освіти (зокрема, для дітей), а також формування кола спілкування, що включає місцевих знайомих та друзів. Саме ці елементи респонденти називають критеріями успішної інтеграції.

Результати фокус-групових дискусій

«В мого сина є друзі з Сирії і з Туреччини, Індії. Вони вже мають власні будинки, в принципі, працюючи на звичайних роботах. Звичайно, це будинки, взяті в кредит. Але люди якось влаштовуються і досить впевнено себе фінансово почувають», (жінка, 46 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Основні перешкоди, які заважають респондентам адаптуватися та почуватися самодостатніми в країні перебування, здебільшого відтворюють ті соціальні та інституційні бар'єри, що були окреслені вище (в попередньому розділі), проте в інтерпретації учасників фокус-груп набувають конкретності, повсякденного змісту та особистісних переживань.

По-перше, респонденти майже однотайно вказали на **незадовільний рівень володіння мовою країни перебування**, що є ключовим гальмом інтеграції. Йдеться не лише про труднощі повсякденного спілкування, а й про бар'єри доступу до гідної зайнятості та успішного працевлаштування.

Результати фокус-групових дискусій

«У них правило, якщо ти хочеш жити і працювати тут, ти маєш знати німецьку, а це – час!», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

«Не маю знання мови, треба вищий рівень, щоб здобути якусь добру роботу», (жінка, 43 роки, Чернігів, вища освіта, розлучена, 2 дітей, Німеччина).

Результати фокус-групових дискусій

«Мова – це головна річ. Без мови ти як сліпе кошеня себе відчуваєш. Рівень мови має велике значення, тому що німці не дуже закриті. Вони дуже подібні до нас. І коли ти вже досягаєш якогось рівня, ти можеш вже нормально спілкуватися. В мене вже є круг спілкування німецький...», (чоловік, 27 років, Хмельницький, вища освіта, неодружений, Німеччина).

По-друге, значною перешкодою виступає **дорога оренда житла та складність його пошуку**, особливо у середніх і малих містах. Відмова власників здавати житло українським вимушеним мігрантам через сумніви у фінансовій стабільності лише поглиблює вразливість українців.

Результати фокус-групових дискусій

«В моєму місті, хоч воно і не дуже велике, 80-100 тис. населення. Але на одне житло може бути черга з 20 кандидатів. І в такому випадку серед кандидатів вибирають саме німців», (чоловік, 20 років, Львів, середня освіта, неодружений, Німеччина).

«Я ищу квартиру для себя с ребенком уже год с небольшим. Пока ходим. Были на просмотре 2 раза. Вместе со мной на просмотр пришли еще 2 человека немцев. И отдали предпочтение немцам, а не мне, украинке», (жінка, 26 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

Також суттєвими є **складнощі з влаштуванням на роботу**, особливо на позиції, співставні попередній професійній діяльності в Україні. Українці часто змушені погоджуватися на низькооплачувані посади, що не потребують кваліфікації й не дають перспективи кар'єрного зростання.

Результати фокус-групових дискусій

«Якщо ти не знаєш мови, то максимум для мене це є низькопрофільна робота. В Україні я ніколи б не пішла на таку роботу», (жінка, 38 років, Київ, середня спеціальна освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

Проблемою залишається і **підтвердження професійної кваліфікації та українських дипломів**. Процедура визнається складною, тривалою і знову ж таки з вимогами вільного володіння мовою.

Результати фокус-групових дискусій

«Наші дипломи не приймаються в Німеччині. Їх потрібно підтверджувати і здавати ще купу екзаменів, при тому потрібно володіти мовою на високому рівні, вище за B1», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

Значна частина респондентів підкреслила **низьку якість та складність доступу до медичних послуг**. Йдеться про довгі черги, обмеженість фахівців, труднощі запису до лікаря, мовні обмеження, а також територіальну недоступність медичних установ.

Результати фокус-групових дискусій

«Знайти терапевта і педіатра – найскладніше. Ми знайшли, це місто Лейпциг. Приблизно добиратися півтори години до педіатра. Ближче просто місць немає», (жінка, 29 років, Одеса, вища освіта, заміжня, 3 дітей, Німеччина).

«Здесь очень долгие очереди, ты можешь по полгода ждать назначенного времени, 7 месяцев, чтобы попасть к дерматологу», (жінка, 46 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

«Якщо в Україні дитина захворіла, я можу зателефонувати терапевту і запитати що робити. А там візиту до лікаря можна пів року чекати. То ненормально, що стосується дітей», (жінка, 47 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 3 дітей, повернулася в Україну).

Окремо респонденти наголосили на **проблемі зайвої бюрократії**, яка пронизує повсякденне життя, бізнес-процеси та реалізацію соціальних проєктів.

Результати фокус-групових дискусій

«Німецька бюрократія і всі її похідні. Все потрібно чекати, все потрібно вимагати. І всі ці листи. Я почала боятися усіх цих листів. Невідомо, що тобі пришлють, і яка впливе проблема або не проблема. Все потрібно дуже довго чекати. Тобі відмовлять або не відмовлять і це дуже важко. Якщо в тебе всі документи в «Дії» знаходяться, і це все питання декількох хвилин (йдеться про Україну), то в Німеччині все це питання місяців, на жаль...», (жінка, 30 років, Чернігів, вища освіта, розлучена, повернулася в Україну).

Результати фокус-групових дискусій

«Німці дуже люблять правила, причому в них не вистачає гнучкості там, де вона потрібна. Задумки хороші, а виконання... якщо їм треба відновити будинок, скільки часу вони будуть це робити?», (жінка, 41 рік, Одеса, вища освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

Багато хто відзначив **юридичну необізнаність та нерозуміння власних прав**, що посилює відчуття вразливості та ускладнює адаптаційно-інтеграційні процеси.

Результати фокус-групових дискусій

«Бюрократия. Выяснить что-то для себя очень сложно, на контакт идут сотрудники очень тяжело. Job center, запугивание какими-то штрафами. Прав своих не знаешь... Мы подписывали документы, даже не понимая, что мы подписываем... до сих пор у меня складывается впечатление, что мы не знаем многих законов», (жінка, 48 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

«Тот же job center и другие государственные организации иногда не договаривают что-то, чтобы мы не полностью знали свои права. Они не рассказывают, как у нас, когда ты можешь прийти и выяснить от и до. Объяснить свою проблему и решить ее от начала до конца. Тут тебе ответят только на тот вопрос, который ты задал. Но тебе не помогут решить проблему, не расскажут все ее подводные камни», (жінка, 46 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Адаптація в Німеччині виявилася складним процесом через культурні, соціальні та інфраструктурні бар'єри. Хоча німецька система забезпечує високий рівень стабільності, респонденти, насамперед ті, що повернулися, часто наголошували на відсутності емоційної близькості та підтримки, **відмінностях у менталітеті**.

Респонденти вказали на низку культурних та комунікативних відмінностей між німцями та українцями. **Німці сприймаються** як більш лаконічні, орієнтовані на виконання завдань та процедур, стримані в емоційних виразах, зберігають чітку соціальну дистанцію та розмежовують професійні й особисті стосунки.

Водночас **українці характеризуються** як більш детальні у комунікації, відкриті до обміну емоціями та переживаннями, схильні до близьких міжособистісних контактів, готові до гнучких і неформальних взаємин на

роботі. Крім того, німці дотримуються правил переважно з прагматичних причин, тоді як українські респонденти очікують, що норми виконуються також із внутрішнього переконання. Подібні відмінності проявляються як у повсякденних взаємодіях, так і в організаційних та робочих практиках, створюючи різні соціальні та комунікативні моделі поведінки.

Результати фокус-групових дискусій

«Німець, він – типу «деловой». Вони люблять тільки по справі розмовляти. Ти коли приходиш на прийом, з порогу ти розумієш, що в тебе обмежений час. А у людини купа проблем», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

«Вони (німці) взагалі не сприймають переживання. Вони такими короткими реченнями хочуть спростити ситуацію. Куди ти не підеш, тобі скажуть: зате ти тепер в безпеці. Коли ти відповідаєш на питання «Як у тебе справи?», вони просто червоніють. Вони не сприймають емоцій точно!», (жінка, 41 рік, Одеса, вища освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

«Мені здається, що наш український народ більш щирий і дружній, ніж німці. Наші люди загартованіші і відкритіші. Більш людські. Мені того дуже бракувало», (жінка, 38 років, Київ, середня спеціальна освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

«Про сортування я хотіла сказати, вони роблять це неправильно. Тому що вони правил дотримуються рівно настільки, щоб їх не притягнули до відповідальності. І це не щиро відбувається», (жінка, 41 рік, Одеса, вища освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

«Це було дуже складно для мене, коли я там була, як вони все планують, всією командою. Всі мають бути рівні і всі мають право висловитися, і все це займає дуже багато часу. Але в такому порядку все проговорено, і коли треба щось зробити, всі знають, хто що робить, у кожного є своя задача, і це дуже гарно працює», (жінка, 26 років, Харків, вища освіта, заміжня, повернулася в Україну).

Усі ці та інші чинники створюють складний комплекс адаптаційних бар'єрів, які формують реальні межі інтеграційних можливостей українців у ЄС. Водночас вони дозволяють краще зрозуміти логіку адаптаційних стратегій, зокрема, прагнення забезпечити стабільність, відчуття контролю над життям, професійну реалізацію й можливості розвитку для дітей, що загалом є ключовими аспектами уявлення респондентів про успішну інтеграцію.

Зміни у суспільних настроях приймаючих громад

Деякі респонденти повідомили і про випадки **негативного або недружнього ставлення місцевих жителів до українських вимушених мігрантів**, а також про випадки упередженості, булінгу, неприхованої агресії, зокрема, з боку представників т. зв. «руської діаспори», причому поліція не поспішала втручатися у такі конфлікти.

Результати фокус-групових дискусій

«Відчувалася постійна агресія з боку німців в усіляких ситуаціях: в транспорті, в спілкуванні, в школі...», (жінка, 47 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 3 дітей, повернулася в Україну).

«Ключовим, можливо, це так сталося в моєму місті, була така перепона у вигляді руських німців. Є там така каста людей. Це доволі вороже налаштовані люди... ці люди є скрізь, вони працюють і вихователями в дитячих садочках, і вчителями в школах. Я стикнулася з тим, що була пропаганда. Вихователька в дитсадочку розповідала моєму сину, що Україна сама винна, а росія хоче як краще і так далі... З цими людьми на одній вулиці було небезпечно, бо вони розбивали і вікна в машинах, і різали колеса...», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

Зміни в суспільних настроях приймаючих країн мають прямий і часто дуже відчутний вплив на адаптацію українських мігрантів. На початковому етапі війни домінували високий рівень емпатії, солідарності та готовності допомагати, що створило сприятливий «соціальний клімат» для інтеграції: відкриті волонтерські мережі, позитивне медійне висвітлення й політична підтримка полегшували доступ до житла, роботи, освіти та соціальних сервісів³³.

Однак із часом у багатьох суспільствах спостерігається поступова нормалізація війни, зниження емоційного залучення і зростання дискурсу про «перевантаженість» соціальних систем. Наприклад, Польща заявляє, що в рамках європейського «механізму тимчасового захисту» вона вже витратила на підтримку українських біженців понад 7,4 млрд злотих³⁴,

³³ Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту. – Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/images/2024/01/29/2024-Pyshchulina-EDNANNYA-SITE.pdf>.

³⁴ Ukrainian refugees in Europe: a life in limbo. – SWI, <https://www.swissinfo.ch/eng/foreign-affairs/ukrainian-refugees-in-europe-three-years-onandlife-in-limbo/88921245>.

а громадяни країни зі своїх коштів додатково виділили також дуже значні суми, щоб допомогти тим, хто змушений був тікати від війни.

В багатьох країнах наголошується, що в країнах, що приймають, збільшується навантаження на систему соціального захисту – капітального житлового будівництва, галузі освіти та охорони здоров'я³⁵, що призводить до помітних змін у суспільних настроях, відповідно знижується і підтримка українських мігрантів з боку місцевого населення.

Підтверджує цю тенденцію нещодавнє опитування, проведене польським Інститутом вивчення громадської думки (Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS))³⁶. Так, якщо у 2022 р. прийом українських біженців підтримували понад 90% поляків, то до кінця 2024 р. цей показник знизився вже до 53%. На початку 2024 р. Прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск публічно підтримав пропозицію мера Варшави та кандидата в президенти Рафала Тшасковського (Rafał Kazimierz Trzaskowski) щодо скорочення обсягів допомоги українським біженцям³⁷. Ця пропозиція передбачала обмеження виплат дитячої допомоги лише українцям, які офіційно працюють і сплачують у Польщі податки. Скорочення ступеня громадської підтримки українських біженців спостерігається не лише у Польщі, а й в інших країнах Європи³⁸.

Дискурс про «перевантаженість» – це не лише політична риторика, а реальний соціальний фон, який безпосередньо впливає на інтеграцію українців: формує недовіру, знижує відчуття безпеки, ускладнює доступ до ресурсів і часто прискорює рішення про повернення або переїзд в іншу країну.

³⁵ «Si on ne fait rien, ce sera une génération perdue»: la Pologne face au défi de l'intégration des réfugiés ukrainiens. – FranceInfo, <https://www.franceinfo.fr/monde/europe/manifestations-en-ukraine/reportage-si-on-ne-fait-rien-ce-sera-une-generation-perdue-en-pologne-l-accueil-des-refugies-ukrainiens-au-centre-des-debats-des-eur>.

³⁶ Ukrainians in Poland and war в Ukraine. – CBOS, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/public_opinion/2024/10_2024.pdf.

³⁷ Туск піддержав ідею мэра Варшави ужесточити вимоги програми допомоги дітям для українців. – Європейська Правда, <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2025/01/23/7203237/>.

³⁸ Польща розгляне обмеження допомоги українським біженцям. – Суспільне Мовлення, <https://suspilne.media/932223-polsa-rozglane-obmezenna-dopomogi-ukrainskim-bizencam/>.

З 2022 р. до 2024 р. дискурс про «перевантаженість» еволюціонував від майже повної відсутності до структурного, регулярного й політизованого елементу суспільних дебатів. Він став важливим чинником адаптації українців, впливаючи на доступ до житла, соціальних сервісів, ставлення громади та психологічний комфорт. Медіа активно підхоплюють теми переповнених шкіл, браку місць у дитсадках, довгих черг до лікарів, конкуренції за орендоване житло³⁹.

ДИНАМІКА ДИСКУРСІВ ПРО «ПЕРЕВАНТАЖЕНІСТЬ» СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ В КРАЇНАХ ЄС (2022-2025 рр.)		
Період		Ключові риси
2022 р.: Фаза солідарності й мобілізації підтримки	<p>У перші місяці повномасштабного вторгнення домінували наративи «безпрецедентної солідарності»: суспільства, медіа й політики наголошували на гуманітарному обов'язку, відповідальності Європи та моральній необхідності підтримати українців.</p> <p>У цей період майже не звучали тези про перевантаження суспільства, діяли у режимі надзвичайної ситуації, а теми ресурсів вважалися другорядними</p>	<p>Відсутність критики щодо навантаження на системи;</p> <p>Політичний консенсус про підтримку;</p> <p>Масова позитивна мобілізація волонтерів;</p> <p>Медіа формують образ «найбільш бажаних біженців».</p>
2023 р.: Рационалізація підтримки та перші сигнали напруження	<p>Після року високого навантаження на інфраструктуру почали виникати перші обережні дискусії про межі витривалості соціальних систем. Це був перехід від емоційної підтримки до прагматичного підходу.</p> <p>Риторика стає більш стриманою: політики починають говорити про «справедливий розподіл ресурсів», «довгострокову сталість підтримки», «баланс між національними і міграційними потребами».</p>	<p>Медіа публікують матеріали про перевантаження шкіл та муніципальних служб;</p> <p>Зростає кількість заяв мерів міст про складності з житлом;</p> <p>Уряди коригують програми підтримки (скорочують виплати, обмежують доступ до житла);</p> <p>Суспільні настрої зміщуються від ейфорії до «втоми від кризи».</p>

³⁹ Protection brief: Poland, UNHCR – «Protection Brief» July-december 2024, file:///d:/Downloads/Protection%20Brief%20Poland_Jun-Dec%2024_final.pdf.

Соціопитування. Як змінюються настрої українських біженців? – ФПУ, <https://www.fpsu.org.ua/278-fpu-ukrainskym-mihrantam/25914-sotsopytuvannya-yak-zminiuiutsia-nastroi-ukrainskykh-bizhentsiv.html?utm>.

Німецька опозиція хоче змінити соціопомогу для українців. – DW, <https://www.dw.com/uk/nimecka-opozicia-pragne-zminiti-sistemu-socdopomogi-dla-ukrainskih-bizenciv3-a-70881086/a-70881086?utm>.

Migration Reframed? A multilingual analysis on the stance shift in Europe during the Ukrainian crisis. – Cornell University, <https://arxiv.org/abs/2302.02813?utm>.

**ДИНАМІКА ДИСКУРСІВ ПРО «ПЕРЕВАНТАЖЕНІСТЬ»
СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ В КРАЇНАХ ЄС (2022-2025 рр.)**

Період		Ключові риси
2024-2025 рр.: Нормалізація української присутності й політизація теми навантаження	У 2024-2025 рр. дискурс про «перевантаженість» став регулярною частиною політичних дебатів, особливо на фоні економічної стагнації, високої інфляції, браку житла та виборчих кампаній.	Праві та популістські партії активно використовують тезу про перенавантаження; Центристські уряди впроваджують реформи, що стимулюють вихід українців на ринок праці; Частіше звучить риторика про «тимчасовий прихисток», а не довгострокову інтеграцію; Суспільні опитування фіксують зростання стурбованості розміром соціальних витрат.

Так, у 2022 р. суспільні настрої в європейських країнах формувалися навколо безпрецедентної солідарності з Україною. Медіа, політичні еліти та громади демонстрували високий рівень підтримки, що створювало сприятливий контекст для адаптації українців: доступ до житла, соціальних сервісів і ринку праці забезпечувався за пріоритетним принципом. Дискурси про навантаження на соціальні системи майже не звучали, оскільки суспільства діяли за логікою гуманітарної кризи та морального обов'язку.

Натомість у 2023-2025 рр. відбулася поступова нормалізація присутності українців і раціоналізація політики підтримки. У публічному просторі дедалі частіше почали з'являтися наративи про «перевантаженість» соціальних систем — від дефіциту житла й складності інтеграції дітей у школи до черг у медичних закладах та конкуренції на ринку праці. У низці країн ці дискурси були додатково політизовані правопопулістськими акторами, що зміцнило відчуття невпевненості серед українських мігрантів. У результаті зміни суспільних настроїв стали структурним чинником адаптації: сформувалася атмосфера підвищених очікувань самодостатності, зростання критики та зниження толерантності до тривалого перебування під захистом.

ТИПИ ДИСКУРСІВ ПРО ПЕРЕВАНТАЖЕНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ І ВПЛИВ НА АДАПТАЦІЮ УКРАЇНЦІВ			
Сфера	Приклади дискурсу в ЄС	Країни, де найчастіше зустрічається	Вплив на адаптацію українців
Житло	«Ринок оренди перегрітий через мігрантів», «Муніципалітети не можуть забезпечити житлом всіх».	Німеччина, Австрія, Ірландія, Чехія	Зростає складність пошуку стабільного житла; конкуренція; формування відчуття небажаності.
Соціальна допомога	«Українці занадто довго користуються виплатами», «Система соцзахисту працює на межі».	Німеччина, Польща, Нідерланди	Психологічний тиск; очікування швидшої самодостатності; страх можливого згорання підтримки.
Медицина	«Черги до лікарів збільшилися через кількість біженців», «Система не витримує навантаження».	Великобританія, Німеччина, Чехія	Доступ до медичних послуг ускладнюється; з'являється відчуття несправедливих звинувачень.
Освіта	«Класи переповнені дітьми біженців», «Школам бракує ресурсів».	Польща, Німеччина, Румунія	Ускладнена інтеграція дітей; тиск на батьків; формування дистанції між громадами.
Ринок праці	«Біженці демпнують зарплати», «Забирають робочі місця».	Чехія, Словаччина, Естонія	Погіршення ставлення роботодавців; дискримінаційні наративи; відчуття нестабільності.
Політичний дискурс	Праві партії: «Соціальна система не гумова», «Спочатку – допомога своїм».	Німеччина, Франція, Італія	Негативний медійний фон; зростання стигми; менша готовність місцевих до інтеграційної взаємодії.
Місцеві громади	«Наш район став перенавантаженим», «Багато ресурсів іде на мігрантів».	Данія, Бельгія, Німеччина	Зменшення локальної підтримки; критика; ізоляція українських домогосподарств.

Подібні наративи трансформують ставлення до українців: з'являються очікування швидшої самостійності, критика залежності від соціальних виплат, а інколи – конкуренційні наративи щодо ринку праці та доступу до публічних ресурсів. Такі зміни створюють **психологічний тиск**, формуючи в українців відчуття небажаності, невпевненості у довгостроковому статусі та страху щодо потенційного згорання підтримки.

Крім того, зміни в медійному полі та політичній риторичі, від лояльної до більш стриманої або критичної, безпосередньо впливають на повсякденні взаємодії мігрантів з місцевими спільнотами. Зростання поляризованих дискусій, використання міграційної теми у внутрішній політиці й поява негативних стереотипів можуть ускладнювати соціальні контакти, посилювати культурну дистанцію та зменшувати готовність місцевого населення до взаємодії.

В результаті зміна суспільних настроїв формує **нові адаптаційні умови**: люди частіше відчують невпевненість у майбутньому, знижується мотивація до довгострокової інтеграції, посилюється внутрішня орієнтація на українську спільноту, а для частини зростає кількість роздумів про повернення або переїзд у іншу країну. Таким чином, суспільні настрої стають не лише фоном, а й визначальним структурним чинником адаптаційних траєкторій українців.

Можливості адаптації для різних соціальних груп

Міграційна хвиля, спричинена війною, охопила дуже різні соціальні групи – від молоді, студентів і жінок із дітьми до фахівців середнього віку та людей похилого віку. Всі вони різняться рівнем освіти, досвідом, статками, регіоном походження, а відповідно і стартовими можливостями для адаптації. Люди з вищою освітою, знанням мов і професійними навичками мали кращі шанси на працевлаштування та стабільність, тоді як інші часто стикалися з невизначеністю і залежністю від соціальної допомоги. Для заможніших мігрантів, навпаки, основним викликом стала втрата соціального статусу, звичного середовища й відчуття контролю над власним життям.

СТАРТОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ АДАПТАЦІЇ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У КРАЇНАХ ЄС

Категорія мігрантів	Правовий статус та доступ до послуг	Ринок праці/працевлаштування	Мовні бар'єри	Доступ до житла	Соціальні ресурси та підтримка	Основні бар'єри	Потенціал інтеграції (низький/середній/високий)
Молодь (18-30 років)	Легкий доступ до навчання, стажувань, програм мобільності	Гнучкий, високий потенціал; доступ до Entry-level jobs та професійних курсів	Низькі, швидке освоєння мови	Хороші шанси на оренду у WG, студентських гуртожитках	Активна участь у спільнотах, університетських сервісах	Відсутність досвіду, нестабільність	Високий
Жінки з дітьми	Пріоритет до соціальних програм, дитсадків, виплат	Обмежено через догляд за дітьми; частіше низько-кваліфікована робота	Середні; залежить від країни та навчальних можливостей	Пріоритет до соціального житла, але прив'язка до місця	Сильна підтримка НУО, діаспор та муніципалітетів	Дефіцит місць у садках; низька мобільність	Середній
Чоловіки працездатного віку	Стандартний доступ, без додаткових пріоритетів	Висока затребуваність у технічних, виробничих та логістичних сферах	Залежить від країни; у технічних сферах часто достатньо А2-В1	Конкуренція в сегменті дешевої оренди	Мережі підтримки слабші, ніж у сімейних	Конкуренція, мовні вимоги	Середній-високий
Високо-кваліфіковані фахівці (ІТ, інженери, фінанси)	Практично повний доступ, швидкі процедури	Високий попит; англійськомовні вакансії	Низькі (часто працюють англійською)	Вищий рівень доходів – кращі житлові можливості	Професійні мережі, корпоративна інтеграція	Визнання дипломів у регульованих професіях	Високий
Фахівці середньої ланки (догляд, технічні професії, логістика)	Широкий доступ до курсів та перекваліфікації	Стабільний попит; можливість швидкого входження	Середні; часто потрібен рівень В1	Доступ до соціального житла у деяких країнах	Курси, програми швидкої інтеграції	Мовні іспити, довготривалі курси	Середній-високий
Люди без формальної кваліфікації	Стандартний статус без додаткових можливостей	Доступні базові роботи: склади, прибирання, фабрики	Низький вплив на старті; потім уповільнює розвиток	Обмежений доступ до приватної оренди	Підтримка НУО, але низька інституційна інтеграція	Ризик «застрягнути» в low-skilled сегменті	Середній

СТАРТОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ АДАПТАЦІЇ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У КРАЇНАХ ЄС

Категорія мігрантів	Правовий статус та доступ до послуг	Ринок праці/працевлаштування	Мовні бар'єри	Доступ до житла	Соціальні ресурси та підтримка	Основні бар'єри	Потенціал інтеграції (низький/середній/високий)
Студенти	Простий доступ до університетів, Erasmus+, стипендій	Обмежено під час навчання, але високий потенціал	Швидко вчать мову	Часто мають доступ до студентських гуртожитків	Наставництво, університетські служби	Фінансова нестабільність	Високий
Люди старшого віку (55+ років)	Доступ до медицини та соціальних програм	Мінімальний попит на ринку; бар'єри в навчанні	Високі, складно освоїти мову	Соціальне житло + допомога, але обмежена мобільність	Сильна соціальна підтримка, але слабкі кар'єрні інструменти	Низька адаптивність, здоров'я, мова	Низький
Мігранти з високою мовною підготовкою	Перевага в доступі до курсів, документів, сервісів	Швидке працевлаштування, більший вибір вакансій	Низькі	Кращі шанси на приватну оренду	Швидке включення у ком'юніті	Практично відсутні бар'єри	Високий
Мігранти без знання мов	Доступ до інтеграційних курсів, але зі списками очікування	Обмежені можливості: low-skilled jobs	Високі	Частіше соціальне житло або колективні центри	Потреба в супроводі соціальних служб	Мовний бар'єр – центральний фактор	Низький-середній
Сім'ї (2 дорослих + діти)	Пріоритет у соціальних послугах, школах	Один із батьків частіше не працює, повільніший старт	Середні	Кращі шанси на довгострокову оренду	Висока підтримка муніципалітетів	Прив'язаність до одного міста	Середній
Одинокі мігранти	Стандартний статус	Висока мобільність у пошуку роботи	Низькі-середні	Легше знайти житло в кооперативах	Менше соціальних зв'язків	Ризик соціальної ізоляції	Середній-високий
Мігранти, що прибули через організовані програми релокації	Оптимізовані процедури, супровід	Висока ефективність старту	Знижені бар'єри завдяки перекладачам	Гарантоване житло на перший період	Менторство, супровід, інтеграційні плани	Низька гнучкість у зміні міста	Високий

Адаптація для економічно активних представників вимушених мігрантів

Мігранти, які готові були робити податкові та соціальні внески у приймаючих країнах, з першого дня свого перебування також стикаються з низкою складностей. Наприклад, дослідження міжнародної компанії Gremi Personal показує⁴⁰, що український бізнес швидко увійшов до Європи, але не зміг там закріпитись. Після початку війни українські підприємці отримали комфортні умови, моральну підтримку та адміністративні пільги. Проте, за оцінками Gremi Personal, довгострокові перспективи українського бізнесу в ЄС залишаються низькими. Так, з початку війни лише у Польщі українці зареєстрували понад 100 тис. компаній⁴¹, у Чехії — 17 тис., а в Литві — близько 2,6 тис.⁴². Але значна частина їх закривається вже протягом першого року.

Головною причиною складності ведення бізнесу в ЄС фахівці компанії Gremi Personal називають *відсутність навичок крос-культурної комунікації*, тобто відсутність розуміння, як мислить європейський споживач. Треба розуміти, що європейський ринок будується на логіці, системності та довірі. Український — на енергії, імпровізації та особистих домовленостях. Те, що в Україні вважається гнучкістю та відкритістю, наприклад, у Німеччині чи Франції сприймається як відсутність структури чи фамільярність. У Британії може розглядатися як відсутність стратегії. Формула «швидше і дешевше» для європейця є не перевагою, а сигналом про ризик.

Крім того, в країнах Західної та Північної Європи інша споживча культура, що зумовлює і специфіку функціонування малого бізнесу в них. Функціонування малого, перш за все, сервісного бізнесу в Західній та Східній Європі демонструє суттєві системні відмінності, зумовлені інституційним середовищем, споживчими очікуваннями та історичними

⁴⁰ Аналітичний звіт за підсумками опитування громадян України, які працюють в Польщі. — GremiPersonal, <https://gremi-personal.com.ua/ru/analitichnij-zvit-za-pidsumkami-opituvannja-gromadjan-ukraini-jaki-pracjujut-v-polshhi/>.

⁴¹ Бізнес на еміграції: 100 000 українських компаній відкрилися у Польщі з початку війни. — Euro News, <https://ru.euronews.com/business/2025/07/30/ru-ukrainian-business-in-poland-ru>. <https://ua.euronews.com/business/2025/07/30/ua-ukrainian-business-in-poland-ru>.

⁴² Українці в ЄС масово закривають бізнеси: із якою проблемою стикаються. — NewsMe, <https://newsme.com.ua/business/market/4826307/>.

моделями господарювання. У Західній Європі малі сервісні підприємства вбудовані у високорегульоване, передбачуване та стандартизоване економічне середовище: акцент робиться на дотриманні протоколів, контролі за безпекою та прозорості процесів. Тут сервісний сектор менш персоналізований, частіше спирається на модель самообслуговування, а споживачі схильні до мінімалістичних запитів та раціонального споживання послуг.

У країнах Східної Європи, таких як Польща, Чехія, Словаччина, Румунія, Болгарія, українському стилю бізнесу простіше адаптуватися: менталітет ближчий, комунікація зрозуміліша. Але й можливості для зростання та прибутку там набагато скромніші, ніж у старих країнах ЄС.

У Східній Європі малий сервісний бізнес діє у більш гнучкому, але менш інституціоналізованому контексті, де важливу роль відіграє персоналізоване обслуговування, висока адаптивність до запитів клієнта та сервісна «інтенсивність». Б'юті-, побутові та інші персональні послуги розвинені краще і виконують як функціональну, так і символічну роль, підтримуючи практики соціального престижу. В результаті західна модель характеризується стандартизованою, стійкою та менш демонстративною структурою сервісу, тоді як східна спирається на гнучкість, персоналізацію та більш виражений культурний акцент на видимий результат та клієнтську орієнтованість.

РЕЗУЛЬТАТИ ФОКУС-ГРУПОВИХ ДИСКУСІЙ: ЗАЙНЯТИСТЬ І БАР'ЄРИ ЕКОНОМІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ

Респонденти з самого початку відчували себе чужинцями у країні перебування та сприймали своє становище передусім у статусі біженців від війни, а не як класичних емігрантів. В більшості були сподівання на швидку перемогу України та повернення додому, що звичайно впливало на їхні плани щодо працевлаштування.

Результати фокус-групових дискусій

«У мене була одна думка – я тут на деякий час, я тут не назавжди. Жила з думкою, що я скоро повернуся додому», (жінка, 30 років, Чернігів, вища освіта, розлучена, повернулася в Україну).

Результати фокус-групових дискусій

«Из Харькова я уехала в 22-м году в марте, 5-го числа мы уехали в Польшу. Надеялись, что это быстро все закончится. Не закончилось. Потом поехали в Турцию, в надежде, что это все быстро закончится. Так я просидела в Турции полгода», (жінка, 48 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Водночас чимала частина респондентів прагнула бути фінансово незалежною і не покладатися на соціальну допомогу для біженців, тобто не жити за рахунок податків громадян Німеччини, не планували інтегруватися в європейське суспільство і частина невдовзі повернулася до України.

Результати фокус-групових дискусій

«Я не хотіла жити на гроші німецьких платників податків. Перший час я була на соціальних виплатах, а потім я пішла вже працювати і стала в принципі автономна. Без знання мови ти все одно не отримаєш нормальної роботи. Хоча я знаю англійську, ця мова в Німеччині не дуже користується попитом», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

Дехто з учасників фокус-груп зауважив, що українські біженці, на відміну від мігрантів з інших країн, мали додаткові привілеї, які дозволяли не поспішати з працевлаштуванням. Тимчасовий статус переміщеної особи надає соціальні виплати, доступ до навчальних програм з інтеграції та забезпечує житлом, що створює можливість планомірної адаптації без негайного виходу на ринок праці.

Результати фокус-групових дискусій

«Нам давали час на курси, на адаптацію. Мені дали час бути в декреті з дитиною. В той же час біженцям з Сирії такої нагоди не давали. А нам все лояльно, на розслабоні: хочеш – працюй, хочеш – сиди далі. Така різниця!», (жінка, 26 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

Лише незначна частина респондентів змогли почати працювати одразу після прибуття в Німеччину, і переважно на низькокваліфікованих позиціях, що не відповідали їхньому професійному рівню, набутому в Україні. Чимала

частина не була зацікавлена у некваліфікованій роботі через низьку оплату і відсутність соціального статусу.

Результати фокус-групових дискусій

«Бо без кваліфікації ти отримувеш мінімальні гроші, 12 з копійками», (жінка, 48 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Фокус-групи підтвердили, що сам факт працевлаштування у Німеччині не є проблемою, але **роботу за фахом і бажаної кваліфікації знайти складно.**

Результати фокус-групових дискусій

«Тобто знайти роботу легко, не завжди роботу можна знайти того рівня, того фаху, який тобі потрібен», (жінка, 36 років, Київ, середня спеціальна освіта, одружена, 2 дітей, повернулася в Україну).

Респонденти підсумували, що шанси знайти роботу з високою оплатою залежать від поєднання кількох факторів:

✓ Насамперед це достатній рівень володіння мовою країни перебування, який дозволяє отримати доступ до професійних позицій. Значна частина зіштовхнулася із системними перешкодами, а саме з високою вартістю мовних курсів рівня С1+, які не забезпечуються державними інтеграційними програмами. Отже, мовна підготовка та фінансові обмеження стали серйозним бар'єром для тих, хто прагнув працювати на високо кваліфікованих позиціях.

Результати фокус-групових дискусій

«По-перше, рівень мови має бути на С1, а job center оплачує тільки по В2, принаймні, в моїй землі, де я живу. Тобто мені треба піти на іншу роботу, щоб собі оплатити ці курси. А потім здати тест, потім знову піти в універ довчитись, бо швидше за все моя кваліфікація в Україні не співпадає з тим, що є в Німеччині. І все це зтягується на роки. В цей час ти або сидиш на виплатах, або просто ідеш мити посуд», (жінка, 29 років, Дніпро, вища освіта, неодружена, Німеччина).

✓ Значну роль відіграють соціальні та професійні зв'язки. Знайомі місцеві жителі або співвітчизники можуть допомогти знайти гідну вакансію

або порекомендувати кандидата роботодавцю. Дехто з респондентів стикнувся з випадками дискримінації під час працевлаштування, коли роботодавці через етнопонаціональну упередженість віддавали перевагу кандидатам-співвітчизникам або демонстрували небажання приймати вимушених мігрантів.

Результати фокус-групових дискусій

«Ти приїжджаєш в чужу країну, навіть зі знанням мови, ніби інтегруєшся, але не можеш. Коли я приїхала, я одразу пішла на роботу, я не дозволила собі жити на ті пільги і податки. Я пішла, знаючи англійську, стала студіювати німецьку і працювала в такій відомій німецькій фірмі Будніковскі. Що цікаво: який би ти не був мудрий і красивий, того статусу і того рівня заробітної плати, що ти сам собі в Україні заробиш, чи ти вартуєш там, тобі німці не дадуть!» (жінка, 50 років, Львів, вища освіта, заміжня, повернулася в Україну).

✓ Не менш важливою є наявність відповідної кваліфікації, яка може бути здобута безпосередньо в країні перебування або через підтвердження українського диплому, але цей процес потребує часу та додаткових зусиль, зокрема додаткового навчання.

Результати фокус-групових дискусій

«Я приїхала в Німеччину супер спонтанно і я тут лишаюся супер спонтанно, у мене в голові: я повертаюся в Україну. Я ще не знаю, коли, але в мене тут все класно виходило одне за одним: робота, потім курси. Але зараз, коли я розумію, що, як мінімум, іще три роки, два роки мені треба дочититися точно на магістра. Я не думала, що біологія в Україні і Німеччині різна, але напевно так, і я не впевнена, що готова проходити цей шлях. Мені насправді легше отримати якусь іншу професію, яка не така вимоглива, як, наприклад, вчителька, соціальний працівник», (жінка, 29 років, Дніпро, вища освіта, неодружена, Німеччина).

Деякі вимушені мігранти свідомо обирають тимчасову некваліфіковану роботу як особисту стратегію адаптації до нових умов і швидкого вивчення мови.

Результати фокус-групових дискусій

«Сейчас интегрируюсь на курсах немецкого языка и работаю на BFD. Также я получаю здесь поддержку и помощь от job центра, – на себя, на ребенка. И подрабатываю в BFD на повара», (жінка, 26 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

Водночас професійний розвиток, кар'єрне зростання залишається доступним для тих, хто готовий пройти довготривалий процес верифікації дипломів, здобуття високого рівня мови, додаткового навчання за фахом, іншими словами, скоріш за все налаштований залишитися в країні на тривалий час і не планує повертатися на Батьківщину.

Результати фокус-групових дискусій

«В Німеччині я хочу працювати за фахом, але це дуже довгий шлях, я здала інтеграційний курс, B2 сертифікат в мене є. З 5 листопада починається C1 медичний і підготовка до мовного іспиту. Після цього мої документи мають ще дослідити, і потім я отримаю або піврічну практику в аптеці, або роботу під наглядом. І потім мені, можливо, прийдеться здати іще один іспит, це залежить, наскільки моя освіта поєднується з німецькою», (жінка, 46 років, Ніжин, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

«Коли ти приїжджаєш такий, як ти є, вже сформований, там треба свої дипломи верифікувати, набути певний рівень мови, і це процес такий довготривалий. Так щоб зразу – ні», (жінка, 50 років, Львів, вища освіта, заміжня, повернулася в Україну).

«Якщо отримувати курси... то це одразу думка, що ти будеш інтегруватися в країну... і ніяк не йде мова про повернення додому...», (жінка, 30 років, Чернігів, вища освіта, розлучена, повернулася в Україну).

Досвід мігрантів показує, що **трудова адаптація в Німеччині та ведення бізнесу в ЄС мають певні культурні, бюрократичні та інституційні бар'єри**. Водночас рішення обрати тимчасову некваліфіковану роботу, вибір на користь здобуття нової професії, поступове навчання та використання інтеграційних програм дозволяють вимушеним мігрантам поступово інтегруватися в економічне середовище, реалізуватися професійно і досягти певної фінансової незалежності в новій країні.

Продовження тимчасового захисту

Як зазначалося, ЄС продовжив дію тимчасового захисту для переміщених українців до 2027 р., пропонуючи на той період перехід до національних видів на проживання.

Пролонгація тимчасового захисту в ЄС не лякає більшість українців з погляду їх адаптації з кількох ключових причин:

Статус тимчасового захисту вже для більшості став «звичною рамкою життя» та сприяє відчуттю безпеки і передбачуваності.

За два-три роки багато українців організували побут, роботу, навчання дітей та доступ до послуг саме в умовах цього статусу. Він не сприймається як нестабільність, а радше як формальна процедура, що дозволяє й далі жити у відомих правилах. Продовження статусу знімає невизначеність і дозволяє планувати життя працю, житло, освіту дітей. Це полегшує емоційну адаптацію та знижує стрес.

Тимчасовий захист дає всі базові права для повноцінної адаптації. Українці мають доступ до медицини, освіти, ринку праці, соціальних послуг, житлових програм, тобто до всього, що забезпечує нормальне функціонування сім'ї та поступову інтеграцію. З практичного погляду цього достатньо для повсякденного життя.

Пролонгація не створює загрози «вибуття» зі статусу. ЄС анонсує продовження заздалегідь та гарантує, що ніхто не буде висланий або позбавлений прав. Це знижує тривожність: українці не очікують різких змін у правилах перебування.

Тимчасовість стала «гнучкою», вона не обмежує майбутнє. Багато українців не планували ставати довгостроковими мігрантами і саме статус тимчасового захисту дозволяє зберігати психологічну «відкритість» до повернення. Продовження статусу не суперечить можливості повернутися додому, коли дозволять обставини.

Для багатьох важливіше не статус, а якість адаптаційних умов. Рішення залишатися або повертатися більше залежить від роботи, стабільності доходів, шкіл, безпеки та житла, ніж від формально-юридичного типу дозволу. Тому продовження статусу сприймається нейтрально або навіть позитивно.

Статус не стимулює «глибоку» інтеграцію, але й не перешкоджає їй. Статус тимчасового захисту не дає повного набору прав, як довгостроковий вид на проживання чи постійна резиденція, тому частина українців не інвестує у глибоку інтеграцію (наприклад, у вивчення мови до високого рівня або повну перекваліфікацію). Але він не заважає тим, хто хоче інтегруватися активніше. Оскільки статус формально тимчасовий, люди не відчують тиску «вкорінюватися назавжди». Це підтримує баланс між інтеграцією в ЄС та збереженням орієнтації на можливе повернення до України. Адаптація залишається функціональною, без переходу до глибокої асиміляції.

Забезпечує доступ до ключових ресурсів для адаптації. Продовження гарантує доступ до роботи, освіти, медицини, соціальних послуг, а саме ці системи формують основу соціальної та економічної адаптації. Без цього адаптація була б значно складнішою.

Можна сказати, що продовження тимчасового захисту впливає на адаптацію, але не як перешкода чи стимул. Воно радше **закріплює вже існуючу модель адаптації, стабільну, функціональну, але без елементів остаточного вкорінення**, зберігаючи українців у режимі гнучкого планування майбутнього між ЄС і Україною. У підсумку, пролонгація тимчасового захисту не лякає українців, бо вона **підтримує звичну, передбачувану рамку життя**, не впливає на їхню свободу руху й не підриває відчуття контролю над власною траєкторією.

Учасники фокус-групової дискусії озвучили схожі тенденції, підтверджуючи ключові висновки щодо гнучкості тимчасового статусу, базової адаптації, збереження ідентичності та обмежень довгострокової інтеграції. Водночас вони деталізують практичні нюанси, зокрема, невизначеність після 2027 р., неможливість довгострокових трудових контрактів, негативний вплив на професійний розвиток і кар'єрні перспективи та ін.

Невизначеність майбутнього і негативний психологічний ефект

Тимчасовий статус перебування, термін дії якого закінчується наприкінці лютого 2027 р., викликає тривогу і відчуття невизначеності щодо подальшого перебування та здатності забезпечувати себе і рідних. З одного боку, таке відчуття невизначеності стимулює до активного пошуку роботи і працевлаштування, з іншого боку, це створює

психологічний тиск, який змушує приймати термінові рішення, породжує невпевненість у довгостроковій стабільності, підтверджуючи попередні висновки про «гнучку» тимчасовість і збереження психологічної відкритості до повернення.

Результати фокус-групових дискусій

«Або ти працюєш, або до побачення! Як буде насправді, це дуже велике питання. Зараз стає трохи страшно і, відповідно, це добрий копняк українцям йти працювати. А німцям потрібні робочі руки. Їм не потрібні ті, кому треба платити, їм потрібні ті, хто сплачує податки!», (жінка, 29 років, Одеса, вища освіта, заміжня, 3 дітей, Німеччина).

Освітні та професійні програми як стабілізуючий фактор

Респонденти, які обрали дуальне навчання (Ausbildung⁴³), зазначили, що це забезпечує певну стабільність перебування та майбутнього працевлаштування в Німеччині, послаблює відчуття невизначеності.

Результати фокус-групових дискусій

«Якщо ти вчишся на Ausbildung, ти переходиш на інший параграф – навчальний, і далі навчаєшся. І проблема дозволу на перебування в країні тебе вже не стосується. Тебе три чи чотири з половиною роки вже не рухають. Але якщо ти вчишся на дуальний Ausbildung, то ти три дні вчишся, два дні працюєш на фірмі. Потім наступний тиждень навпаки. Два дні вчишся, три дні працюєш. І 95% відсотків, що ти залишаєшся працювати на цій фірмі, на якій ти навчався. Ти просто переходиш з навчального параграфу на робочий», (жінка, 46 років, Ніжин, вища, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

«Чтобы профессионально развиваться, это никак не влияет. Ты можешь заканчивать любые курсы, брать обучение, например, три года, если нужно для профессии. Если нужны какие-то курсы, профессиональные или учебные, они даются и ограниченный в этом нет», (жінка, 46 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Таким чином, освітні і професійні інтеграційні програми для вимушених мігрантів створюють можливість стабілізувати статус і планувати кар'єру.

⁴³ Ausbildung – це німецька система професійної освіти, яка поєднує теоретичне навчання та практику на робочому місці. Це аналог середньої спеціальної або технічної освіти, що дозволяє здобути професію та досвід роботи за 2-3,5 роки, отримуючи при цьому зарплату. Система визнана ефективною, стандартизована по всій країні та дає диплом, який визнається в ЄС.

Обмеженість довгострокових контрактів і кар'єрних перспектив

Респонденти зауважили, що роботодавці не готові пропонувати довгострокові контракти для людей із тимчасовим статусом, і не прагнуть навчати таких працівників. Через це більшість українських вимушених мігрантів працюють переважно на короткострокових або тимчасових позиціях, що не сприяє професійному розвитку і кар'єрному росту, довгостроковим планам щодо працевлаштування і перебування в країні, іншими словами, не є стимулом для глибокої інтеграції.

Результати фокус-групових дискусій

«Этот статус временного пребывания влияет на срок заключения контракта. Никто из моих знакомых не получил бессрочный контракт, который дает тебе уверенность, что ты будешь работать несколько лет и за тобой сохранится это рабочее место. Перезаключают каждый год», (жінка, 46 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Різниця між українськими вимушеними мігрантами та іншими категоріями біженців

Респонденти відзначають, що українці отримують більше часу на адаптацію, ніж інші категорії біженців, наприклад, сирійці, що дозволяє зберегти національну ідентичність і адаптуватися помірною.

Результати фокус-групових дискусій

«Могу порівняти статус тимчасового перебування і статус біженця. Ті ж сирійці саме у статусі біженця і вони не поїдуть, їх не виженуть, як нас. Їм нічого не залишається, як з самого першого дня йти працювати. В тому різниця, до нас лояльно відносилися і не змушували нас йти працювати. Давали час на курси, на адаптацію... В той же час біженцям такої нагоди не давали. Навіть якщо вона в декреті, 8 місяців дитині, як німці – виходь на роботу, а дитину ти маєш віддати в дитячий садок. Біженці прирівнюються до німців і вони мають жити, як німці, і адаптуватися в швидкому режимі», (жінка, 29 років, Одеса, вища освіта, заміжня, 3 дітей, Німеччина).

Це підтверджує описані вище тенденції про «гнучку тимчасовість», яка дозволяє залишатися інтегрованим, але не примушує до повної асиміляції.

Інформаційна необізнаність і неготовність до тривалого навчання

Не всі українці володіють інформацією про освітні та професійні програми для вимушених мігрантів, які дозволяють стабілізувати статус і планувати довгострокову інтеграцію.

Серед тих, хто обізнаний про такі можливості, багато не готових до тривалого навчання, зокрема, через наявну вищу освіту в Україні, обмежені фінансові ресурси або психологічну неспроможність інвестувати в навчання значний час. В результаті вони обирають більш оперативні шляхи підвищення кваліфікації, отримання додаткової професійної освіти та підтвердження дипломів.

Результати фокус-групових дискусій

«У мене таких знайомих нет, которые бы пошли на трехлетний курс. У меня курс профессиональный, который заканчивается в феврале следующего года, и это достаточный курс для моей работы и образования, и подтвержденный диплом», (жінка, 26 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

Протиріччя між прагматикою ЄС та інтересами відновлення України

Загалом слід зазначити, що, незважаючи на прагматичність подовження терміну тимчасового захисту для українців, існує ризик посилення фрагментації, що може підштовхнути міграцію та ускладнити відновлення України. Суть протиріччя між прагматикою ЄС та інтересами відновлення України полягає в тому, що продовження тимчасового захисту до 2027 р., хоч і виглядає логічно з погляду гуманітарної політики, може мати негативні наслідки безпосередньо для України у демографічному, економічному та соціально-ідентичному планах.

Так, подовження тимчасового захисту фактично закріплює для громадян України «режим очікування»:

✓ Люди не знають, чи варто повертатись, оформлювати документи, переводити дітей до українських шкіл.

✓ У той самий час вони не повністю інтегровані в приймаюче товариство, статус тимчасового захисту обмежує доступ до довгострокових контрактів, іпотеки, кар'єрного зростання. Внаслідок цього формується прикордонний стан: ні повна еміграція, ні повернення.

Це знижує мотивацію планувати майбутнє в Україні, а для нашої країни це означає:

Поглиблення демографічної фрагментації. Продовження тимчасового захисту до 2027 р. означає, що міграція стає тривалою, особливо для жінок та дітей, які вже адаптувалися:

✓ Діти звикають до шкіл, мови, друзів, тому повернення стає психологічно складним.

✓ Молоде покоління інтегрується до європейських систем освіти, а отже втрачає зв'язок з Україною як простором майбутнього. Через 3-5 років перебування формується нове покоління «українців Європи», для яких повернення не пріоритет.

Послаблення трудового потенціалу України. Поки мільйони українців (особливо жінок активного працездатного віку) перебувають у ЄС:

✓ Україна втрачає людський капітал у критично важливих секторах, таких як освіта, медицина, ІТ, соціальна сфера.

✓ Навіть тимчасова відсутність цієї групи скорочує базу оподаткування, ускладнює реформи та відновлення. Якщо люди остаточно перейдуть на національні види проживання в ЄС, то вони вже не повернуться на український ринок праці.

Ризик посилення вторинної міграції. До 2027 р. частина українців:

✓ отримає громадянство або постійний дозвіл на проживання;

✓ переїде з країн Східної Європи в Західну (де умови кращі). Це означає подальший відтік людського ресурсу від України, бо з кожним роком повернення стає менш імовірним.

Ускладнення процесів реінтеграції. Через 3-4 роки перебування за кордоном:

✓ відмінності в досвіді, цінностях, мовній та професійній практиці зростають;

✓ з'являється соціокультурний розрив між тими, хто залишився, і тими, хто виїхав. Це може ускладнити подальшу реінтеграцію – ідентичнісну, економічну, навіть політичну.

У зв'язку з цим, подовження тимчасового захисту до 2027 р. це раціональний крок для ЄС, проте для України він:

✓ консервує демографічну фрагментацію;

✓ відтягує час повернення;

✓ потенційно зменшує кадровий та інтелектуальний ресурс для відбудови України.

Фактично, якщо Україна та міжнародні партнери не почнуть активно формувати стимули та програми повернення (освітні, економічні, податкові, бізнесові), то після 2027 р. частина українців може залишитися назавжди за межами країни.

IV.

ПОВЕРНЕННЯ ДОДОМУ: СОЦІАЛЬНІ, ЕКОНОМІЧНІ Й ІДЕНТИЧНІСНІ ЧИННИКИ

Динаміка намірів щодо повернення демонструє поступове зміщення від короткострокових очікувань до довгострокової невизначеності: якщо у 2022 р. дослідження показували, що більшість українців за кордоном декларували швидке повернення після завершення активних бойових дій, то з 2023 р. зростає частка тих, хто вагається або відкладає рішення. Це пов'язано з кількома факторами: більшою інтегрованістю у ринках праці країн ЄС, стабілізацією доступу до соціальних послуг (освіти, медицини, дитячої інфраструктури), а також відсутністю прогнозованих умов безпеки та відбудови в Україні.

ОГЛЯД КЛЮЧОВОЇ ДИНАМІКИ НАСТРОЇВ ТА НАМІРІВ ЩОДО ПОВЕРНЕННЯ УКРАЇНЦІВ У ПЕРІОД 2022-2025 рр.

(на основі доступних опитувань і досліджень)

Період	Результати опитувань	Мотиви
2022 р. – ранній етап: висока мотивація повертатися	85% українців, змушених покинути дім, заявили, що мають намір повернутися. З них: ~21% – «найближчим часом», ~19% – «хочуть, але почекають», ~45% – «після закінчення війни». Лише 6% відповіли, що «не повернуться». <i>Соціологічна група Рейтинг¹</i>	Спочатку настрої були доволі оптимістичні – готовність повернутись додому, як тільки з'явиться така можливість: більшість була налаштована на повернення як тільки дозволить безпека, менша частина – «після завершення війни».

¹ Чотирнадцять загальнонаціональних опитувань: Психологічні маркери війни (18-19 червня 2022 р.). – Rating Group Ukraine, <https://www.ratinggroup.ua/news/chetyrnadcatyy-obshchenacionalnyy-opros-psihologicheskie-markery-voyny-18-19-iyunya-2022>, 85% українських біженців мають намір повернутися додому – опитування (інфографіка).

ОГЛЯД КЛЮЧОВОЇ ДИНАМІКИ НАСТРОЇВ ТА НАМІРІВ ЩОДО ПОВЕРНЕННЯ УКРАЇНЦІВ У ПЕРІОД 2022-2025 рр.

(на основі доступних опитувань і досліджень)

Період	Результати опитувань	Мотиви
2023-2024 рр.: поступове зниження готовності, більше невизначеності	У 2023 р. серед біженців і ВПО понад 75-82% все ще планували або сподівалися повернутися. <i>UNHCR UVKB OOH²</i> У 2024 р, частка охочих повернутися зменшилася: з ~77% до ~65%. Водночас збільшилась частка тих, хто «ще не вирішив» (з 18% до 24%) і тих, хто відмовився від повернення (з 5% до 11%). Minfin ³	Зростає «вага» фактору реального життя за кордоном: адаптація, інтеграція, працевлаштування, побоювання за безпеку і перспективи – це знижує рішучість повернутися навіть у разі можливості.
2024-2025 рр.: зростання «тимчасових» або непевних планів, зменшення масових очікувань повернення	Велика частина переселенців та біженців, які повертаються, роблять це лише тимчасово або для візиту: 73% опитаних у період з квітня по червень 2024 р. планували короткі візити, лише мала частина – повертатись остаточно. <i>International Organization for Migration⁴</i> Серед внутрішньо переміщених осіб – 87% заявили, що планують повернутися додому, 8% відповіли, що «не мають такого наміру». <i>Соціологічна групи Рейтинг Рейтинг⁵</i> Дослідження, які прогнозують – лише 25% біженців за кордоном готові повернутись. Омбудсман України ⁶	Навіть серед тих, хто формально «планує повернення», дедалі більша частка розглядає його як тимчасовий або відкладений крок, а не як очевидне майбутнє.

² Majority of displaced Ukrainians plan or hope to return home as war hits 500-days mark, 2023. – UNHCR, https://www.unhcr.org/ua/en/news/majority-displaced-ukrainians-plan-or-hope-return-home-war-hits-500-days-mark?utm_source=chatgpt.com.

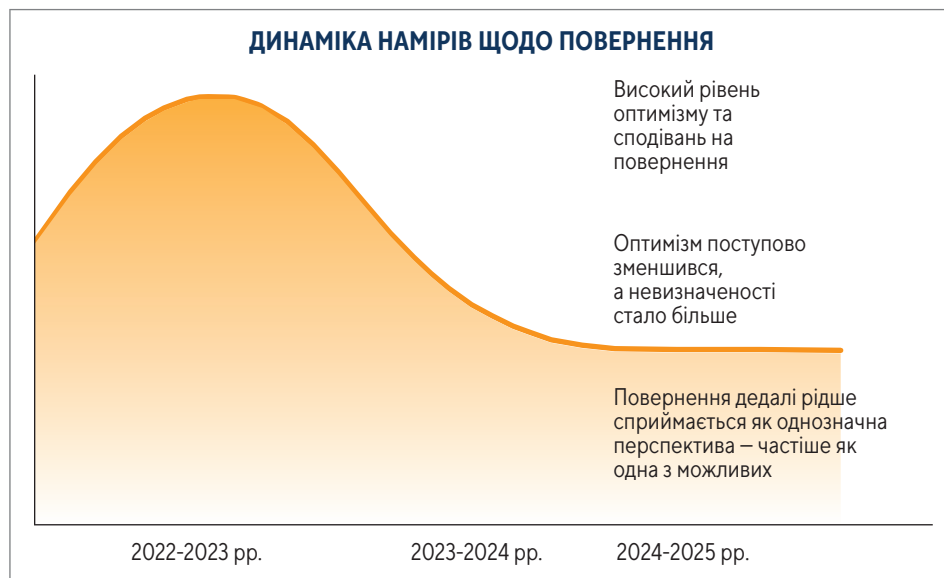
³ Чи збираються повертатися наші біженці, та як почуваються ті, хто повернувся, – дослідження ООН, 2024 р. – MinFin, https://minfin.com.ua/ua/2024/02/21/121906357/?utm_source=chatgpt.com.

Опитування ООН: Число охочих повернутися в Україну меншає, 2024. – DW, https://www.dw.com/uk/opituvanna-onn-kilkist-ohochih-povernutisa-v-ukrainu-zmensilasa/a-68493347?utm_source=chatgpt.com.

⁴ Exploring Refugees' Intentions to Return to Ukraine, 2025. – Migration Policy Institute, https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/mpie-iom_ukraine-return-intentions-2024-final.pdf?utm_source=chatgpt.com.

⁵ В Україні лише 8% переселенців не мають наміру повертатися додому. – Укрінформ, https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3518765-v-ukraini-lise-8-pereselenciv-ne-maut-namiru-povertatisa-dodomu.html?utm_source=chatgpt.com.

⁶ «Вимушене переміщення за кордон». – Омбудсман України, https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_%D0%92%D0%B8%D0%BC%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B7%D0%BO_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD_10_03_v2.pdf. В Україну з-за кордону хочуть повернутися лише 25% біженців – Лубинець, https://hromadske.ua/suspilstvo/241651-v-ukrainu-z-za-kordonu-khochut-povernutys-lyshe-25-bizensiv-lubinets?utm_source=chatgpt.com.

У 2024–2025 рр. наміри повернутися залишаються високими на ціннісному рівні, більшість українців продовжують вважати Україну домом, проте реалістичні плани повернення стають дедалі більш контекстно залежними: від наявності житла, роботи, безпеки та можливостей для дітей. Таким чином, повернення перетворюється з емоційного імпульсу перших воєнних місяців на раціональне рішення, що потребує чітких державних гарантій і стратегічних інструментів підтримки.

ПОВЕРНЕННЯ ЯК ВИБІР: ЩО ВИЗНАЧАЄ ГОТОВНІСТЬ МІГРАНТІВ ПОВЕРНУТИСЬ

Безпека і війна	Погіршення безпекової ситуації, тривалість війни, невизначеність з відбудовою – стримують повернення.
Економічні та побутові обставини	Стабільна робота, інтеграція за кордоном, можливість заробляти, забезпечити дітей тощо – зменшують мотивацію повертатись.
Психологічний фактор та невизначеність	Адаптація за кордоном – нове життя, менша готовність до ризику.
Мобільність/переїзди – не обов'язково повернення	Тенденція до «циркуляції» – короткі візити, відвідування родичів, підготовка до можливої остаточної міграції або просто підтримка зв'язку з Батьківщиною. Політики та програми повернення/реінтеграції мають враховувати, що навіть ті, хто «має намір повернутись» можуть відкладати цей крок або обирати тимчасові/гнучкі моделі (відвідування, житло, робота).

СИНТЕТИЧНИЙ ПІДХІД – ГІБРИДНА ПЕРСПЕКТИВА («І ТАМ, І ТУТ»)

Українські мігранти демонструють модель «умовного повернення»⁷: більшість хоче повернутися, але тільки за умови безпеки, стабільності та доступних соціально-економічних можливостей. Натомість 15-20% уже інтегрувалися настільки, що повернення не входить в їх життєвий горизонт. Вирішальними для реального повернення будуть стабільність та безпека, політика держави, відбудова житла, робочі місця.

Як зазначалося у попередніх розділах, у сучасних міграційних дослідженнях дедалі більше поширюється **гібридна перспектива**, яка розглядає повернення та залишення не як протилежні, а як взаємопов'язані процеси. Для значної частини українців, які виїхали після 2022 р., вибір між «повернутися» чи «залишитися» втрачає чіткість: вони одночасно підтримують тісні зв'язки з Україною, беручи участь у волонтерських, культурних чи професійних ініціативах, і водночас інтегруються в європейські суспільства. Така **подвійна належність** формує нову форму мобільності, життя «на два простори», коли люди зберігають ідентичність, соціальні й економічні зв'язки по обидва боки кордону.

Цей підхід називають транснаціональною моделлю. Транснаціональна модель – це ширше поняття, воно описує новий тип соціального існування, коли життя людини організоване між двома країнами одночасно. Під поняттями **«гібридна перспектива»** та **«транснаціональна модель»** мається на увазі нова логіка життя мігрантів, коли люди одночасно належать до двох (або більше) соціальних і культурних просторів. У транснаціональній моделі:

- ✓ частина родини живе в Україні, інша в ЄС;
- ✓ бізнес, робота або навчання можуть бути «розподіленими» між країнами;

⁷ «Умове повернення» українців означає ситуацію, коли люди формально залишаються за кордоном, але відновлюють активні соціальні, економічні та емоційні зв'язки з Україною, наче частково повертаючись без фактичного переїзду.

- ✓ формується **гібридна (множинна) ідентичність українців Європи**: вони не відмовляються від України, але живуть у двох культурних системах одночасно: вони почувуються і українцями, і європейцями, не втрачаючи жодну з цих ролей.

Це не класична еміграція, де відбувається «відрив», а циркуляція, постійний рух людей, капіталу, ідей, знань і культурних практик між Україною та країнами ЄС. Українці стають учасниками двох соціальних систем одночасно, створюючи своєрідні «мости» між ними. Аналітики називають її гібридною, оскільки сучасні українці за кордоном не обирають остаточно між «повернутися» чи «залишитися», вони:

- ✓ підтримують зв'язки з Україною, працюють віддалено, допомагають волонтерською діяльністю, беруть участь у громадських ініціативах;
- ✓ одночасно інтегруються в життя ЄС: навчаються, виховують дітей, користуються місцевими сервісами, будують кар'єру.

Хоча необхідно зазначити, що питання ідентичності й питання повернення безумовно пов'язані, але не мають прямої залежності: відчуття належності до України не завжди означає готовність повернутися, як і рішення залишитися за кордоном не свідчить про втрату ідентичності.

Попри поширене у публічному дискурсі уявлення, почуття української ідентичності та рішення повернутися не мають прямого причинного зв'язку. Величезна кількість українців за кордоном зберігають міцний емоційний та культурний зв'язок з Україною, але це не обов'язково означає намір повернутися найближчим часом.

Хоча деякі аналітики вважають, що **розрив між «поверненням» і «залишенням» умовний**. З цієї точки зору формується транснаціональна модель, яка створює подвійну реальність: українці фізично живуть у Європі, але культурно, емоційно й політично — залишаються частиною українського суспільства. Такий стан гібридності не тимчасовий, а стійкий, бо технології, мобільність і відкриті кордони дозволяють підтримувати постійний контакт із Батьківщиною.

Для України така гібридна реальність може стати як викликом, так і ресурсом. З одного боку, вона ускладнює повноцінне повернення, оскільки частина життя переноситься до Європи. З іншого — відкриває

можливість для формування **транснаціональної спільноти**, здатної підтримувати відбудову країни, інвестувати, передавати досвід і зберігати культурну тяглість. Визнання цієї моделі в політиці реінтеграції є ключовим кроком до модерного розуміння міграції як мережевої, а не односпрямованої динаміки.

Ефект такої моделі для України є амбівалентним: з одного боку, зменшує ризик остаточної втрати діаспори, люди не розривають зв'язки; з іншого — ускладнює повноцінне повернення, бо частина життя переноситься до ЄС. Але в стратегічному сенсі гібридна перспектива може бути ресурсом, якщо Україна:

- ✓ створить канали для дистанційної участі в економіці (інвестиції, онлайн-робота, культурні проєкти);
- ✓ підтримає подвійне громадянство або спрощене повернення;
- ✓ розглядатиме діаспору не як «втрачених», а як транснаціональну частину українського суспільства.

СТРАТЕГІЯ ПОВЕРНЕННЯ – СТИМУЛИ ТА ПЕРЕПОНИ

Стратегія повернення українців має враховувати, що досвід проживання в Європі формує не лише підвищені очікування, а й змішані враження: попри вищі стандарти безпеки та передбачуваності інституцій, багато українців відзначають нижчий рівень побутового сервісу, клієнтського обслуговування та гнучкості послуг порівняно з тим, до чого вони звикли вдома. Це створює унікальний психологічний баланс, з одного боку, прагнення до стабільності, з іншого — відчуття втрати звичної якості сервісної взаємодії. Тому цей підрозділ аналізує, як саме поєднання європейського досвіду та українських очікувань формує мотивацію до повернення, і які політичні рішення можуть зробити повернення не лише емоційно комфортним, але й практично виправданим.

Повернення в Україну — це насамперед економічне рішення, укорінене в умовах безпеки, доступі до житла, якості інфраструктури, можливостях працевлаштування та соціальних стандартах. Це також рішення, пов'язане з турботою про дітей, їхню освіту та майбутнє. У цьому сенсі ідентичність радше виступає «фоном» вибору, але не його головним драйвером.

Соціально-економічний вимір повернення охоплює здатність країни забезпечити умови для працевлаштування та професійної самореалізації громадян, які набули нових компетенцій за кордоном. До ключових викликів належать:

- ✓ нестача робочих місць, особливо у високотехнологічних і креативних секторах;
- ✓ дисбаланс між попитом та пропозицією на ринку праці;
- ✓ обмежені можливості перекваліфікації та визнання іноземних кваліфікацій;
- ✓ необхідність масштабних інвестицій у житлову інфраструктуру, реабілітаційні та соціальні сервіси.

ЧИННИКИ, ЩО ЗНИЖУЮТЬ ЙМОВІРНІСТЬ ПОВЕРНЕННЯ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ З НІМЕЧЧИНИ В УКРАЇНУ

За результатами фокус-групового дослідження було виокремлено низку бар'єрів, які респонденти визначають як ключові в ухваленні рішення щодо повернення. Їхні оцінки поєднують індивідуальні переживання, об'єктивні ризики й порівняння умов життя в Україні та Німеччині. Нижче подано основні фактори, підкріплені висловлюваннями учасників.

Питання безпеки як ключовий стримуючий чинник

Учасники фокус-груп підкреслюють, що відчуття фізичної небезпеки залишається вирішальним фактором в ухваленні рішення про повернення. В даному контексті респонденти озвучили як загальнонаціональні ризики (продовження війни, можливість нових наступів), так і локальні (близькість до лінії фронту, небезпека повернення в регіони, що були окуповані чи страждають від регулярних обстрілів). Окремо наголосили на проблемі неконтрольованого обігу зброї, вибухових пристроїв та зростанні побутової небезпеки, яка залишиться актуальною й після завершення війни.

Ці фактори формують стійкий страх повернення на Батьківщину, де наразі відсутні гарантії базової безпеки, особливо серед жінок-респонденток з дітьми.

Результати фокус-групових дискусій

«Когда мы ложимся спать, мы не знаем, что будет завтра. К сожалению, это правда всех украинцев и она у меня сильно отпечатывается», (жінка, 29 років, Одеса, вища освіта, заміжня, 3 дітей, Німеччина).

«Війна (головний бар'єр для повернення), я з Дніпра, і війна досить близько», (жінка, 29 років, Дніпро, вища освіта, неодружена, Німеччина).

«Очень много людей приезжают с войны, очень много оружия на руках и у меня это вызывает страх», (жінка, 46 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Економічна нестабільність і відсутність соціальних гарантій, соціальної захищеності

Соціально-економічні фактори є другим за важливістю блоком бар'єрів. Респонденти характеризують український ринок праці як мало-перспективний, а державну систему соціального забезпечення і захисту як малоефективну, несправедливу, недостатню для утримання сім'ї. Пролунало багато висловлювань про **низьку заробітну плату, незначні соціальні виплати, складнощі з пошуком роботи в регіоні, населеному пункті України, куди ймовірно планують повернутися.**

Результати фокус-групових дискусій

«Робота – це важкий момент. В інших містах більше розвинений ринок праці, а в Чернігові з цим є деякі проблеми», (жінка, 30 років, Чернігів, вища освіта, розлучена, повернулася в Україну).

На тлі озвучених соціально-економічних проблем в Україні, порівняння із відносною стабільністю в Німеччині посилює відчуття, що повернення може призвести до втрати соціально-економічного статусу, іншими словами – життя в Україні буде менш комфортним, менш стабільним і соціально захищеним.

Результати фокус-групових дискусій

«Я вчителька, і ви знаєте, які зараз в Україні зарплати вчителів. Я не розумію, як в моєму місті можна жити на зарплату вчителя. Це просто нереально», (жінка, 29 років, Дніпро, вища освіта, неодружена, Німеччина).

Результати фокус-групових дискусій

«Ключова проблема зараз: заробітна плата не відповідає рівню прожиткового мінімуму. Навіть якщо жити в Києві, 30-40 тис гривень – це дуже маленька сума. Якщо у людини немає свого житла – це оренда, дуже високі ціни. Треба розуміти, що рівень життя дуже змінився порівняно з тим, коли люди виїжджали. Зіткнуться як з величезною проблемою, з тим, що зарплатня залишилася та сама, а ціни виросли просто в рази», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

«В Україні все погано в плані соціальної захисти, забезпечення дітей. 860 гривень на ребенка по-прежнему платять», (жінка, 26 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

«Если я потеряю работу, а у меня ребенок, 2, 5 или 10 детей, я точно знаю, что на улице не останусь, и у меня будет государственная поддержка (йдеться про Німеччину). В Украине этого нет», (жінка, 48 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Відповідно респонденти неодноразово підкреслювали, що повернення (окрім наявності безпекового фактору) можливе лише за умови стабільної роботи та соціальних гарантій. Відсутність передбачуваного майбутнього посилює відчуття ризику й знижує готовність до репатріації.

Результати фокус-групових дискусій

«Причини, щоб повернутися: я їду в свою країну, це більше культурний аспект. Тому що я люблю свої традиції, свою землю, свою націю. Я хочу далі розвиватися в своїй країні... А от (причини) щоб не повернутися: перше, коли я не буду бачити, що мої діти захищені і забезпечені, наступне, коли я не буду бачити, що є робота перспективна, тобто щоб я могла утримувати себе і свою сім'ю», (жінка, 43 роки, Чернігів, вища освіта, розлучена, 2 дітей, Німеччина).

Корупція та відсутність верховенства права в Україні

Респонденти підкреслювали, що в Україні відсутня чіткість і передбачуваність у виконанні законів, а корупція залишається повсякденним досвідом. Це знижує довіру до державних інституцій та формує переконання, що в таких умовах неможливо планувати довгострокове життя.

Для багатьох учасників верховенство права, правова захищеність, а не лише економічні чи безпекові чинники, є невід’ємною умовою стабільного життя.

Результати фокус-групових дискусій

«В Україні немає порядку. Право в Україні відсутнє. У нас ВР приймає закони, які самі й порушують. Щоб там не було, в Німеччині є порядок», (жінка, 43 роки, Чернігів, вища освіта, розлучена, 2 дітей, Німеччина).

«Надо поменять не имя президента, а изменить сами законы, а точнее, еще и отношение к ним. Кумовство и так далее», (жінка, 29 років, Одеса, вища освіта, заміжня, 3 дітей, Німеччина).

Загроза покарання та юридична невизначеність для чоловіків-мігрантів призовного віку

Цей фактор виявився одним із доволі чутливих. Респонденти, особливо жінки, чиї партнери залишили Україну за різних, не завжди легальних умов, демонструють глибоке занепокоєння у можливих негативних наслідках, адміністративного чи навіть кримінального покарання для своїх чоловіків після повернення. Для деяких сімей ця невизначеність є неприйнятним ризиком.

Результати фокус-групових дискусій

«Я нахожусь сейчас в отношениях, мы вместе живем. Этот человек украинец, мы с ним познакомились здесь уже в Германии, после того как я развелась с мужем во время войны. Вопрос в том, война закончилась, мы узнаем эту прекрасную новость... Если мы возвращаемся... Первое – понять, что будет с мужчинами: кто-то официально выехать успел, кто-то неофициально перебежал... Как будут возвращаться мужчины, будут ли они возвращаться, какие будут наказания», (жінка, 26 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

Втрата або часткове руйнування житла

Частина респондентів повідомляє про втрату житла, майна чи можливості повернутися до своєї громади через руйнування або повну відсутність умов. Це перетворює поняття «повернення» з фізично можливої

опції на теоретичну або недосяжну. Такі ситуації фактично унеможливають повернення і формують незворотну міграцію.

Результати фокус-групових дискусій

«У кого-то разрушено жильє, никого в Україні не осталось, переїхали сюди семьями», (жінка, 48 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Психологічні труднощі реінтеграції та страх «починати все спочатку» на Батьківщині

Чимала частина респондентів підкреслюють парадоксальність того, що після життя в Німеччині адаптація до власної країни може бути навіть складнішою, ніж адаптація за кордоном. Повернення асоціюється із втратою вже вибудованого побуту, соціальних зв'язків та відчуття стабільності в Німеччині. Повернення сприймається не як відновлення минулого, а як початок у непередбачуваних умовах.

Результати фокус-групових дискусій

«З мінусів, чому не повертатися (в Україну): я не хочу знов починати все з початку, знову шукати собі роботу, шукати собі нових друзів, якщо я повернуся не в своє місто. І також втрачати все те, що я маю тут (в Німеччині), теж не хочу: друзі, зв'язки, – це те ж саме втратити знов, що я втратила, коли почалася війна», (жінка, 29 років, Дніпро, вища освіта, неодружена, Німеччина).

Соціальна напруга між репатріантами і тими, хто не залишав Україну

Респонденти вказали на високу ймовірність потенційного розколу українського суспільства через різне ставлення до вимушених мігрантів. Дехто вже має власний негативний досвід, а саме вже стикнулися з осудом і критикою з боку знайомих, колег та сусідів, а також із загальними негативними коментарями в соцмережах. Основний зміст критики, осуду умовно можна описати наступним чином: співвітчизники-мігранти перебували в безпечних умовах, отримували фінансову, правову підтримку, подорожували, продовжували звичне життя, тоді як інші страждали від обстрілів, блекаутів та інших викликів війни.

Хоча респонденти вказали, що подібні осуди або навіть закиди про зраду не є вирішальним бар'єром для повернення, але емоційний дискомфорт від подібних оцінок та звинувачень був відчутний під час фокус-групових дискусій.

Результати фокус-групових дискусій

«Ти собі вигрів свою задницю за кордоном, а ми тут бідні всі, нещасні. Це я відкрито чула в свою сторону від сусідів, знайомих, родичів. Я сказала: я всіх запрошую також. І друге: я вас тут не тримала, ви всі могли виїхати», (жінка, 43 роки, Чернігів, вища освіта, розлучена, 2 дітей, Німеччина).

«Я сталкивалась с этими высказываниями, мы тут всю войну прошли, люди друг другу помогали, а вы вернулись. Много таких мнений», (жінка, 29 років, Дніпро, вища освіта, неодружена, Німеччина).

«Таких мнений достаточно много: беженцы живут в Германии на пособие, миллионными ворочают, евро в карманы сами падают, имеют достаточно денег, чтобы путешествовать. Короче, нам повезло. Мое мнение изначально было такое, что это преступление сидеть в Харькове. Харьков обстреливался. Мы с ребенком здесь жили под обстрелами. Зачем? Это преступление – своих детей подвергать опасности», (жінка, 48 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

РЕЗУЛЬТАТИ ФОКУС-ГРУПОВИХ ДИСКУСІЙ: МОТИВАЦІЇ, СТИМУЛИ ТА ЛОГІКА УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ ПРО ПОВЕРНЕННЯ

Отримані під час фокус-групових дискусій дані демонструють багатшаровість мотивацій повернення та складність ухвалення рішень, які вимушені мігранти ухвалюють у контексті війни, безпекової невизначеності та тривалої інтеграції в країнах ЄС. На відміну від експертних оцінок, що апелюють до макрорівня та структурних передумов, учасники обговорень описують рішення про повернення переважно крізь призму особистого досвіду, життєвих обставин, емоційних станів та побутових реалій. Це створює більш мікросоціальний, «приземлений» вимір, у якому мотиви, бар'єри та ситуаційні фактори взаємодіють у складних комбінаціях.

Аналіз висловлювань учасників фокус-груп дозволяє виокремити комплекс мотиваційних чинників, які впливають на рішення про повернення. Вони охоплюють як емоційно-психологічні, так і соціально-економічні, культурні та ідентифікаційні аспекти. Для частини респондентів повернення виступає раціональним кроком, пов'язаним із

відновленням життєвих планів, а для інших – насамперед емоційною потребою та елементом підтримання власної ідентичності, приналежності.

Учасники, які схиляються до повернення, часто описують свій вибір через поєднання психологічних, ідентичнісних, сімейних та прагматичних мотивів. Для частини ключовим є відчуття вкоріненості, приналежності та продовження власної життєвої історії в українському контексті.

Психологічні та професійні бар'єри інтеграції за кордоном

Повернення мотивується небажанням або неможливістю адаптуватися до нової країни, відчуттям зниження професійного статусу та втратою сенсу довготривалої перебудови життя.

Частина респондентів відверто зазначила, що тривале перебування за кордоном супроводжувалося психологічною втомою, відчуттям постійного починання «з нуля» та втратою професійного статусу. Висловлювання респондентів відображали не лише індивідуальні переживання, а й свідчили про суттєві труднощі адаптації, інтеграції, зокрема, повільне визнання кваліфікацій, обмежені можливості для працевлаштування, самореалізації та забезпечення комфортного життя для родини, насамперед дітей. Ця неможливість реалізувати себе і налагодити побут на тому рівні, до якого звикли в Україні, формували додатковий тиск та мотивували до повернення.

Результати фокус-групових дискусій

«В своїй країні я вже чогось досягла, сертифікований спеціаліст, а тут я як дитина», (жінка, 29 років, Дніпро, вища освіта, неодружена, Німеччина).

«Який би ти не був мудрий і красивий, того статусу і того рівня заробітної плати, що ти сам собі в Україні заробиш, чи ти вартуєш там, тобі німці не дадуть!», (жінка, 50 років, Львів, вища освіта, заміжня, повернулася в Україну).

Потреба у возз'єднанні з сім'єю

Наявність близьких в Україні, потреба підтримувати літніх родичів або втримувати родину від розпаду є критично важливими мотивами повернення для значної частини респондентів.

Результати фокус-групових дискусій

«Діти, вони скучали за своїми друзями, хоча вони і там (в Німеччині) мали друзів, вони все одно скучали за домом, за родиною... Друга причина: тут (в Україні) старші залишалися, батьки, і взагалі тут все своє – хата, житло, і тому повернулися. І третє – був вибір, або вже там залишатися і влаштовувати своє життя, бо це не діло, коли там (в Україні) чоловік залишився. Одні тут, інші там. І ми вирішили повернутися, щоб були всі разом», (жінка, 42 роки, Львів, вища освіта, заміжня, 3 дітей, повернулася в Україну).

«У мене чоловік живе в Києві, і стосунки на відстані досить складно було 3 роки підтримувати. Доволі складний досвід», (жінка, 26 років, Харків, вища освіта, заміжня, повернулася в Україну).

Ностальгія, туга за домом

У відповідях респондентів ностальгія постає не як абстрактне почуття, а як внутрішня потреба повернутися до середовища, в якому людина відчувала емоційну стабільність і була щасливою.

Результати фокус-групових дискусій

«Я просто хочу додому. Хочу жити там, де я народилася. Я обожаю своє місто і кожний його куточок. І це дуже велика частина мого життя. Я ще не маю дітей, але хочу щоби мої діти зростали в Україні», (жінка, 29 років, Дніпро, вища освіта, неодружена, Німеччина).

«Як би дитині там добре не було, дитина хотіла додому», (жінка, 40 років, Чернігів, вища освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

«Мені вже почало там сонце не так світити, собаки не так гавкали. Я тут приїхала, сіла на лавку, мені світило сонце і я ловила кайф», (жінка, 50 років, Львів, вища освіта, заміжня, повернулася в Україну).

Матеріальні фактори та зрозумілі умови і правила життя та ведення бізнесу в Україні

Цілком очевидно, що повернення стає більш імовірним, коли мігранти мають житло, роботу або, наприклад, досвід, знання і ресурси для започаткування або відновлення бізнесу в Україні.

Результати фокус-групових дискусій

«Если я вернусь, у меня есть куда, и родительский дом, и дом мужа», (жінка, 29 років, Одеса, вища освіта, заміжня, 3 дітей, Німеччина).

«У меня куча незаконченных дел в Украине. Меня ждет новая квартира, я жду когда ее достроят... Я всю жизнь была предпринимателем, у меня свои бизнесы были до войны. Из-за войны все это было разрушено, тем не менее, я думаю, можно развивать бизнес, и все это я могу только в Украине», (жінка, 48 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Поширеною серед респондентів обох груп була думка про те, що більш схильні до повернення ті, кому є що втрачати в Україні і чий добробут, соціальний статус був вищим, ніж теперішній в імміграції. Іншими словами, наявність ресурсів і передумов для відновлення життя в Україні можуть суттєво полегшувати процес реінтеграції.

Крім того, дехто з респондентів зауважив, що саме Україна залишається найсприятливішим середовищем для можливої реалізації бізнес-планів, оскільки умови ведення бізнесу за кордоном сприймаються як менш гнучкі, занадто забюрократизовані і менш доступні для українців.

Культурна, етнічна ідентичність, емоційний зв'язок із батьківщиною, «українськість» на тлі відчуття чужості в ЄС

Культурно-емоційна, етнічна прив'язаність до України залишається одним з ключових мотивів. Респонденти підкреслюють значущість традицій, мови та культурного середовища, що не може бути повністю замінене за кордоном, це також перетинається з фактором **неспроможності або небажання інтегруватися в суспільство** країни-реципієнта.

Результати фокус-групових дискусій

«Причини, щоб повернутися: я їду в свою країну, це більше культурний аспект. Тому що я люблю свої традиції, свою землю, свою націю. Далі я хочу далі розвиватися в своїй країні», (жінка, 43 роки, Чернігів, вища освіта, розлучена, 2 дітей, Німеччина).

Деякі респонденти акцентували на тому, що за кордоном вони відчували себе чужими, незалежно від рівня інтеграції. Це вказує на глибинний аспект самоідентифікації: інтеграція розуміється не лише як набір

компетенцій чи соціальних практик, а як внутрішнє відчуття прийняття та приналежності.

Результати фокус-групових дискусій

«Ти завжди тут (в Німеччині) будеш чужий! Ти іммігрант і ніколи сто відсотково не зможеш інтегруватися в країну», (жінка, 30 років, Чернігів, вища освіта, розлучена, повернулася в Україну).

«Грубо кажучи, ніколи українець німцем не стане», (жінка, 43 роки, Чернігів, вища освіта, розлучена, 2 дітей, Німеччина).

У цьому контексті повернення розглядається не лише як географічне переміщення, а й як спосіб зберегти культурну цілісність і підтримати звичну символічну структуру повсякденного життя.

Дехто з учасників підкреслив, що для багатьох значущим мотиватором може стати саме позитивне ставлення українського суспільства до репатріантів.

Результати фокус-групових дискусій

«Одним з найкращих мотиваторів повернутися додому – це щоб наше суспільство сказало: вертайтеся, ми вас чекаємо», (чоловік, 20 років, Львів, середня освіта, неодружений, Німеччина).

Аналіз відповідей респондентів свідчить про важливість культурної, етнічної, соціальної ідентичності, відчуття приналежності як однієї з умов життєвого комфорту. Крім того, позитивна реакція суспільства може стати важливим моральним стимулом для повернення, отже, рішення про повернення формується не лише під впливом індивідуальних і матеріальних чинників, а й соціальної атмосфери в країні.

Патріотизм, бажання брати участь у відновленні України

Для частини респондентів рішення про повернення має виразний ціннісний вимір. Дехто з респондентів схильний пов'язувати повернення з активною громадянською позицією і бажанням долучитися до трансформаційних процесів, вважає повернення частиною спільної справи – допомоги Україні відновитися після війни.

Результати фокус-групових дискусій

«Я простий український студент, який хоче отримати освіту (в Німеччині), я хочу повернутися додому, перенести досвід в Україну, створити європейського типу компанію», (чоловік, 20 років, Львів, середня освіта, неодружений, Німеччина).

«Перша причина – це в мене патріотичні мотиви, для мене важливо підтримувати нашу економіку і відновлювати нашу країну», (жінка, 40 років, Чернігів, вища освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

Фокус-групові дискусії свідчать про те, що рішення про повернення формується на стику взаємодії структурних (безпека, економіка) та життєвих (сім'я, самореалізація, приналежність, самоідентифікація) факторів. На відміну від експертних прогнозів, учасники характеризують це рішення як особистий життєвий вибір, який залежить від досвіду конкретної родини, сімейних обставин, а не від загальнонаціональних тенденцій.

Аналіз вербальних і невербальних реакцій учасників фокус-груп дозволяє виокремити наступні аспекти у системі мотивацій та стимулів до повернення:

- ✓ **емоційна і етнічна приналежність** до рідного середовища (рідний дім, місто, регіон, країна);
- ✓ **неповна або проблемна адаптація/інтеграція** у країні-реципієнті;
- ✓ **структурні переваги життя вдома**, коли зберігаються ресурси (нерухомість, інше майно) та соціальні мережі;
- ✓ **прагнення до стабільності**, яка у ЄС не завжди досяжна через тимчасовий статус і проблеми з інтеграцією;
- ✓ **готовність відбудувати власну державу**, особливо серед молоді та фахівців.

Водночас фокус-групи підтверджують і ключовий висновок експертного кола: **рішення про повернення не є лінійним чи одномоментним**, а залежить від комбінації обставин, що можуть змінюватися в часі. Це означає, що реальні політики повернення вимагають одночасної уваги

до безпечних гарантій, економічних умов, сімейної політики, культурно-ідентичної підтримки та ефективної комунікації з діаспорою й українськими вимушеними мігрантами.

Якщо проаналізувати реальні історії повернення учасників другої фокус-групи, то найпоширенішими стимулами для повернення в Україну виявилися:

- ✓ **стійке бажання возз'єднатися з сім'єю, родиною** (дружини сумували за чоловіками, діти — за батьком);
- ✓ **покращення безпекової ситуації в рідному регіоні, звільнення рідного населеного пункту;**
- ✓ **відновлення роботи або повернення на попередню посаду;**
- ✓ **туга за Батьківщиною, активна громадянська позиція, стійка національна самоідентифікація, патріотичні настрої.**

Результати фокус-групових дискусій

«Покращилася ситуація, можна було повертатися, і ми одразу повернулися в Чернігів», (жінка, 40 років, Чернігів, вища освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

«В мене вдома хороша робота, і коли колеги казали, що я можу повернутися — це була одна з причин повертатися», (жінка, 36 років, Київ, середня спеціальна освіта, одружена, 2 дітей, повернулася в Україну).

«Я бачу все моє життя в Україні, і я хотіла долучитися до ЗСУ, що я і зробила після повернення!», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

«Я культурна діячка і майстриня, тому мені важливо працювати саме в українському контексті. Це там, де я черпаю своє натхнення», (жінка, 26 років, Харків, вища освіта, заміжня, повернулася в Україну).

Ці стимули та мотиви ухвалення рішення на користь повернення в Україну посилювалися **на тлі певного розчарування досвідом вимушеної міграції** та усвідомленням того, що сукупність бар'єрів для повноцінної інтеграції в німецьке суспільство переважає наявні сприятливі умови для адаптації. Така комбінація об'єктивних і суб'єктивних факторів робила повернення найбільш раціональним та привабливим рішенням для учасників.

Результати фокус-групових дискусій

«Я озвучувала свої побажання, просила, але мені надали (в Німеччині) квартиру на 11-му поверсі, куди не йде ліфт. В мене дитина не ходить, важка інвалідність, купа діагнозів, у т. ч. епілепсія», (жінка, 47 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 3 дітей, повернулася в Україну).

Аналіз результатів фокус-груп дозволив глибше зрозуміти структуру міграційного досвіду респондентів. У висловлюваннях учасників виразно простежувалася різниця між логікою виїзду та логікою повернення: якщо еміграція була переважно раціональною реакцією на зовнішні обставини (небезпека та інші виклики війни), то рішення про повернення описувалося як внутрішньо вмотивований, емоційно забарвлений вибір.

Для багатьох учасників повернення стало способом відновити відчуття контролю над власним життям та повернути багатовимірну ідентичність: національну, культурну, територіальну, професійну й особистісну. Незважаючи на триваючу війну та їх ризики і виклики, повернення сприймалося як крок до внутрішньої стабільності, гармонії та узгодження з власними цінностями, громадянською позицією.

Показово, що серед учасниць, які вже повернулися до України, жодна не повідомила про суттєві сумніви чи жалкування щодо свого рішення повернутися. Навпаки, в їхніх висловлюваннях домінувало переконання у правильності зробленого вибору, хоча окремі труднощі після повернення визнавалися як неминучі або очікувані.

Респонденти вказали, що саме в Україні вони знову відчували себе частиною близького соціального й родинного середовища, могли реалізувати свій професійний потенціал та віднайти внутрішню рівновагу і спокій, частково втрачений під час перебування за кордоном.

Результати фокус-групових дискусій

«Я відразу відчувала спокій і мир в душі. А там (в імміграції) я позбавилась такого відчуття, у мене там були прояви психічних атак, депресія і клімат впливав, бо я з Одеси, мені там і клімат, і море, і всього того мені в Німеччині не вистачало. Коли повернулася, я дуже щаслива була...», (жінка, 47 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 3 дітей, повернулася в Україну).

Результати фокус-групових дискусій

«В мене було очікування, що вдома буде легше дихати, все таки там рідна мова, їжа, традиції, тобто підтримка родини. І, звичайно, з поверненням в мене все справдилося. Я відновила роботу, працюю офіційно і дитині легше тут... Я не пожалувала... Ніби й добре було за кордоном, все одно ти не будеш рідною людиною в чужій країні», (жінка, 40 років, Чернігів, вища освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

Разом із вивченням мотивацій повернення важливим виявився і аналіз того, як учасники фокус-груп оцінили реальність життя в Україні вже після свого повернення.

Отримані дані свідчать, що повернення не лише активує емоційні, ціннісні та ідентифікаційні мотиви, але й запускає процес повторного зіткнення з трансформованим соціальним середовищем, його сильними сторонами, новими можливостями та наявними обмеженнями і викликами. Ці враження, сприйняття країни після повернення формують другий, не менш важливий вимір міграційного досвіду, у якому одночасно присутні як позитивні зміни, що посилюють упевненість у правильності рішення повернутися, так і негативні аспекти, що створюють напруження або потребують адаптації вже до нових умов на Батьківщині, іншими словами, ускладнюють реінтеграцію.

З одного боку, респонденти наголошували на **низці позитивних процесів**, які вони помітили після повернення, зокрема, йшлося про високу самоорганізацію громадян і бізнесу, здатність суспільства підтримувати ЗСУ та шукати нові нестандартні рішення в умовах тривалої війни. Для учасників виявилось важливим, що економічна активність не зупинилася, підприємства адаптувалися до нових реалій, навіть з'явилися нові робочі місця і напрями діяльності. Висока стійкість населення та готовність долати повсякденні виклики, від блекаутів до руйнування інфраструктури, сприймаються як ознака внутрішньої сили, стійкості країни.

Результати фокус-групових дискусій

«Бізнес відновився, все розвивається, не стоїть на місці, і дуже мене тут порадувало, що я знайшла тут роботу і повернулася в свою професію, і не вимушена тепер знову їхати в пошуках роботи за кордон», (жінка, 38 років, Київ, середня спеціальна освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

Водночас учасники наголосили і на **низці негативних змін**, що ускладнюють повсякденне життя та підвищують рівень невизначеності: суттєве зниження рівня та якості життя порівняно з довоєнним періодом, погіршення доступності базових послуг через руйнування інфраструктури, фізичне і психологічне виснаження значної частини населення, яке тривалий час виживає в умовах війни. Додатково наголосили на неефективності державних інститутів у роботі з громадянами з окупованих та прифронтових територій, що формує відчуття незахищеності й нерівності.

Результати фокус-групових дискусій

«Навіть зараз наша країна не може допомогти всім людям з окупованих територій або прифронтових міст», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

Крім того, дехто з респондентів звертав увагу на загострення таких проблем, як масові порушення прав людини, відчуття роз'єднаності суспільства, коли частина громадян безпосередньо залучена у війну чи волонтерство, тоді як інша живе у відносно мирних умовах, орієнтуючись на власні приватні потреби і особливо не переймається через виклики війни і необхідність виборювати перемогу.

Окремим блоком можна виділити ті труднощі, з якими стикнулися особисто респонденти вже після повернення. Серед найбільш поширених: відновлення відчуття небезпеки, пов'язане з повітряними тривогами та обстрілами, складнощі з пошуком роботи, особливо у малих містах, а також висока конкуренція з боку ВПО. Деякі учасники вказали на збільшення навантаження на робочому місці, нижчі зарплати порівняно з європейськими та відчутні гендерні упередження у професійному середовищі.

Результати фокус-групових дискусій

«Як тільки приїхала і зайшла в квартиру, почалася тривога повітряна. Оце для мене після тривалого перебування в спокої було трохи шокує. Я не те, що не була готова, але я не знала, як мені поводитися, куди бігти, де бомбосховище, укриття», (жінка, 50 років, Львів, вища освіта, заміжня, повернулася в Україну).

Результати фокус-групових дискусій

«Дуже багато ВПО і ці люди займають робочі місця. Конкуренція вже вища, ніж була до початку повномасштабної війни», (жінка, 30 років, Чернігів, вища освіта, розлучена, повернулася в Україну).

«Посуміщали посади. До цього я займалася однією роботою, а зараз я практично за двох працюю», (жінка, 38 років, Київ, середня спеціальна освіта, одружена, 1 дитина, повернулася в Україну).

«Ставлення до жінок у війську несерйозне! Якщо ти прийшла на серйозну посаду, обов'язково, ти її заробила якимось певним шляхом, непрофесійним. Щодо виконання службових обов'язків – там на рівних», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

Таким чином, результати фокус-груп демонструють, що повернення до України супроводжується складною взаємодією між сильними сторонами суспільства у воєнний час та новими викликами, які потребують додаткових зусиль для адаптації. Зрозуміло, **що позитивні зрушення підсилюють у респондентів-репатріантів відчуття правильності свого рішення. А негативні зміни та труднощі повсякденного життя, хоча й не руйнують мотивацію повернення, але вказують на необхідність комплексної державної політики, що поєднує безпекові, соціально-економічні та інституційні рішення, а також адресну різнобічну підтримку тих, хто повертається.**

СУПЕРЕЧНОСТІ ЕКСПЕРТНИХ ОЦІНОК

В експертному середовищі думки щодо перспектив повернення розподілені практично діаметрально. Такий розподіл пояснюється тим, що різні соціальні групи аналізують процес повернення крізь несумісні горизонти, інтереси та досвіди: для одних вирішальними є **макроумови**, безпека, відбудова, ринок праці та житло в Україні, а для інших – **індивідуальні стратегії життя**, які формуються під впливом успішної інтеграції, стабільності й соціальних гарантій у Європі.

Оптимісти щодо повернення роблять ставку на завершення війни, економічне відновлення та збережений емоційний зв'язок із Батьківщиною, тоді як песимісти виходять із факту глибокої інституційної різниці між Україною й країнами ЄС, посилення «вкорінення» сімей за кордоном та накопичення людського капіталу в нових країнах проживання. У підсумку

дискусія розходиться, бо одна сторона дивиться на **структурні фактори держави**, а інша — на **життєві траєкторії людей**, які часто безповоротно змінюються після кількох років життя в Європі.

АРГУМЕНТИ НА КОРИСТЬ ПОВЕРНЕННЯ/НЕПОВЕРНЕННЯ	
Експерти, які прогнозують повернення українців	Експерти, які прогнозують, що більшість залишиться в Європі
<p>Патріотичний мотив та ідентичність</p> <p>Багато українців, навіть перебуваючи за кордоном, продовжують вважати себе частиною українського суспільства, зберігають мову, зв'язки, беруть участь у волонтерстві та допомозі Україні.</p> <p>✓ Це формує потенційну готовність повернутися, щойно з'являться умови безпеки і стабільності.</p>	<p>Соціально-економічна стабільність у ЄС</p> <p>Українці швидко інтегрувалися у європейські ринки праці, особливо у Польщі, Німеччині, Чехії.</p> <p>✓ Стабільна зарплата, соціальні гарантії, освіта для дітей — створюють «якір».</p>
<p>Сімейні та соціальні зв'язки</p> <p>Велика частина родин розділена: батьки залишилися в Україні, тоді як діти і жінки за кордоном.</p> <p>✓ Об'єднання сімей є потужним фактором повернення.</p>	<p>Діти та освіта</p> <p>Молодше покоління адаптується швидше (мова, друзі, навчання).</p> <p>✓ Повернення може означати розрив соціального середовища дитини, що гальмує рішення родини.</p>
<p>Економічні можливості після війни</p> <p>Очікується відбудова країни, міжнародні інвестиції, нові робочі місця, програми для малого бізнесу.</p> <p>✓ Україна може стати ринком розвитку технологій, енергетики, логістики.</p>	<p>Демографічний фактор</p> <p>Після тривалого перебування (3-5 років) формується нова ідентичність — «європейські українці».</p> <p>✓ Люди створюють бізнес, купують житло, отримують громадянство і процес стає незворотним.</p>
<p>Втома від тимчасового статусу</p> <p>У багатьох країнах статус тимчасового захисту не дає повноцінних прав — складно з житлом, освітою, кар'єрним зростанням.</p> <p>✓ Це підштовхує до думки про повернення, якщо в Україні стане безпечніше.</p>	<p>Невизначеність щодо безпеки та політики в Україні</p> <p>✓ Якщо війна затягнеться або не буде гарантій захисту, повернення відкладається на невизначений час.</p>
<p>Емоційний фактор</p> <p>Відчуття «чужості» у новому культурному середовищі, ностальгія, бажання відбудувати Батьківщину.</p> <p>✓ призводить до формування внутрішньої мотивації повернутися, яка з часом може перерости в реальне рішення про репатріацію.</p>	<p>Професійна самореалізація</p> <p>У ЄС багато українців отримали нові кваліфікації, досвід, підвищили мовний рівень.</p> <p>✓ Повернення часто сприймається як «крок назад», якщо в Україні немає аналогічних можливостей.</p>

Фактори, що визначають готовність вимушених мігрантів повернутися до України, є комплексними та багатовимірними, поєднуючи безпекові, економічні, соціальні та ідентичні виміри. На рішення про повернення впливають як об'єктивні умови: тривалість війни, стан інфраструктури, доступ до житла та роботи в Україні; так і суб'єктивні чинники: відчуття належності, рівень інтеграції в країнах ЄС, сімейні обставини та особисті очікування щодо майбутнього.

Водночас низка умов може стримувати навіть тих, хто декларує прагнення повернутися: стабільність і передбачуваність життя за кордоном, освітні можливості для дітей, соціальні гарантії, сформовані професійні та соціальні мережі. Тому аналіз чинників повернення **потребує розгляду їх у взаємозв'язку, враховуючи як стимули до повернення, так і бар'єри, що утримують українців за межами країни.**

ЧИННИКИ, ЩО СПРИЯЮТЬ/НЕ СПРИЯЮТЬ ПОВЕРНЕННЮ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ ДО УКРАЇНИ		
Чинник	Сприяє поверненню	Сприяє залишенню в ЄС
Безпека	Кінець війни, гарантії миру	Тривала небезпека
Економіка	Програми відбудови, гранти, пільги	Високі зарплати, стабільність
Родина	Об'єднання сімей в Україні	Освіта та інтеграція дітей у ЄС
Ідентичність	Патріотизм, ностальгія	Нова європейська самоідентифікація
Політика	Реформи, прозорість	Недовіра до влади, корупція

КЛЮЧОВІ ЧИННИКИ	
Чинник	Вплив
Тривалість перебування за кордоном	Чим довше, тим сильніше зміщення у бік «європейської нормальності»
Контакт з українською громадою	Зменшує ризик асиміляції, підтримує символічну єдність
Інституційна підтримка (школи, громади, церкви)	Формує нові практики «українства за кордоном»
Мовне середовище	Двомовність стає нормою, зменшується конфлікт між «мовною» та «національною» ідентичністю
Перспектива повернення	Визначає, чи формується «часова» чи «новоєвропейська» ідентичність

Наявність реальних стимулів визначить, чи повернуться українці після завершення війни.

Стимули повинні діяти **на п'ятьох рівнях: економічному, соціальному, культурно-ідентичному, комунікативному та інституційному.**

Ключова умова – стимули повинні бути не декларативними, а реалістичними: повернення має виглядати не як «жертва заради патріотизму», а як приваблива можливість професійного і особистого зростання. Стимули та програми повернення українців мають формувати комплексну політику, що поєднує економічні вигоди, соціальну безпеку та ідентичнісну мотивацію, зокрема:

Економічні заходи: податкові канікули, гранти для малого бізнесу, визнання європейських кваліфікацій, покликані зробити повернення фінансово привабливим і зменшити бар'єри для професійної самореалізації.

Соціальні інструменти: доступне житло, підтримка родин, адаптація дітей, що створюють умови стабільності, необхідні для довгострокового оселення.

Культурно-ідентичні ініціативи, такі як кампанії «Повертайся додому»⁸ чи програми м'якої реінтеграції, мають відновити емоційний зв'язок з Батьківщиною й повернути почуття спільної участі у відбудові країни.

Комунікативні стимули повернення полягають у створенні зрозумілих, переконливих і регулярних повідомлень від держави та суспільства, які формують довіру, пояснюють можливості для громадян, які повертаються, і показують, що їхній внесок у відновлення країни є важливим і потрібним.

На інституційному рівні ключовим є створення Національного агентства з питань повернення українців та розробка партнерських угод із ЄС для поетапного переходу від тимчасового захисту до реінтеграції в Україні. Такий підхід дозволить перетворити повернення не на вимушений крок, а на стратегічно привабливу можливість, що сприятиме відновленню людського, економічного та інтелектуального потенціалу держави.

⁸ Інформаційна платформа «Повертайся додому». – Міністерство освіти і науки України, <https://mon.gov.ua/news/informatsiina-platforma-povertaisia-dodomu>.

СТИМУЛИ, ПРОГРАМИ ПОВЕРНЕННЯ УКРАЇНЦІВ І МЕХАНІЗМ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ			
Напрямок	Стимул/програма	Механізм реалізації	Очікуваний ефект
Економічні стимули	Податкові канікули для репатріантів («ReStart Ukraine» ⁹)	Звільнення від податку на прибуток/ЄСВ для малого бізнесу протягом перших 1-3 років після повернення	Стимулює підприємницьку активність, створює робочі місця
	Гранти та мікрокредити для малого бізнесу	Співфінансування з державного бюджету та донорських фондів для стартапів у сферах відбудови, ІТ, зеленої енергетики	Залучення досвіду, отриманого в ЄС; розвиток локальних економік
	Програми перекваліфікації та визнання дипломів	Центри реінтеграції визнають європейські сертифікати, пропонують швидку адаптацію	Зменшує бар'єри для працевлаштування, підвищує мобільність робочої сили
Соціальні стимули	Доступне житло/пільгове кредитування	Іпотека 0-3% або співфінансування реконструкції житла для тих, хто повертається	Формує відчуття стабільності, закріплює сім'ї в Україні
	Підтримка сімей з дітьми («ReSchool Ukraine»)	Визнання шкільних документів, мовна адаптація, психологічна підтримка	Полегшує повернення родин з дітьми, знижує емоційні бар'єри
	Соціальні пакети для одиноких матерів/переселенців	Субсидії, муніципальні центри допомоги, дитячі садки з пільгами	Забезпечує базову безпеку і підтримку у перехідний період

⁹ «ReStart Ukraine» – це одна загальна назва для кількох ініціатив, що підтримують бізнес та підприємців, зокрема, ВПО, після початку повномасштабного вторгнення. Див. Долучайтеся до освітньої програми для підприємців ВПО «Компас: рестарт та розвиток бізнесу». – Мінцифри, <https://www.kmu.gov.ua/news/doluchaitesia-do-osvitnoi-prohramy-dlia-pidpriyemtsiv-vpo-kompas-restart-ta-rozvytok-biznesu-mintsyfri>.

СТИМУЛИ, ПРОГРАМИ ПОВЕРНЕННЯ УКРАЇНЦІВ І МЕХАНІЗМ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ			
Напрямок	Стимул/програма	Механізм реалізації	Очікуваний ефект
Ідентичні та культурні стимули	Кампанії «Повертайся додому» ¹⁰ / «Україна чекає»	Медійні історії успішного повернення, участь відомих діячів, бізнесменів	Підсилює позитивний образ повернення, створює емоційну мотивацію
	Програми м'якої реінтеграції	Тимчасова віддалена робота на українській компанії, часткове проживання в Україні	Готує до поступового повернення, зміцнює економічні зв'язки
	Культурні та освітні хаби для діаспори	Створення центрів української мови, культури, бізнес-нетворкінгу в ЄС	Підтримує національну ідентичність, спрощує зворотню адаптацію
Інформаційні кампанії в Європі: «Україна чекає»	Комунікаційна стратегія, спрямована на підтримку зв'язку українців за кордоном із Батьківщиною, формування позитивного образу повернення та зменшення страхів, пов'язаних із реінтеграцією	Розробка дорожньої карти для тих, хто планує повернення	Відновлює емоційний і ціннісний зв'язок з Батьківщиною
Інституційні рішення	Створення Національного агентства з питань повернення українців	Координація державних, місцевих і міжнародних програм	Формує єдину політику реінтеграції

¹⁰ Інформаційна платформа «Повертайся додому». — Міністерство освіти і науки України, <https://mon.gov.ua/news/informatsiina-platforma-povertaisia-dodomu>. Інформаційна платформа «Повертайся додому», створена для підтримки громадян з питань повернення з-за кордону. Платформа допомагає українцям підтримувати зв'язок з Батьківщиною, бути поінформованими про можливості підтримки та практичні кроки при поверненні з-за кордону, а також приймати усвідомлене, зважене та обґрунтоване рішення про добровільне повернення, зокрема, і на короткий період для підтримки зв'язків з родиною, перевірки безпекової ситуації, а також оцінки умов, можливостей та перспектив на майбутнє.

СТИМУЛИ, ПРОГРАМИ ПОВЕРНЕННЯ УКРАЇНЦІВ І МЕХАНІЗМ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ			
Напрямок	Стимул/програма	Механізм реалізації	Очікуваний ефект
Інституційні рішення	Партнерські угоди Україна-ЄС щодо реінтеграції «Повертайся додому» ¹¹	Узгоджені механізми переходу від тимчасового захисту до повернення	Запобігає остаточній міграції, формує передбачуваність процесу
	Інформаційна платформа «Повертаюсь.UA»	Єдиний онлайн-портал із вакансіями, грантами, житлом, сервісами повернення	Забезпечує прозорість і зручність планування повернення
	Співпраця з країнами ЄС для розробки «переходу з тимчасового захисту до реінтеграції в Україні»	Запровадження спільних з країнами ЄС координаційних механізмів, які забезпечують поетапний та добровільний перехід українців від режиму тимчасового захисту в ЄС до програм повернення	Забезпечує, щоб міграційні рішення не ставали остаточними

Отже, повернення може мати різні форми – не лише фізичну. Сам процес повернення також не можна розглядати як щось миттєве й одномоментне. Найбільш ймовірно, цей процес матиме хвилеподібний характер, що відображає природну динаміку будь-якого післявоєнного суспільства:

- ✓ Перші хвилі – ті, хто має житло, прив'язки, ресурси й чіткі плани.
- ✓ Другі хвилі – сім'ї з дітьми, після стабілізації інфраструктури.
- ✓ Третя хвиля – частина тих, хто спробував інтегруватися в ЄС, але з різних причин не зміг або не захотів залишатися.
- ✓ Зворотний рух – частина тих, хто повернувся, можуть знову виїхати у разі розчарування.

Тому успішність повернення залежатиме не лише від політики, а й від темпів відновлення країни.

Отже, повернення українців не визначається лише емоціями або ідентичністю. Це процес, який залежить від:

- ✓ завершення війни;

¹¹ Інформаційна платформа «Повертайся додому», <https://mon.gov.ua/news/informatsiina-platforma-povertaisia-dodomu>.

- ✓ відновлення інфраструктури;
- ✓ зростання соціальних стандартів;
- ✓ реальних життєвих перспектив.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ПІСЛЯ ПОВЕРНЕННЯ ДО УКРАЇНИ

Можна очікувати, що після повернення до України українці дедалі активніше будуть застосовувати європейський досвід, здобутий під час вимушеної міграції. Це підтверджується вищими очікуваннями щодо прозорості управління та стандартів безпеки, а також прагненням до більш структурованого робочого процесу та дотримання правил. Багато громадян, які повертаються, привозять із собою практики сталого споживання, культури відповідальності і розуміння важливості інклюзивності. Вони стають носіями змін у громадах, впливаючи на локальне самоврядування, освітні підходи, соціальні ініціативи та бізнес-процеси, фактично прискорюючи європейську трансформацію країни «знизу догори».

Водночас, на відміну від окреслених експертами структурних тенденцій, результати фокус-групових дискусій демонструють, що більшість респондентів поки не має чіткого розуміння того, як саме зможуть застосувати набутий у ЄС досвід після повернення в Україну.

Для частини учасників адаптація в країні перебування відбувалася за рахунок перенесення вже наявної української фаховості та професійного досвіду у нове економічне середовище країни-реципієнта, а не формування нового професійного досвіду з можливістю його подальшого конвертування в українське бізнес-середовище. Як зазначали деякі з респондентів, українські мігранти частіше намагаються інтегрувати власні знання та професійні навички у місцеві ринки ЄС, відкриваючи бізнес або адаптуючи звичні практики до вимог європейського законодавства.

Результати фокус-групових дискусій

«Наши приезжают и стараются что-то сюда интегрировать, но уже под рамки здешних законов. Сюда едут и, если у них есть возможность, здесь открывают бизнес. А чтобы взять обратно, дома – пока нет», (жінка, 26 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

Частина учасників наголошувала на тому, що здобуті знання і досвід мають радше інструментальний або побутовий характер. Наприклад, покращення мовної компетентності чи орієнтації в європейському середовищі, а не професійні навички, які можна безпосередньо застосувати після повернення.

Результати фокус-групових дискусій

«Єдине, що я на німецьких продуктах розумію, що там написано. І новини якісь там. Це єдине. А з професії, я поліграфолог, тому мені в принципі не корисно, я не стикалась з тим в Німеччині», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

Водночас окремі респондентки відзначили зміни у ціннісних орієнтаціях і професійній поведінці, а саме: посилення самоповаги, індивідуалізму, уміння окреслювати межі особистого простору та висловлювати власні позиції, прагнення відстоювати свої трудові права, що може стати важливим ресурсом у довгостроковій перспективі.

Соціальні звички та моделі поведінки, які респонденти хотіли б запозичити з ЄС

Складається враження, що тривалий досвід перебування вимушених українських вимушених мігрантів у впорядкованому, передбачуваному німецькому середовищі, певним чином змінив їхні загальні очікування від держави, суспільства й міжособистісних стосунків, а також сформував бачення того, які елементи, практики варто було б адаптувати в Україні.

Однією з найчастіше згадуваних практик була **система соціальної захищеності**, яка гарантує базові умови життя незалежно від особистих обставин. Респонденти наголошували, що державні механізми підтримки у Німеччині не допускають ситуацій соціальної незахищеності громадян.

Результати фокус-групових дискусій

«В німця ніколи не станеться ситуації, що людина залишилася без роботи, медичної допомоги і без житла – на вулиці», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

Важливою відмінністю порівняно з українським досвідом респонденти називали **повсякденну доброзичливість і відкритість** у спілкуванні між людьми, що пов'язується із загальним відчуттям стабільності та відсутністю ворожості в соціальному середовищі.

Результати фокус-групових дискусій

«Ти звук (в Україні) ходити з серйозним обличчям, тому що, якщо ти добрий, значить ти слабкий. Ти маєш бути сильним. А тут настільки все стабільно у людей, що в них немає злості один на одного», (чоловік, 27 років, Хмельницький, вища освіта, неодружений, Німеччина).

Водночас відзначили **чіткі правила комунікації**, які регулюють соціальні межі, дозволені й недозволені теми, забезпечуючи комфорт у спілкуванні та уникнення конфліктів.

Результати фокус-групових дискусій

«У німців заборонено спілкуватися принаймні на три теми: релігія, політика і гроші», (жінка, 29 років, Одеса, вища освіта, заміжня, 3 дітей, Німеччина).

Аналізуючи свій досвід перебування за кордоном, респонденти описували **розмірений спосіб життя**, відсутність надмірних стресів, фінансову стабільність і впевненість у майбутньому як важливі соціальні цінності, що позитивно впливають на психологічний стан громадян.

Результати фокус-групових дискусій

«Люди щасливі, спокійні, в них все розплановано. В них є розуміння: якщо щось станеться, вони на вулиці не залишаться. Держава їх підтримує», (жінка, 46 років, Ніжин, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Серед важливих елементів соціального середовища респонденти називали також **створені умови для здорового способу життя**, доступ до спортивних майданчиків, екологічний транспорт і загалом сприятливу екологічну ситуацію в місцях проживання. Особливу увагу респондентки з дітьми з інвалідністю звернули на **інклюзивність інфраструктури та послуг**, що забезпечує рівні можливості для людей з інвалідністю в транспорті, освіті та громадському просторі.

Результати фокус-групових дискусій

«На вокзалах, в транспорті все дуже продумано, щоб люди з особливими потребами могли безбар'єрно переміщуватися по країні», (жінка, 47 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 3 дітей, повернулася в Україну).

Серед інших важливих практик учасники відзначили **розвинену систему громадського транспорту**, що зменшує потребу в приватних авто та знижує навантаження на дороги.

Результати фокус-групових дискусій

«Людям в містах не треба використовувати так багато машин, вони користуються громадським транспортом», (жінка, 26 років, Харків, вища освіта, заміжня, повернулася в Україну).

Не менш важливим елементом соціального досвіду в еміграції стала **культура праці**, орієнтована на нормований робочий день, додаткову оплату понаднормових годин та цінність особистого часу. Деякі респонденти підкреслили, що в Німеччині вони переосмислили роль балансу між роботою та приватним життям.

Результати фокус-групових дискусій

«Но вот этот стиль жизни, что мы говорили, когда себя человек ценит, свое рабочее время, здоровье, не перерабатывает, вот это единственное, что из Германии я бы действительно перевезла, это любовь к себе. Это эгоистично, но оно так и есть. Я сравниваю, как у меня муж работал в Украине, я могла неделями его не видеть. Чисто приходил спать и все», (жінка, 29 років, Одеса, вища освіта, заміжня, 3 дітей, Німеччина).

Окремою важливою темою було **виховання дітей та організація освітнього процесу** — доступність дитсадків і шкіл, партнерський стиль взаємодії між вчителями та учнями, відсутність надмірного навчального навантаження й стресів.

Результати фокус-групових дискусій

«Мы нашли садик быстро... В декабре подались, в январе уже привели ребенка... Нет такого, как в Украине: 2-3 года жди очереди...», (жінка, 48 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Респонденти також звернули увагу на **гармонійні сімейні відносини**, розподіл обов'язків, повагу до особистого простору та емоційних кордонів членів родини.

Результати фокус-групових дискусій

«Мне нравится, что они не растворяются друг в друге... никто никого не перенапрягает своими проблемами», (жінка, 46 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

Серед інших характеристик соціального середовища, які викликали схвалення, згадувалися: **організація дорожнього руху**, взаємна повага водіїв і пішоходів, а також **панування закону та відсутність побутової корупції**, коли правила однакові для всіх.

Результати фокус-групових дискусій

«Якщо десь заборонена стоянка, машина не може стати, незалежно від статусу людини...», (чоловік, 50 років, Київ, середня спеціальна освіта, одружений, 2 дітей, Німеччина).

Підсумовуючи, респонденти підкреслили, що досвід життя у Німеччині/ЄС дозволив їм сформувані чіткі уявлення про соціальні стандарти, яких вони очікують від держави та суспільства після повернення, і які можуть стати орієнтирами для українських політик підтримки та інтеграції репатріантів.

Таким чином, результати фокус-груп підтверджують, що ефективне повернення українців потребує комплексного підходу: інтеграції економічних, соціальних, освітніх, психологічних та культурних стимулів, а також врахування корисних практик, запозичених під час перебування за кордоном. Ці дані доповнюють базові експертні програми і допомагають формулювати реальні механізми підтримки репатріантів, враховуючи їхні очікування та потреби.

Чи готова українська економіка інтегрувати фахівців, які здобули досвід у ЄС

Соціально-економічні аспекти повернення включають і оцінку здатності української економіки інтегрувати фахівців, які набули нових

компетенцій у країнах ЄС, потребу у створенні конкурентних умов працевлаштування, розвитку людського капіталу та впровадження стимулів для повернення.

Аналіз показує, що українська економіка лише частково готова інтегрувати фахівців, які здобули досвід у ЄС, але її здатність зробити це залежить від галузі та темпів повоєнного відновлення: у сферах ІТ, цифрових послуг, інженерії, медицини та освіти попит на експертів, що повертаються, вже формується, оскільки їхній європейський досвід відповідає запиту на модернізацію та стандарти ЄС.

Проте загальносистемними перепонами є обмежений обсяг висококваліфікованих робочих місць, недостатні зарплатні пропозиції, слабке інституційне середовище, повільні реформи та нестача інвестицій, що створює ризик того, що економіка зможе абсорбувати лише частину таких фахівців. У результаті потенціал інтеграції високий, але його реалізація вимагатиме цільових програм повернення, стимулів для бізнесу та прискореного відновлення економіки.

Інтеграції фахівців, які отримали досвід у ЄС, можуть сприяти такі стимули:

- ✓ відновлення інфраструктури, попит у ІТ, охороні здоров'я, будівництві та МСП створюють потребу у кваліфікованих кадрах; при цьому існують системні бар'єри, недосконала верифікація кваліфікацій, бюрократія, соціальні послуги та розрив в очікуваннях рівня зарплат або умов праці.
- ✓ поєднання фінансових (гранти, податкові пільги), інституційних (спрощені процедури визнання кваліфікацій, «one-stop» служби), соціальних (житло, дитсадки, соцгарантії) факторів) та програм підтримки бізнесу/стартапів (гранти, акселерація). Частково такі інструменти вже існують та фінансуються ЄС/міжнародними донорами¹².

¹² Support for Ukrainian tech SMEs and start-ups. – EISMEA, https://eisMEA.ec.europa.eu/funding-opportunities/calls-proposals/support-ukrainian-tech-smes-and-start-ups_en.

ГОТОВНІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ – СИЛЬНІ СТОРОНИ ТА ОБМЕЖЕННЯ	
Сильні сторони	Обмеження/ризики
Високий попит у конкретних секторах. Реконструкція та модернізація (інфраструктура, будівництво), зростання ІТ та цифрових сервісів, розширення агропроектингових та логістичних проєктів створюють вакансії для фахівців з європейським досвідом ¹³ .	Недосконала верифікація та визнання кваліфікацій. Багато людей, які повертаються, стикаються з необхідністю проходити заново сертифікацію, підтвердження дипломів або ліцензій для практики в Україні.
Активна зовнішня підтримка та фонди. Грантові лінії для українських стартапів та МСП від ЄС та міжнародних агенцій (EIC/EISMEA ¹⁴ , програми EU4Business), що полегшує запуск проєктів силами, тих хто повернувся ¹⁵ .	Бюрократія, правова нестабільність та ризик корупції. Це знижує готовність висококваліфікованих мігрантів інвестувати час/ресурси у повернення.
Розвинена стартап-екосистема. Національні інструменти (Український фонд стартапів та ін.), які пропонують гранти/акселерацію, які можна націлити на фахівців, що повертаються ¹⁶ .	Невідповідність очікувань рівня зарплат та умов праці. Очікування, сформовані в ЄС, не завжди збігаються із ринком в Україні, особливо у малих містах. Соціальна інфраструктура. Доступне житло, дитячі садки, медична підтримка – ключові фактори для сімей, які розглядають повернення. Нерівномірність попиту в регіонах. Більшість вакансій зосереджена у центрах відновлення та у великих містах; периферія – слабше.

Україна об'єктивно може запропонувати роботу, але не завжди може запропонувати якість праці, до якої люди встигли звикнути за кордоном. Звідси ключовий висновок: питання повернення прямо залежить від підвищення загальних соціальних стандартів в Україні (реальний прожитковий мінімум, реальна мінімальна зарплата, життя «не нижче гідності»).

¹³ Ukrainian construction market in 2024. – BDO Ukraine, <https://www.bdo.ua/en-gb/insights-1/information-materials/2024/ukrainian-construction-market-in-2024>.

¹⁴ The Agency implements the European Innovation Council and manages other EU programmes focusing on SME support, innovation and the single market. – EISMEA, https://eisma.ec.europa.eu/index_en.

¹⁵ Support for Ukrainian tech SMEs and start-ups. – EISMEA, https://eisma.ec.europa.eu/funding-opportunities/calls-proposals/support-ukrainian-tech-smes-and-start-ups_en.

¹⁶ Startup EDGE: нова грантова програма, що відкриває можливості для українських стартапів у сферах Deep Tech, Green Tech та EdTech. – Ukrainian Startup Fund, <https://usf.com.ua/programs/grant-support>.

Загальний висновок – українці за кордоном є надзвичайно різноманітною спільнотою, і тому повернення теж буде різним: частковим, хвилеподібним, не завжди остаточним. Головне завдання держави – створити такі умови, за яких повернення стане не героїчним кроком, а раціональним вибором.

Також важливим фактором є трансформація цінності соціальних зв'язків. Частина українців створила за кордоном стабільні соціальні мережі: шкільні, професійні, сімейні, волонтерські. Саме тому політика повернення повинна враховувати не лише економічні стимули, а й культурні, освітні, комунікаційні та соціально-психологічні компоненти.

Ефективний дизайн програм повернення має спиратися на розуміння того, що для багатьох мігрантів повернення – це не просто зміна географії, а глибоке життєве рішення, пов'язане з ідентичністю, безпекою, довірою до держави та відчуттям контролю над майбутнім. Водночас культурно-ідентичні виміри вимагають глибшого розуміння трансформацій цінностей, поведінкових практик, моделей взаємодії з державою та очікувань щодо якості життя.

ОЧІКУВАННЯ ВІД ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА: РЕЗУЛЬТАТИ ФОКУС-ГРУПОВИХ ДИСКУСІЙ

Результати фокус-групових дискусій засвідчили, що українці як ті, хто залишався в країні, так і ті, хто пережив досвід вимушеної міграції, мають схожі очікування щодо ролі держави та суспільства у післявоєнному відновленні. Учасники наголошували на потребі ефективних, чесних та доступних інституцій, здатних забезпечити безпеку, соціальну підтримку й умови для повернення та розвитку. Водночас вони очікують більшої солідарності, взаємоповаги та підтримки всередині суспільства, щоб мінімізувати ризики розколу та відновити довіру між різними групами громадян, зокрема:

1. Реформа державних інституцій та боротьба з корупцією

Респонденти підкреслюють важливість реформування державних інституцій, скорочення бюрократичного та силового апаратів, а також створення умов для економічного відновлення після війни. Вони відзначають, що успішність повернення значною мірою залежить від сприйняття України як надійної та прозорої держави на міжнародному рівні.

Результати фокус-групових дискусій

«Вчора мой муж ездил на ярмарку вакансий. Помимо других работ нанимают на работу в полицию и мой муж подошел поинтересоваться, можно ли попробовать свои силы в этом, они просто посмеялись, спросили: украинец? Да. Сказали: Нет. Украинец – коррупция», (жінка, 29 років, Одеса, вища освіта, заміжня, 3 дітей, Німеччина).

«Коррупція, безкарність, що відбуваються в Україні, дуже сильно відлякують інвесторів з усього світу. Не доведи Господь, щоб Україна не змогла себе відбудувати. Тому що ніхто не хоче інвестувати в те, що ненадійне», (чоловік, 20 років, Львів, середня освіта, неодружений, Німеччина).

Таким чином, держава має не лише впроваджувати формальні інституційні зміни, а й формувати позитивний інвестиційний імідж для повернення українців і залучення міжнародних ресурсів, інвестицій.

2. Соціальний захист та програми підтримки репатріантів

Респонденти акцентують на потребі у фінансовій та соціальній підтримці, особливо для жінок, сімей з дітьми та осіб з інвалідністю. Це включає відновлення житла, підтримку працевлаштування, започаткування власного бізнесу та доступ до соціальних послуг.

Результати фокус-групових дискусій

«Соціальне забезпечення в Україні має бути. Кожна людина сплачує податки і вона за ці податки відповідно повинна мати для себе щось: повноцінна оплата лікування, відпустка, допомога з безробіття по закону, забезпечення на дітей, соціальний пакет», (жінка, 43 роки, Чернігів, вища освіта, розлучена, 2 дітей, Німеччина).

«Державою мають бути забезпечені робочі місця, достойна оплата праці, а також можливості отримання житла для молодих сімей або тих людей, які втратили своє житло у війні», (жінка, 47 років, Одеса, вища освіта, розлучена, 3 дітей, повернулася в Україну).

Водночас окремі респонденти відзначили ефективність вже існуючих державних програм, вказали на можливості взяти участь в міжнародних грантових проектах.

Результати фокус-групових дискусій

«У мене є купа знайомих, які раніше працювали на звичайній роботі, а зараз під час повномасштабки були за кордоном, повернулися, подалися на гранти, це в Миколаєві, адже це прифронтове місто. Люди отримали гранти, розпочали бізнес, хтось відкрив кав'ярню, хтось суші-бар», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

Ці приклади демонструють, що державні механізми підтримки і міжнародні програми можуть бути ефективними і стимулювати економічну активність українців, зокрема тих, хто повернувся і шукає можливість працевлаштуватися.

3. Психологічна підтримка та реабілітація

Респонденти наголошують на необхідності психологічної підтримки для різних категорій населення: репатріантів після тривалого перебування за кордоном, військових після участі у бойових діях, а також цивільних громадян, які пережили війну в Україні.

Результати фокус-групових дискусій

«Безкоштовні лінії психологічної підтримки, безкоштовні волонтерські організації. Знаю, що ІМОМ робив такі ініціативи і ЮНІСЕФ, в них є такі ініціативи, де є виїзді психологи, де є гарячі лінії», (жінка, 32 роки, Миколаїв, вища освіта, цивільний шлюб, 2 дітей, повернулася в Україну).

«Можливо, якась робота з психологом. Якби я поверталася в Україну, мені все б було дуже важко, тому що все змінилося, хоча наче виглядає так само. Дуже важливо, коли поряд є людина, яка може допомогти тобі пройти знов адаптацію. Адаптація до своєї країни, це звучить дивно, але це саме те, що сталося зі мною», (жінка, 29 років, Дніпро, вища освіта, неодружена, Німеччина).

Таким чином, психологічні програми є критичним компонентом реінтеграції, зокрема для осіб, які перебували за кордоном тривалий час.

4. Залучення неурядових організацій, діаспори та бізнесу

Респонденти очікують, що процес повернення та адаптації буде підтриманий не лише державою, а й волонтерськими спільнотами, громадськими ініціативами, міжнародними партнерами та бізнесом, зокрема у

формі організаційної, фінансової, консультативної та правової допомоги. Як приклад такої підтримки учасники наводять потребу в супроводі під час завершення бюрократичних процедур за кордоном, зокрема, закриття банківських рахунків, розірвання договорів та оформлення необхідних документів, які часто стають відчутним бар'єром для повернення.

Результати фокус-групових дискусій

«Еще и выехать из Германии не так легко: сдать квартиру и закрыть счета. У меня только уехали знакомые в Украину. 4 месяца они не могли закрыть свои дела. И то им до конца все деньги не вернули, сказали через полгода-год», (жінка, 48 років, Харків, вища освіта, заміжня, 1 дитина, Німеччина).

5. Освітні й професійні програми

Повернення молоді та студентів залежить від наявності конкурентних освітніх програм, грантів, стипендій та можливостей для професійної реалізації. Респонденти порівняли українські програми з європейськими і наголосили на гострій потребі в реформуванні освіти.

Результати фокус-групових дискусій

«Було би круто, як студенти їдуть в Європу по обміну, щоб Україна працювала на освітньому рівні», (жінка, 29 років, Дніпро, вища освіта, неодружена, Німеччина).

«Два слова, від чого в мене душа болить. Більшість дітей 20-30 річних, які виїхали і зараз там навчаються. Моє спостереження, німці роблять всі моменти адаптаційні, щоб ті наші діти в них там залишилися... Я думаю, що німці вкрали тих наших дітей. В них були більш високі стипендії, німці їх одразу забезпечують гуртожитком; працевлаштовують таких дітей. Вони вивчають мову і йдуть на працевлаштування на високий рівень», (жінка, 50 років, Львів, вища освіта, заміжня, повернулася в Україну).

Ці очікування вказують на необхідність створення системи стимулів для повернення молоді та утримання висококваліфікованих кадрів в Україні.

6. Можливість застосування механізмів амністії щодо окремих категорій порушень під час війни

Для частини потенційних репатріантів мотивом для повернення може стати чітко сформульована державна політика щодо правових наслідків порушення законодавства у воєнний час, включно з питаннями ухилення від мобілізації, незаконного перетину кордону або самовільного залишення служби. Йдеться не про безумовне прощення, а про прозору й диференційовану модель врегулювання із визначенням меж, категорій правопорушень, процедур відновлення правового статусу та винятків для тяжких злочинів.

Наявність таких зрозумілих правил зменшить страх правової невизначеності й може виступати стимулом до повернення. Хоча деякі з респонденток наголосили на необхідності повної амністії для чоловіків мобілізаційного віку, які залишили Україну під час війни, що, на їхню думку, найкраще стимулюватиме повернення чоловіків з родинами додому.

7. Державна політика зміцнення національної єдності та профілактики суспільного розколу

Формування інклюзивної політики, що перешкоджає стигматизації тих, хто повертається з-за кордону, є, на думку респондентів, важливим чинником повернення. Респонденти наголошують на ризику негативного ставлення до репатріантів, взаємних звинувачень або недовіри, що може посилити розкол в українському суспільстві. Послідовні державні комунікації про спільність досвіду, внесок мігрантів у підтримку України та недопустимість конфронтацій допоможуть сформувати сприятливе середовище для повернення та сприятимуть соціальній згуртованості і відновленню країни.

Результати фокус-групових дискусій

«У мене часто питали, радилися, повертатися чи ні. Ми (вимушені мігранти) якби зрадники вважаємося для своїх. У мене завжди була відповідь: ви не зрадники, ви потрібні своїй країні, потрібні своїм людям. Тому повертайтеся, відбудуйте свою країну! Працюйте на Україну, працюйте на оборону, і таким чином перемога буде ближче і швидше», (жінка, 30 років, Чернігів, вища освіта, розлучена, повернулася в Україну).

8. Чітка й озвучена державна позиція щодо зацікавленості у поверненні громадян

Для багатьох мігрантів важливим є розуміння того, чи дійсно держава бажає їхнього повернення та чи існують стратегії, програми, спрямовані на реінтеграцію. Наразі частина респондентів не обізнана або не відчуває такого сигналу, повідомлення від влади. Публічно сформульована позиція, підкріплена офіційними заявами, інформаційними кампаніями та доступними сервісами для репатріантів, може мати значний мотиваційний ефект, посилюючи відчуття потрібності, приналежності та впевненості у прогнозованості процесу повернення, у його доцільності.

V. РЕКОМЕНДАЦІЇ

Представлені нижче рекомендації є результатом узагальнення думок і пропозиції учасників фокус-груп та експертних дискусій. Центр Разумкова здійснив їх узагальнення і систематизацію в якості предмету для подальшого аналізу та обговорення, як матеріалу для можливого напрацювання на їх основі відповідних політичних рішень і урядових документів. Відтак викладені рекомендації не претендують на остаточний характер і не є офіційною позицією Центру чи донорських організацій.

На думку авторів доповіді, під час розроблення рекомендацій, спрямованих на повернення до України та реінтеграцію в українське суспільство громадян, які отримали тимчасовий прихисток від війни за кордоном, необхідно дотримуватись двох принципових моментів.

По-перше, пропоновані заходи мають бути збалансованими із заходами на підтримку інших вразливих груп суспільства, мати цілеспрямований, адресний характер, не створювати тим, хто повертається, необґрунтованих преференцій відносно громадян, які в період війни перебували в Україні і підтримували життєдіяльність держави, та, відповідно, уникати провокування соціальної напруги.

По-друге, ці заходи мають враховувати реальний фінансовий стан держави та її сукупні можливості із задоволення потреб усіх громадян в умовах обмежень, зумовлених війною. Зокрема, була би дуже бажаною участь у фінансуванні програм повернення та реінтеграції громадян України тих держав, які надали їм тимчасовий прихисток на своїй території. Вагомим внеском в питання реінтеграції могло би стати державно-приватне партнерство, активне залучення до підтримки та реалізації програм з боку бізнес-структур, зацікавлених у якісних трудових ресурсах.

РОЗРОБКА НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ

Метою розробки національної стратегії реінтеграції українських вимушених мігрантів є формування цілісної, передбачуваної та довгострокової державної політики, що забезпечує умови для добровільного, безпечного та успішного повернення громадян, їх включення у соціальне, економічне й культурне життя країни.

Ключові елементи Стратегії. Стратегія має на меті не лише сприяти фізичному поверненню людей, а й забезпечити повноцінну інтеграцію громадян, які повертаються, у громади, відновлення їхнього добробуту, професійної реалізації та соціальної стабільності, водночас зміцнюючи людський капітал України та сприяючи післявоєнній відбудові.

Повернення українських вимушених мігрантів має стати ключовим елементом післявоєнної реінтеграції, оскільки саме людський капітал визначатиме темпи відбудови, економічної стабілізації та оновлення суспільства.

Ефективна стратегія реінтеграції має виходити з розуміння реальних мотивацій і бар'єрів повернення: від безпеки та доступу до житла – до відновлення довіри, можливостей для роботи, освіти та соціальної підтримки. Важливо, щоб повернення не сприймалося як індивідуальне рішення «у вакуумі», а було вписане у державну політику, що пропонує чіткі маршрути, інституційні гарантії та зрозумілі інструменти підтримки для різних груп українців. Саме комплексний підхід, поєднання економічних стимулів, соціальних програм, громадянської інклюзії та роботи з ідентичністю можуть забезпечити стале та успішне повернення значної частини діаспори до України.

Створення ефективної національної стратегії реінтеграції потребує чіткого, поетапного та погодженого алгоритму дій, що враховує складність міграційних рішень українців та різноманітність їхнього досвіду за кордоном. Після тривалого перебування у країнах ЄС українські громадяни повертаються з новими професійними навичками та більш вимогливим ставленням до державних інституцій. Тому рекомендації щодо формування алгоритму стратегії мають забезпечити не лише повернення, а й стійку, успішну реінтеграцію – включно з економічною, соціальною та культурною адаптацією.

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Україні слід системно використовувати ідентичність як стратегічний інструмент державної політики, спрямований на згуртування суспільства, підтримку зв'язку з українцями за кордоном та стимулювання їхньої реінтеграції. Мова йде не про формування штучної моделі, а про опору на вже існуючі національну українську, громадянську та європейську ідентичність українців, які посилилася внаслідок війни, мобільності та досвіду взаємодії з демократичними інституціями.

Використання ідентичності як інструменту передбачає:

✓ Зміцнення довіри та відчуття приналежності через прозорі державні сервіси, участь в ухваленні рішень та підтримку соціально-економічних зв'язків із Україною.

✓ Комунікаційні кампанії, що підкреслюють цінність кожного українця та можливість робити внесок у розвиток держави з-за кордону або після повернення.

✓ Підтримку різноманітних ідентичнісних практик (мовних, культурних, професійних), які не суперечать загальному політичному ядру української нації, але відображають її глобальний, мобільний характер.

✓ Використання позитивного образу України в Європі як елементу м'якої сили для формування стійкої, сучасної та привабливої моделі української ідентичності.

Такий підхід дозволить перетворити ідентичність з пасивного соціального феномена на активний ресурс для реінтеграції, розвитку людського капіталу та посилення української суб'єктності у глобальному просторі. Одним з напрямів реалізації такого підходу є внесення змін і доповнень до Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», з метою приведення його у відповідність до сучасних реалій і завдань, а також модифікації інституційної системи, що забезпечує його реалізацію.

ПОСИЛЕННЯ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА

Формування раціонального усвідомлення цінності українського громадянства. Держава має цілеспрямовано формувати серед українців, як в Україні, так і за кордоном, раціональне, аргументоване усвідомлення цінності українського громадянства. Умови масштабної мобільності, конкуренції між юрисдикціями та тривалого перебування мільйонів громадян за межами країни вимагають переосмислення того, які практичні, правові та економічні переваги дає український паспорт.

Раціональне усвідомлення цінності громадянства передбачає:

✓ Прозору комунікацію щодо прав, гарантій і можливостей, які надає статус громадянина, доступ до електронних сервісів, правовий захист, участь у політичних процесах, можливість впливати на державну політику.

✓ Підсилення прикладного змісту громадянства через інструменти, що мають реальну вартість: спрощені процедури повернення, доступ до державних програм, підтримку бізнесу, освітні й професійні траєкторії для тих, хто повертається.

✓ Розробку спеціальних механізмів «громадянства плюс» для українців за кордоном (наприклад, цифрове залучення, пільгові державні послуги, участь у програмах інвестування або відбудови).

✓ Створення позитивного іміджу українського громадянства шляхом демонстрації його ефективності, сучасності та відповідності європейським стандартам.

✓ Акцент на рівність та недискримінаційність, щоб громадянство не сприймалося як формальний статус, а як набір реальних прав і можливостей, доступних кожному українцеві.

Посилення раціональної складової громадянства дозволить зменшити ризики втрати людського капіталу, підвищити мотивацію до збереження зв'язку з Україною та створить стійку основу для повернення частини громадян у середньо- та довгостроковій перспективі.

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ В УКРАЇНІ ДО ПОВЕРНЕННЯ МІГРАНТІВ

Формування позитивного ставлення в українському суспільстві до повернення мігрантів є важливим чинником як для їхньої успішної реінтеграції, так і для довгострокового відновлення країни. Громадяни, які повертаються, привозять із собою нові навички, досвід і ресурси, але їхній шлях назад часто супроводжується упередженнями, інформаційними викривленнями та нестачею сервісної підтримки.

Тому держава та громади мають цілеспрямовано працювати над посиленням комунікацій та створенням умов, у яких повернення сприйматиметься не як виняток чи жертва, а як природний і цінний внесок у майбутнє України. Формування сприятливого суспільного ставлення до повернення українських мігрантів потребує цілеспрямованої державної політики, сталих комунікацій та підвищення спроможності громад працювати з різними групами поверненців, зокрема:

Зміна суспільного дискурсу

✓ Переорієнтувати дискурс із «повернення як обов'язку» на «повернення як можливість» — для розвитку, кар'єри, безпеки родини та участі у відбудові.

✓ Показувати успішні кейси повернення: історії людей, які інтегрувалися, започаткували бізнес, реалізували нові навички.

✓ Залучати лідерів думок, громади та медіа до просування меседжів про значущість досвіду діаспори.

Формування культури поваги та прийняття

✓ Підтримувати наратив «різні досвіди – спільна країна», підкреслюючи, що перебування за кордоном не зменшує українську ідентичність.

✓ Зменшувати стигму щодо «тих, хто виїхав», протидіяти поширеним міфам про «зраду» чи «непатріотичність».

✓ Просувати суспільні діалоги між тими, хто залишився, і тими, хто повернувся, зокрема, через медіа, громади, школи.

Інституційні та сервісні рішення

- ✓ Створити зрозумілі маршрути реінтеграції: робота, освіта, документи, медицина, житло, соціальна підтримка.
- ✓ Запустити цифрові сервіси для повернення – «Єдине вікно» для отримання всієї інформації та послуг.
- ✓ Підтримувати громади, які приймають поверненців: місцеві програми адаптації, консультаційні центри, простори підтримки.

Використання потенціалу мігрантів

- ✓ Визнання навичок і кваліфікацій, здобутих за кордоном (спрощена нострифікація, конвалідація, модулі переатестації).
- ✓ Створення механізмів залучення фахівців, що повертаються.
- ✓ Розвиток економічних та бізнес-можливостей, орієнтованих на людей із міжнародним досвідом.

Робота з інформаційними ризиками

- ✓ Протидія дезінформації, яка штучно поглиблює поділ між «виїхали» і «залишилися».
- ✓ Медіаграмотність у громадах щодо теми міграції, повернення та реінтеграції.
- ✓ Моніторинг соціальних настроїв – своєчасна реакція на хвилі негативу або конфліктні наративи.

МАКРОЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК СТИМУЛ ПОВЕРНЕННЯ УКРАЇНЦІВ

Для забезпечення сталого повернення українських громадян із-за кордону держава має застосовувати комплексний підхід у сфері макроекономічного регулювання, який створюватиме не лише сприятливі умови для життя та роботи, але й реальні економічні стимули. В умовах післявоєнної відбудови, високої міжнародної мобільності та конкуренції за людський капітал між державами, саме економічні фактори стають визначальними в ухваленні рішення про повернення. Тому Україна

повинна переходити від фрагментарних ініціатив до системної, цілеспрямованої політики, що підвищує привабливість національної економіки як для внутрішнього населення, так і для тих, хто тимчасово перебуває за кордоном, зокрема:

✓ **Модернізація податкової політики** таким чином, щоб повернення забезпечувало стабільний матеріальний рівень. Запровадження тимчасового зниженого оподаткування на чітко визначений період для офіційного працевлаштування громадян, які повертаються, податкові канікули для новостворених громадянами, які повертаються, підприємств, а також стимули для компаній, що наймають таких працівників. Ці інструменти дозволять компенсувати відмінності між рівнем податкового навантаження в Україні та країнах ЄС, роблячи економічну модель повернення раціонально привабливою.

✓ **Розвиток високопродуктивних секторів та модернізація ринку праці.** Україна може використати унікальний потенціал досвіду, який українці набули за кордоном, через стимули для інноваційних виробництв, технопарків, кластерів та програм перекваліфікації. Особливу роль відіграють великі проекти відбудови, що забезпечують робочі місця у будівництві, інжинірингу, логістиці та сфері послуг, галузях, де поверненці можуть швидко інтегруватися та принести додану вартість.

✓ **Стимулювання валютно-фінансової політики,** яка залучатиме заощадження українців за кордоном до внутрішніх інвестиційних процесів. Створення спеціальних інвестиційних інструментів для діаспори, таких як «облігації відбудови» чи пільгові кредити для повернення, купівлі житла або відкриття бізнесу, здатне мобілізувати значні приватні ресурси. Одночасно спрощення процедур репатріації капіталу та гарантії прозорості фінансових операцій зменшать ризики та підвищать довіру до українських інституцій.

✓ **Регулювання розвитку регіональних економік.** Створення спеціальних економічних зон у регіонах, де очікуються масштабні відбудовчі роботи, а також інвестиції у житло, транспорт і соціальну інфраструктуру можуть зробити райони повернення не лише доступними, але й економічно перспективними. Це важливо, оскільки значна частина українців, що перебувають за кордоном, ухвалюють рішення з огляду на якість локальної інфраструктури, доступ до освіти, медицини та робочих місць.

✓ **Гарантування стабільності і передбачуваності регуляторного середовища.** Спрощення адміністративних процедур, цифровізація послуг та зменшення бюрократичних бар'єрів дозволять поверненням швидко інтегруватися у бізнес-середовище або ринок праці, не стикаючись із непропорційними витратами часу та ресурсів.

✓ **Поширення комунікації, що виокремлює економічні можливості в Україні** та демонструє реальні сценарії успішного повернення. Інформаційні кампанії повинні підкреслювати, що українське громадянство, доступ до державних сервісів, можливість інвестувати, створювати бізнес і брати участь у відбудові країни мають чітку економічну цінність і перспективу.

Сукупність цих заходів здатна сформувати сприятливе макроекономічне середовище, яке не лише зменшує бар'єри для повернення українців, але й робить його раціонально вигідним з точки зору довгострокового життєвого планування. Така політика допоможе інтегрувати значний людський потенціал, накопичений у Європі, прискорить модернізацію та посилить конкурентоспроможність української економіки у післявоєнний період.

ПОСИЛЕННЯ МІНІМАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОПЛАТИ

Одним із центральних факторів, що впливають на рішення українців повернутися з-за кордону, є рівень мінімальних гарантій у сфері праці та загальна якість оплати праці. У країнах ЄС, де нині перебуває значна частина українських громадян, існують високі стандарти трудового захисту, прозорі механізми нарахування заробітної плати, а також комплексні системи соціальної підтримки. Тому для формування конкурентоспроможного середовища Україна має вжити рішучих і системних кроків для модернізації власної політики у сфері праці, що повністю відповідатиме євроінтеграційному порядку денному.

✓ **Оновлення системи мінімальних гарантій.** Сучасна українська модель оплати праці повинна забезпечувати не лише формальний мінімальний рівень, але й реальну економічну базу, яка дозволяє забезпечити базові потреби працівника та його сім'ї. Поступове підвищення мінімальної заробітної плати, пов'язане з продуктивністю, інфляцією та

соціальними стандартами, має стати елементом довгострокової стратегії, а не ситуативного політичного рішення. Важливо також посилити інструменти контролю за дотриманням мінімальних гарантій, зокрема, у сферах, де поширена неформальна зайнятість.

✓ **Забезпечення прозорості та справедливості системи оплати праці.**

Запровадження чітких правил формування зарплат у державному та приватному секторах, обмеження непрозорих практик, гарантії рівної оплати за рівнозначну працю та посилення захисту від зловживань роботодавців підвищать довіру до ринку праці. Особливо важливими є наявність зрозумілих механізмів укладання трудових договорів, офіційної праці та доступу до повного соціального пакету.

✓ **Покращення соціальних гарантій, які пов'язані з трудовою діяльністю:** страхування на випадок безробіття, підтримка під час тимчасової непрацездатності, доступ до якісної медицини та охорони праці. Тому Україні важливо зменшувати розрив між власними соціальними стандартами та європейськими моделями, зокрема, через співпрацю з міжнародними партнерами, модернізацію соціальних фондів та розширення інструментів добровільного страхування.

✓ **Детінізація ринку праці.** Стимули для роботодавців, що офіційно працевлаштовують працівників, цифровий облік трудових відносин, спрощені механізми перевірок та зниження тиску на добросовісний бізнес можуть поступово змінити структуру ринку праці у напрямі більшої прозорості.

Поєднання цих заходів створить умови, за яких українські громадяни бачитимуть в Україні не лише безпечне середовище для життя, але і передбачуваний та економічно вигідний ринок праці. У підсумку підвищення мінімальних гарантій, модернізація системи оплати праці та покращення соціального захисту стануть одним із найбільш дієвих інструментів держави для заохочення добровільного, усвідомленого та стійкого повернення українців із-за кордону.

СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

Повернення сімей з дітьми – один із найскладніших та найчутливіших аспектів міграційної політики. Рішення про повернення значною

мірою залежить не від індивідуальних кар'єрних можливостей, а від якості середовища, в яке повертається дитина та сім'я загалом: доступність освіти, стабільність доходів, безпека, підтримка з боку держави. Тому ключовим завданням політики повернення є створення сприятливих, передбачуваних та захищених умов, які мінімізують ризики та нададуть сім'ям довгострокові перспективи, зокрема:

✓ **Розробити та впровадити комплексну систему адаптації дітей, які тривалий час проживали за кордоном.** Така система повинна включати оцінку освітніх прогалин, індивідуальні плани інтеграції, тимчасові перехідні класи або спеціальні адаптаційні програми у школах. Діти, які навчалися в інших освітніх системах, нерідко стикаються із відмінностями у навчальних програмах, з формами оцінювання. Держава має допомогти школам готувати педагогів, психологів та соціальних працівників до роботи з дітьми-репатріантами, забезпечуючи методичну підтримку та фінансування.

✓ **Забезпечити доступність дошкільних закладів, особливо у регіонах, куди очікується найбільша кількість повернень.** Рішенням можуть стати цільові субвенції громадам, розвиток мережі приватних дитсадків із системою ваучерів, тимчасові модульні рішення чи стимулювання корпоративних дитячих центрів.

✓ **Забезпечення стабільності соціального захисту сімей, які повертаються.** Державі доцільно запровадити тимчасові механізми фінансової підтримки сімей-репатріантів (на підставі обґрунтованих критеріїв), розширеної допомоги в період адаптації дітей. Вони повинні мати прозорі та прості умови доступу.

✓ **Працевлаштування обох батьків,** що є критично важливим чинником економічної стійкості сім'ї. Держава має сприяти інтеграції громадян, які повернулися, у ринок праці, включаючи допомогу в пошуку роботи, перепідготовку, визнання кваліфікацій. Для мам із маленькими дітьми доцільно розвивати гнучкі форми зайнятості, дистанційну роботу та ін.

✓ **Житлова підтримка.** Сім'ї з дітьми набагато чутливіші до проблем доступного житла. Можливі рішення включають субсидовану іпотеку для громадян, які втратили власне житло, надання тимчасового житла на

період адаптації, спеціальні житлові сертифікати або співфінансування купівлі/оренди житла через місцеві програми. Створення регіональних «вікон повернення», де сім'я може отримати повний пакет консультацій щодо житла, зробить процес більш керованим та передбачуваним.

✓ **Безпека та доступ до базових послуг:** медицина, спортивні секції, культурні програми. Державі необхідно забезпечити доступ дітей-репатріантів до медоглядів, цифрових медкарток, сімейних лікарів; а також залучення дітей до гуртків, спортивних шкіл та центрів поза-шкільного розвитку – це прискорює їхню соціалізацію.

✓ **Комунікація, орієнтована на сім'ї за кордоном.** Вона має бути не тільки емоційно підтримуючою, а й прагматичною: надавати чіткі інструкції, перелік послуг, контакти фахівців, приклади успішних історій, інформацію про школи, садки, умови проживання. Прозорість та доступність інформації значно зменшують тривожність батьків та допомагають їм ухвалювати рішення про повернення, базуючись на зрозумілих соціальних гарантіях, а не на невизначеності.

Системне поєднання цих сімейних та соціально-орієнтованих механізмів створює безпечне, підтримуюче та передбачуване середовище для сімей, що повертаються.

РОЗБУДОВА ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Створення Централізованої координаційної платформи. Основна мета – створення Централізованої координаційної платформи для репатріантів полягає у забезпеченні безкоштовної, ефективної та гуманної реінтеграції громадян України, які повертаються додому, шляхом об'єднання ресурсів, інформації та послуг у єдину систему, які передбачатимуть:

1. Єдиний інформаційний портал («Єдине вікно»)

✓ Створити національний онлайн-портал, який акумулює всю необхідну інформацію: юридичні процедури (відновлення документів, реєстрація, житло), соціальні послуги, програми фінансової допомоги, можливості працевлаштування та навчання.

- ✓ Забезпечити роботу цілодобової гарячої лінії (телефонної та чат-ботів) для надання індивідуальних консультацій та перенаправлення до профільних служб.

2. Координаційні центри інтеграції (КЦІ)

- ✓ Створити та забезпечити функціонування КЦІ (на базі ЦНАПів, центрів зайнятості або окремих хабів) у кожній області та великих громадах.
- ✓ КЦІ мають надавати комплексні послуги: юридичну, психологічну, соціальну допомогу, консультації щодо пошуку роботи та житла в режимі «Єдиного вікна».

Індикатори успішності Національної стратегії реінтеграції

I. Економічна реінтеграція та зайнятість – індикатори демонструють, наскільки швидко та ефективно громадяни, які повертаються, інтегруються в економіку країни.

Індикатор	Вимір
Рівень зайнятості	Частка працевлаштованих поверненців протягом 6 місяців після звернення до КЦІ (центрів зайнятості або окремих хабів тощо).
Стійкість зайнятості	Частка поверненців, які зберігають роботу понад 12 місяців.
Кількість новостворених бізнесів	Кількість мікрогрантів або пільгових кредитів, реалізованих для самозайнятості.
Рівень кваліфікаційної відповідності	Частка працевлаштованих, чия робота відповідає їхній кваліфікації/освіті, або тих, хто пройшов успішну перекваліфікацію.

II. Соціальна адаптація та житло – індикатори відображають успішність вирішення базових потреб та психологічної стабільності.

Індикатор	Вимір
Забезпеченість житлом	Частка поверненців, які мають доступ до довгострокового житла (власне, оренда, соціальне житло) протягом 3 місяців після повернення.
Доступність послуг ментального здоров'я	Кількість наданих психосоціальних консультацій або частка осіб, які скористалися цими послугами.
Інтеграція дітей у систему освіти	Частка дітей шкільного віку, які зареєстровані та відвідують українські освітні заклади протягом першого навчального року.
Рівень задоволеності якістю життя	Середній показник задоволеності загальною якістю життя (безпека, соціальні зв'язки) за результатами опитувань через один рік після повернення.

III. Ефективність інфраструктури та послуг – індикатори оцінюють функціональність Централізованої координаційної платформи та КЦІ.

Індикатор	Вимір
Швидкість оформлення документів	Середній час, необхідний для відновлення або оформлення ключових документів (паспорт, реєстрація) через КЦІ.
Проникнення Платформи	Частка поверненців, які скористалися послугами Централізованої координаційної платформи/КЦІ.
Ступінь задоволеності послугами	Частка респондентів, які оцінюють послуги КЦІ/Порталу як «добрі» або «відмінні».
Обсяг залученого фінансування	Обсяг міжнародної та донорської допомоги, залученої та спрямованої на програми реінтеграції.

IV. Довгострокові демографічні індикатори – показники відображають стратегічний вплив.

✓ Чистий міграційний баланс: співвідношення кількості поверненців до кількості нових емігрантів (забезпечення позитивної або нейтральної тенденції).

✓ Стійкість повернення: низький відсоток повторної еміграції серед тих, хто повернувся і був охоплений Стратегією.

✓ Регіональне відновлення: темпи зростання населення та економічної активності у ключових регіонах прийому.

Використання цих KPI дозволить не лише виміряти результат, але й оперативно коригувати Стратегію та ресурси на тих напрямках, де показники відстають від цільових значень.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ В НІМЕЧЧИНІ: КЛЮЧОВІ ЦИФРИ

Соціальна допомога	<p>У 2025 р. 497 210 українців віком від 15 до 65 років (населення працездатного віку) отримували Bürgergeld, соціальну допомогу, яка надається лише громадянам Німеччини та українцям із статусом тимчасового захисту. До цієї групи входять 317 250 жінок і 179 970 чоловіків.</p> <p>Станом на квітень 2025 р. загалом 693 420 громадян України в Німеччині отримували Bürgergeld, у т. ч. 413 290 жінок і 280 120 чоловіків¹. Ця цифра включає не тільки дорослих працездатного віку, а й дітей, молодь та людей похилого віку. Серед чоловіків-одержувачів 150 660 були віком від 18 до 63 років.</p> <p>Федеральне агентство з питань зайнятості повідомило, що в березні 2025 р. середній щомісячний розмір виплати Bürgergeld становив €882. Сума залежить від віку та сімейного стану:</p> <p>Самотні дорослі та самотні батьки отримують €563 на місяць. Пари отримують по €506. Діти отримують від €357 до €471 залежно від віку.</p>
Робота та зайнятість	<p>Більше третини українців у Німеччині, яким надано статус біженця, на даний момент мають роботу. Станом на листопад 2024 р. в Німеччині працювало ≈ 296 000 українців (174,080 жінок і 125,590 чоловіків². З них 245 200 були на офіційних робочих місцях із соціальними відрахуваннями³.</p> <p>У 2025 р. частка працевлаштованих українців зростає – з приблизно 16% наприкінці 2022 р. до 51% у 2025 р.⁴ Федеральний інститут досліджень населення (ViB) повідомив, що, зокрема, 50% українських жінок і 57% чоловіків працюють.</p>

¹ Over one-third of Ukrainian refugees in Germany are employed. – Українська правда, https://www.pravda.com.ua/eng/news/2025/08/05/7524817/?utm_source=chatgpt.com.

² Nearly 300,000 people from Ukraine are working in Germany. – Bundesagentur für Arbeit, https://www.arbeitsagentur.de/en/press/2025-07-nearly-300000-people-from-ukraine-are-working-in-germany?utm_source=chatgpt.com.

³ Temporary Protection Germany 2024 Update. – AIDA, ECRE, https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2025/06/AIDA-DE_Temporary-Protection_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com.

⁴ Over half of Ukrainian refugees in Germany have found employment. – Ukrainian National News, https://unn.ua/en/news/over-half-of-ukrainian-refugees-in-germany-have-found-employment?utm_source=chatgpt.com.

УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ В НІМЕЧЧИНІ: КЛЮЧОВІ ЦИФРИ

Робота та зайнятість	<p>Сектор зайнятості різноманітний: виробництво, роздрібна торгівля, охорона здоров'я та соцпослуги, будівництво, готельний/ресторанний бізнес та ін.</p> <p>Задоволеність умовами праці серед 20-50-річних – 94% (було 87%).</p> <p>Значна частина працює нижче за свою кваліфікацію – особливо ті, хто мав раніше високу посаду. Причини: складнощі із визнанням дипломів та раніше отриманої кваліфікації, мовний бар'єр, турбота про дітей та необхідність догляду, брак доступного житла⁵.</p>
Освіта мігрантів	<p>Перші хвили прибулих були найкваліфікованішими, пізніше середній рівень освіти новоприбулих знизився.</p>
Стосунки	<p>29% жінок, які виїхали без партнера, нині самотні. Жінки з партнерами частіше планують залишитися, а сім'ї з дітьми мають найстабільніші довгострокові плани.</p>
Діти: освіта, інтеграція	<p>Станом на березень 2025 р. близько 223 830 дітей з України було зараховано до шкіл по всій Німеччині⁶.</p> <p>У різних землях Німеччини є «welcome-класи» та інші заходи адаптації; проте реалізація сильно варіюється в регіонах⁷.</p> <p>Близько 25% дітей не планують залишатися, батьки частіше прагнуть постійного проживання.</p>
Мова та інтеграція	<p>Лише 8% батьків добре володіють німецькою, серед дітей – майже 50%. Онлайн-навчання ускладнює соціалізацію, ключову роль відіграють позашкільні активності та нові друзі.</p> <p>Серед тих, хто поки не працює: приблизно 70% відвідують інтеграційні/мовні курси або проходять професійне навчання, що дає перспективу на майбутню інтеграцію⁸.</p>
Житло, соціальні умови	<p>Близько 79% українських біженців живуть в орендованих квартирах⁹</p> <p>Лише невелика частина проживає у сховищах чи притулку.</p>

⁵ Ukrainians are slowly adapting to life in Germany. – OSW, https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-08-25/ukrainians-are-slowly-adapting-to-life-germany?utm_source=chatgpt.com.

⁶ COUNTRY REPORT. – AIDA, ECRE, https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2025/06/AIDA-DE_2024-Update.pdf?utm_source=chatgpt.com.

⁷ Overview of the main changes since the previous report update Germany. – AIDA, ECRE, https://asylumineurope.org/reports/country/germany/overview-main-changes-previous-report-update/?utm_source=chatgpt.com.

⁸ Ukrainians are slowly adapting to life in Germany. – OSW, https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-08-25/ukrainians-are-slowly-adapting-to-life-germany?utm_source=chatgpt.com.

⁹ Ukrainians are slowly adapting to life in Germany. – OSW, https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-08-25/ukrainians-are-slowly-adapting-to-life-germany?utm_source=chatgpt.com.

ДОДАТОК 2

Сценарії повернення українських вимушених мігрантів для різних соціальних груп

У ході дослідження було ідентифіковано 10 цільових груп, які передбачають різні цілі та мотиватори і визначають адаптовані форми державної підтримки.

Цільові групи:

1. Висококваліфіковані спеціалісти (ІТ, медицина, інженерія).
2. Сім'ї з дітьми.
3. Молодь та студенти.
4. Підприємці та МСБ.
5. Літні люди/пенсіонери.
6. Самотні матері та вразливі сім'ї.
7. Люди з обмеженими можливостями.
8. Громадяни, що втратили житло.
9. Роз'єднані сім'ї.
10. Сезонні та низькокваліфіковані працівники.

Для кожної групи вимушених мігрантів, які перебувають у країнах ЄС, ми підготували короткий опис сценарію з урахуванням мотиваторів, бар'єрів та ключових заходів (що потрібно зробити на практиці).

В основі успішного повернення лежить принцип «3R»:

- ✓ **Return** (Повернення).
- ✓ **Reintegration** (Реінтеграція).
- ✓ **Reconstruction** (Відновлення).

1. Висококваліфіковані спеціалісти (ІТ, медицина, інженерія)

Ціль: повернути фахівців, які готові швидко включитися в ринок праці та відновлення країни.

Мотиватори: професійні вакансії, конкурентна зарплата, визнання кваліфікацій, перспективи зростання.

Бар'єри: невпевненість у безпеці; сумніви у рівнях зарплат та умовах; сімейні причини.

Ключові заходи:

- ✓ програма визнання зарубіжного досвіду та дипломів у прискореному режимі;
- ✓ податкові пільги/гранти для заснування бізнесу на 1-3 роки при поверненні;
- ✓ «*fast-track*» працевлаштування¹ через спеціалізовані біржі та партнерство із приватним сектором;
- ✓ доступні тимчасові коворкінги/інфраструктура та житло на перші 3–6 місяців;
- ✓ інформаційна кампанія через професійні спільноти та соціальні мережі (LinkedIn).

2. Повернення сімей з дітьми

Ціль: забезпечити стійку реінтеграцію сімей (школи, житло, допомога).

Мотиватори: стабільність, виховання на Батьківщині, соціальні гарантії.

Бар'єри: житло, доступ до освіти, медична допомога, втрата прибутку.

¹ «Fast-track» працевлаштування – це прискорений процес, який може означати як швидкий пошук роботи (наприклад, через спрощені процедури на певних платформах), так і прискорене входження в посаду за програмами компаній.

Ключові заходи:

- ✓ гарантоване тимчасове житло + сприяння у довгостроковій оренді/ купівлі;
- ✓ місце у школі/дитсадку та допомога з адаптацією дітей (мовні та психологічні програми);
- ✓ адресні соціальні виплати/перехідні допомоги на 6-12 місяців (на підставі визначених критеріїв);
- ✓ програми з працевлаштування батьків та доступ до перекваліфікації;
- ✓ «мобільні» команди, які допомагають із документами та кваліфікацією.

3. Молодь та студенти (повернення студентів, випускників)

Ціль: повернути молодь, яка навчається, запропонувавши кар'єрні траєкторії та навчання.

Мотиватори: продовження освіти, стипендії, перспективи кар'єри.

Бар'єри: завершення освіти за кордоном, перспектива роботи.

Ключові заходи:

- ✓ створення умов для безперешкодного продовження навчання чи магістратури в Україні;
- ✓ програми стажувань у державних та самоврядних органах, стимулювання бізнесу для створення «перших робочих місць»;
- ✓ підтримка житло/гуртожитки, менторські програми;
- ✓ програма «стартап» грантів для молодих підприємців.

4. Підприємці та власники малого/середнього бізнесу

Ціль: повернути тих, хто може створити робочі місця та інвестувати капітал.

Мотиватори: можливості відновлення, доступ до грантів/мікрокредитів, податкові канікули.

Бар'єри: нестабільність ринків, проблеми із правами власності, доступом до фінансів.

Ключові заходи:

- ✓ пакет стимулів: гранти на відновлення/розширення, пільгові кредити, податкові канікули 1-3 роки при заснуванні чи відновленні бізнесу;
- ✓ «one-stop shop» для перевірки та відновлення документів/прав власності;
- ✓ консультаційні хаби (юридична підтримка, бухгалтерія, маркетинг);
- ✓ доступ до держзамовлення та програм реконструкції.

5. Люди похилого віку / пенсіонери

Ціль: забезпечити безпечне, комфортне повернення та доступ до медобслуговування.

Мотиватори: повернення до рідних місць, звичного середовища.

Бар'єри: доступ до медичної допомоги, пенсії, житла.

Ключові заходи:

- ✓ збереження/відновлення пенсійних виплат та пенсійної історії;
- ✓ мобільні медичні бригади та пріоритет у розподілі медпослуг;
- ✓ програми адаптації житла (ремонт, доступність);
- ✓ соціальні працівники та соціальна допомога.

6. Самотні матері/сім'ї вразливих категорій

Ціль: цілеспрямована підтримка для повернення та сталої інтеграції.

Мотиватори: безпека дітей, доступ до підтримки.

Бар'єри: відсутність доходу, доступ до дитячої інфраструктури, побутові потреби.

Ключові заходи:

- ✓ пріоритет у отриманні житла та соціальних виплатах;
- ✓ безкоштовні дитячі садки та програми раннього розвитку;
- ✓ швидке працевлаштування/перекваліфікація з гнучким графіком;
- ✓ кризова психологічна допомога та правова підтримка.

7. Люди з обмеженими можливостями

Ціль: забезпечити доступну та безпечну реінтеграцію з урахуванням спеціальних потреб.

Мотиватори: медична/соціальна підтримка, супровід.

Бар'єри: інфраструктурна недоступність, медична реабілітація.

Ключові заходи:

- ✓ пріоритетні програми реабілітації та медичної допомоги;
- ✓ доступне житло та адаптація інфраструктури;
- ✓ спеціалізовані робочі місця та програми навчання;
- ✓ допомога опікунів та соціальних працівників.

**8. Люди, які втратили житло / права на власність
(повернення задля відновлення майна)**

Ціль: допомога у відновленні житла та юридичному захисті прав власності.

Мотиватори: повернути будинок, майно.

Бар'єри: складні правові процедури, руйнування, підтвердження власності.

Ключові заходи:

- ✓ спрощений юридичний сервіс для відновлення документів та прав власності;

- ✓ фонди на поновлення житла (гранти/кредити) + технічна допомога;
- ✓ тимчасове житло на період відновлення;
- ✓ прозорі реєстри та «перша допомога» щодо інвентаризації збитків.

9. Роз'єднані/розділені сім'ї (одна частина в Україні, інша – за кордоном)

Ціль: забезпечити безпечне та поетапне повернення з урахуванням сімейної логістики.

Мотиватори: сімейне возз'єднання, загальні плани щодо повернення.

Бар'єри: різний ступінь готовності членів сім'ї, документи, житло.

Ключові заходи:

- ✓ програми індивідуального супроводу (case management);
- ✓ тимчасове сімейне житло та соціальна допомога;
- ✓ гнучкі схеми повернення (поетапно, за допомогою адаптації);
- ✓ юридичний супровід з прав подружжя та дітей.

10. Сезонні/низькокваліфіковані працівники

Ціль: повернути тих, хто працював за кордоном у секторі послуг/будівництва, забезпечивши роботу та соціальний захист.

Мотиватори: стабільна зайнятість, безпека, права.

Бар'єри: низькі зарплати в Україні; відсутність соціальних гарантій.

Ключові заходи:

- ✓ програми перенавчання та сертифікації (професії з локальним попитом);
- ✓ стимулювання роботодавців (субсидії зарплат перші 6-12 місяців);
- ✓ програми громадських робіт та участі у програмах відновлення;
- ✓ гарантія соцпакету та медичного страхування.

ДОДАТОК 3

Універсальні елементи для всіх груп (деталізований алгоритм)

1. Цифровий «one-stop» портал

Мета: центральна точка входу для будь-якої людини, що розглядає повернення.

Ключові модулі порталу:

- ✓ *Інтерактивний профіль повернення:* людина проходить коротку анкету (сімейний статус, професія, регіон можливого повернення, потреби), а система генерує персональний маршрут.
- ✓ *Мапа житла:* доступні об'єкти тимчасового житла, програми оренди, відбудовані будинки, черги на компенсацію.
- ✓ *Вакансії та перекваліфікація:* підбір вакансій за профілем, рекомендації курсів, можливість запису на співбесіду ще до повернення.
- ✓ *Соціальні виплати:* калькулятор доступних допомог та подачі заяв онлайн.
- ✓ *Юридичні консультації:* база даних зі зрозумілими відповідями, можливість онлайн-звернення.
- ✓ *Контакти місцевих центрів підтримки:* адреси, графіки роботи, інструменти швидкого запису.
- ✓ *Сервіс документів:* нагадування щодо оновлення паспорта, свідоцтв, реєстрації дітей у школі тощо.

2. Мобільні/місцеві центри супроводу

Мета: «фізична інфраструктура повернення», яка забезпечує підтримку після прибуття.

Завдання:

- ✓ Реєстрація та створення особистого кабінету.

- ✓ Допомога в оформленні документів, соціальних виплат, медичного супроводу.
- ✓ Підтримка у пошуку житла або заселення у тимчасові модулі.
- ✓ Направлення на вакансії, зустрічі з роботодавцями.
- ✓ Психосоціальна підтримка, робота з дітьми, інклюзивні послуги.
- ✓ Мобільні групи виїжджають у райони активної відбудови, де немає постійних офісів.

3. Комунікація

Мета: зменшення невизначеності, підвищення довіри та доступу до перевіреної інформації.

Компоненти:

- ✓ *Цільові кампанії у соцмережах* (Facebook, Instagram, TikTok, YouTube) з контентом під конкретні країни перебування.
- ✓ *Партнерство з діаспорою:* локальні лідери, громади, українські школи за кордоном.
- ✓ *Посольства і консульства:* інформаційні стенди, буклети, консультаційні дні.
- ✓ *«Людські історії успіху»:* приклади тих, хто повернувся і працевлаштувався / відкрив бізнес.

4. Пакет «швидкого старту»

Мета: зняти найбільші бар'єри перших тижнів після повернення.

Складові:

- ✓ *Інформація про безпеку.*
- ✓ *Тимчасове житло:* 30–90 днів у модульних містечках, гуртожитках, орендних програмах.
- ✓ *Фінансова підтримка:* фіксований грант/виплата на перші 1-2 місяці.

- ✓ *Гаряча лінія 24/7*: консультанти, які допомагають вирішувати побутові та юридичні проблеми.
- ✓ *Початковий пакет документів*: швидкі процедури реєстрації, довідок, виплат.

5. Моніторинг та KPI

Мета: забезпечити ефективність програм, прозорість, адаптацію політики під реальні потреби.

Індикатори:

- ✓ % тих, хто повернувся: щомісячна аналітика по країнах та регіонах.
- ✓ % працевлаштованих через 6 та 12 місяців.
- ✓ % дітей, зарахованих у школи та садочки.
- ✓ Рівень задоволеності послугами центрів супроводу.
- ✓ % успішного відновлення житла або отримання компенсацій.
- ✓ Частка тих, хто повторно виїхав: окремий критичний індикатор.

6. Управління ризиками

Мета: забезпечити довіру, прозорість, безперервність роботи програм.

Інструменти:

- ✓ *Страхування програм*: покриття ризиків затримок будівництва, перебоїв поставок, бойових дій.
- ✓ *Антикорупційні механізми*:
 - електронні черги;
 - повна цифрова історія кейса;
 - незалежні аудитори.
- ✓ *Механізми зворотного зв'язку*:
 - кнопка «повідомити про проблему» на порталі;
 - оцінка кожної послуги;
 - регулярні опитування.